

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	8
'Aho	Tu'apulelulu, 28 Mē 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisitā Mo'ui

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

Hon. Vuna Fa'otusia

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Hon. Tevita Lavemaau

Sāmiu Vaipulu

Lord Nuku

Lord Tu'ilakepa

Poasi Mataele Tei

'Akosita Lavulavu

Palōfesa 'Amelia Tu'ipulotu

Siaosi Sovaleni

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

Lord Vaha'i

Lord Tu'i'āfitu

Lord Tu'iha'angana

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Siaosi Pōhiva

Sēmisi Sika

Māteni Tapueluelu

Losaline Ma'asi

Semisi Fakahau

Penisimani Fifita

Mo'ale Finau

Veivosa Taka

Saia Piukala

FALE ALEA ‘O TONGA
‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 08/2020 FAKATAHA ‘A E
FALE ALEA ‘O TONGA

‘Aho: Tuápulelulu 28 ‘o Me, 2020
Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO: 4.1 Lao Ke Fakahu Atu ‘a e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngaue ‘a e Pule’anga 2020/2021 –Lao Fika 5/2020 · Polokalama Patiseti ‘a e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune 2021 · Fakamatala Patiseti 2020/2021 · Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungaue Fakapule’anga 2020/2021 – 2022/2023 4.2 Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020/2021 4.3 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngoue mo e Toutai
Fika 05	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘ o Tonga.....	7
Ui ‘o e Fale.....	7
Poaki	7
Me’a ‘Eiki Sea	7
Me’a e Sea.....	7
Kole ke tukumai Pule’anga hingoa & puipuitu’a ngaahi kautaha ‘oku nau malu’i ‘enau nō ...	10
Tokanga Pule’anga ‘oku te’eki ke fai ha ngāue ki he ngaahi kautaha maka	11
Tokanga Pule’anga ki he fatongia fakafatongia ‘aki he Lao & Konisitūtone ke nau fakalele e fonua	12
Taukave’i Kupu 51(5) Konisitūtone ke taliui Pule’anga mo tali ngaahi fehu’i ki he’ene ngāue ‘i Fale Alea.....	13
Fakatonutonu Pule’anga tukuange hanau taimi ke fai ha’anau ngāue ke taliui mai ai ki he Fale Alea	13
Tokanga ki he ngāue’aki ngaahi fakamatala mama kitu’a mei he Kapineti ‘i Fale Alea	15
Fakahā Tongatapu 2 ‘u ngāue na’e fou kotoa he <i>procurement</i> honau pule’anga	15
Fakahā Pule’anga kei fai ngāue <i>Procurement</i> te’eki fai ha fakamo’oni aleapau.....	17
Taukave Pule’anga fai honau fatongia ‘i loto he Lao fakatatau mo e Kupu 31 e Lao.....	18
Taukave ko e Kupu 51 (v) malava ke fakafehu’i Pule’anga he ‘oku nau taliui mai ki Fale Alea	20
Fakahā Pule’anga te nau toki lipooti mai ki Fale Alea he ta’u kaha’u	20
Fakahā Pule’anga ‘oku ‘uhinga Kupu 51(5) Konisitūtone ki he lipooti fakata’u.....	21
Taukave’i Kupu 19 e Konisitūtone ke fakahā loto fakamole ‘e he Pule’anga ‘i Fale Alea.....	23
Fehu’ia tūkunga totonu ‘i ai alealea ki he ngāue tanu hala.....	24
Fiema’u ke fakamu’omu’a Pule’anga ‘a e ngaahi fiema’u vivili ‘a e kakai.....	25
Ngaahi tautea ki he maumau’i Lao ki he ‘ave ngaahi fakamatala Pule’anga	26
Tui totonu ‘oua fakamole lahi 12 miliona ki he hala kae fakamu’omu’a fiema’u vivili kakai	26
Tokanga ki he fakamole lahi ki he tanu hala pea mo e founa fakahoko ‘aki.....	27
Fokotu’u ke fakamu’omu’a Pule’anga nau fakamamafa ki he mo’ui he tanu hala	28
Fakama’ala’ala ki he vahevahe silini he Patiseti pea mo e makatu’unga vahevahe ‘oku fai ...	30
Fakamahino ko e <i>COVID</i> 19 ‘oku fika ‘uluaki he me’a mahu’inga ki he Pule’anga	32
Fika 2 hono tokangaekina faito’o konatapu kae ‘ikai lava he pa’anga ia ke tau’i.....	34

Tui 'oku hoko faikehekehe he tui fakapolitikale ke uesia ngāue e Fale	37
Mahu'inga e tokateu he taimi kotoa pe & fakapotopoto'i koloa e fonua	39
Tokanga ki he taimi ngalingali mateuteu ai fonua ki he <i>COVID-19</i>	40
Tokanga ki ha taimi 'e faka'atā ai pisinisi iikii fakalotofonua ki he fakatupu \$	40
Tokanga ke fakaivia fakapa'anga 'a Vava'u & Ha'apai ki he teuteu atu ki he <i>COVID-19</i>	41
Fokotu'u pukepuke Pule'anga ha sēniti ke fakatau mai 'aki huhu malu'i taimi 'e ma'u ai	41
Tokanga pē 'e lava he 11.9m & 12 miliona he 'Esitimeti ki he Potungāue Mo'ui koe'uhi na'a nounou ngaahi faito'o falemahaki	42
'Ikai poupou ki he nō mei he <i>IMF</i> pea ke fakaivia sekitoa taautaha	42
Fokotu'u ka hoko atu fakatau ngoue he Pule'anga hangē ko e fakatau ika me'a fakafiefia ia.	42
Poupou ke hoko atu fakaivia kau ngoue hangē ko e fakakaukau tatau ki he toutai.....	43
Fokotu'u mai ke tokonia fakavavevave ongo uafu 'o 'Ovaka mo 'Otea kau ia he fiema'u vivili	44
Teuteu Pule'anga ke ngaahi mo e uafu ngaahi 'otu motu.....	45
Tali ki he fokotu'u na'a kuo taimi ke faka'até toutai'i mokohunu ke tokoni ki he fonua	45
Fakama'ala'ala Ha'apai 12 he fokotu'u ta'u kuo 'osi ke taki kilo 5 e 'api he toutai'i mokohunu	46
Ke vakai'i fakalelei fokotu'u hoko atu toutai'i mokohunu koe'uhi ko 'ene tu'u ki he kaha'u	47
Fokotu'utu'u ngāue Potungāue Ngoue ke fakapapai'i lahi me'akai tu'ufonua telia ha hongē	47
A'u peseti 'e 85 tu'unga mateuteu 'a e Potungāue Mo'ui ki he <i>COVID-19</i>	49
Kei fiema'u ke 'ota mai ngaahi naunau malu'i kuo 'osi fai hono 'ota ki muli.....	50
Tu'unga ngāue fakahoko 'i he Senita Mo'ui 'i Mu'a	50
Tu'u 'a e kau'āfonua 'o Tonga ki he kaha'u.....	50
Kole tokoni ki 'Asitelēlia mo Nu'usila ke kolonitini kau Tonga hona ongo fonua kimu'a pea fakaava kau'āfonua	52
Fakahā Pule'anga 'i ai pa'anga vahe makehe ki he kau ngāue lainemu'a.....	52
Fakahā ka tō mai <i>COVID-19</i> pau ke taafataha fakamoleki Pule'anga 'ene pa'anga ki he vailasi ni	53
Fehu'ia tu'unga papau aleelea mo e ngaahi kautaha ngaahi hala ka tō mai <i>COVID-19</i>	53
Tali Pule'anga kongā pe ngaahi makatu'unga e alealea mo e ngaahi kautaha ngaahi hala.....	53
Fokotu'u ke tanu hala Holopeka he 'oku ngāue'aki he lau afe kakai he fefononga'aki.....	55
Fakahā Pule'anga 'osi 'i ai pa'anga ki he 'ahanga mo e hala Holopeka he tokoni afā Hāloti .	55
Tokanga ki he 10 miliona he patiseti lolotonga ki he tanu hala.....	56

Tui fakapapau Pule’anga ‘e lava he Patiseti Pule’anga mafua ngaahi fokotu’utu’u ngāue ki he kaha’u.....	56
Taketi ki he ‘aho 12 Sune fakaava ai kau‘āfonua kae fakaongoongo pē ki he Potungāue Mo’ui	57
Ke fakatokanga’i he Pule’anga Lipooti Pangike Māmani ke langa fo’ou falemahaki Vaiola..	57
Fehu’ia pe hu’unga hono tali e pa’anga makahe ki he kau ngāue lainemu’a	57
Tali Kapineti mei he Patiseti lolotonga pa’anga fakahounga ma’a e kau ngāue lainemu’a	58
Tokanga ki ha tokoni Pule’anga ki he tu’unga mateuteu kakai ka hoko mai <i>COVID-19</i>	58
Fakama’ala’ala Pule’anga ki he ngaahi Kōmiti ngāue 9 nau ngāue ki he tapa kotoa e sosaieti	59
Tokanga ki he tukupau ‘oku tātaki mei he kakai	60
Fakatonutonu ‘ikai ha tukupau kuo tali na’e fakangalokuloku tātaki ke tokoni’i kakai.....	61
Fakatonutonu ‘oku kei ngāue Pule’anga ke ta’ofi tātaki tukupau levi mei he Pule’anga motu’a	61
Tokanga ki he hiki 10.3 miliona he tukupau koloa mo e ngaahi ngāue he 2020/21	62
Fokotu’u ta’efakalao pea ta’efakalotu tanu hala 12 miliona kae ‘ikai ‘ave ki he <i>COVID-19</i> ..	64
Kelesi	65
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	66

Fale Alea ‘ o Tonga

Taimi: 1017-1022

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea

‘Eiki Sea: Mālō homou laumālie Hou’eiki kole atu ke mou hiva mai e lotu ‘a e ‘Eiki

(Hiva ‘i kotoa Hou’eiki Mēmipa ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki)

Kole atu ki he Kalake ke ui e Hou’eiki e Fale

Ui ‘o e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘o ‘Ene ‘Afio kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Fale ni ki he ‘aho ni ko e ‘aho Tu’apulelulu ko hono 28 Mē 2020.

(Na’e lele heni ‘a e taliui ‘a e Hou’eiki Mēmipa)

<007>

Taimi: 1022-1027

Poaki

Kalake Tēpile : .. 'Eiki Sea kau to e fakaongo mu'a. Veivosa Taka, 'Eiki Sea ngata'anga ē taliuí, ko e Hou'eiki Mēmipa 'e toko 3 'oku nau 'i tu'apule'angá 'oku kei hoko atu pē 'enau poakí. Ko e 'Eiki Mēmipa pē 'e taha 'oku 'ikai ke tali mai hono uí, 'oku 'i ai e tui na 'oku me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea : Fakatapu ki he 'Afio 'a e Ta'ehāmaí 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo 'Ene 'Afió Tama Tu'í ko e Hau 'o e 'Otu Tongá Tupou VI. Tapu pea mo e Ta'ahine Kuiní Nanasipau'u. Tapu atu ki he 'Eiki Palēmiá, tapu pea mo e Hou'eiki Minisitā e Kapinetí, tapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpelé, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku me'a ke u fakahā atu he pongipongí ni. Ko 'etau ngāué 'oku kei 'i he Kōmiti Kakatō, kole ke tau hoko atu ki ai. Mou me'a hake ke tau **liliu 'o Kōmiti Kakato**.

(Ne me'a mai leva 'a e Sea Kōmiti Kakato – Lord Tu'i'afitu ki hono me'a'anga)

Me’a e Sea

Sea Kōmiti Kakato : Tau fakafeta'i pē ki he 'Otua Mafimafi 'ene fakakolo, lākoifie, faka-laumālie, tauhi lelei e Fale 'o Tupou pehē ki hono kakaí. Laumālie lelei ai e 'Eiki Palēmia kae

'uma'ā e Sea e Fale Aleá mo e Hou'eiki e Falé. 'Oku ou lave'i 'oku fofonga ola 'a e pangaí ni ko e tauhi 'a e 'Otuá. Huanoa 'a e hulunoa 'Ene tauhi ki he Tonga kotoa, 'o 'ikai 'i Tongá ni pē, kae pehē ki he 'otu mulí na. Kole pē mu'a ke u hūfanga atu he tala fakatapu kakato, ne me'a 'aki 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, kau hūfanga atu ai. Ke fakakakato e fatongia kuo tukuhifo 'o laumālie lelei e Seá, ke fakakakato he pongipongi ni. Hou'eiki, 'oku ou talitali lelei kimoutolu, pea 'oku to e 'oatu ai pē 'a e 'uhinga 'o e kaveinga kuo fokotu'u 'e he 'Eiki Palēmiá kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí, 'a e fa'unga ngāue fakata'u ko eni, 'o taumu'a 'aki ko Sihova ko hoku Talitau'angá...

<008>

Taimi: 1027-1032

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku 'omai ai e 'uhinga e talanoa 'a e tautapa 'a e panī ko e Saame 'a Tēvitá ki ha talitau'anga ko ha monū'ia ia ha kakai ko honau hūfanga mo honau malu'anga ko ha tataki'anga ko e mo'ui'anga, ko e hola ki ai e li'ekiná 'e 'ikai pē te nau fepaki nautolu mo ha kovi. Ko Sihova ia 'e 'ikai ofi ai ha tā 'i hotau tēnití 'i hotau Pule'anga, ki hotau Tonga, he'etau tofi'a 'aki 'a Sihova. Ko Sihova ia 'o e Pule'anga hotau Tonga 'oku tau tofi'a 'aki ko ia 'o e tataki 'a e 'uhinga 'a e langi mama'o 'a e 'Uluaki Fā Tupou VI 'i he 1839. 'Oku 'ikai ko tu'a mo hono mālohi ka te tau langa 'ia Sihova 'i hotau Tonga 'oku tau tofi'a 'aki 'ene tofi'a 'aki kitautolu pea te ke tauhi ai, ko e talitau'anga ia, ko ia e tauhi hota Tongá 'i he hala fua pē. Talu e Konisitūtone 'a e fonua ni mei he 1875 mo e foaki e tau'atāina he 1862 kei Tonga pē 'a Tonga. Moto 'aki 'a e Heilala Tangitangi 'o Pouono 'a e 'Otuá mo Tonga ko hoku tofi'a. Fatu ai e Pule'anga he 1900 mo e 'uhinga 'etau fekau'aki motu'a te'eki ai pē ke *bankrupt* ke tēkina 'a hotau Tonga 'o hangē ko e ngaahi ko e ngaahi fu'u fakatamaki 'oku tau loto si'i ki ai 'i hotau 'ātakai hotau māmaní.

Hou'eiki, kaveinga e kuo fokotu'u ko kitautolu te tau ngāue he 'ikai ngaue mai e 'Otua ka 'ikai ke tau ngāue ki he'etau lotú he kau he'etau lotú he'etau ngāué. Ko e ngāue ko iá ko e 'Otua ia ko e hūfanga kiate kitautolu mo ha mālohi mo tokonia kitautolu 'i he mamahí matu'aki ofi, ko e mahu'ingá ia ho'omou fokotu'u e kaveinga ko ē Hou'eiki Pule'anga. Pea 'oku 'i ai 'ene lave ai 'a e Saame ko eni he 'uhinga 'o e toitoi'angá, ko e talitau'anga 'o e 'uhinga 'o e palopalema 'o e sōsiale hangē ko e 'uhinga 'o e fe'amokakí ka he 'ikai ke u to e lave au ia ki ai. Ko 'eku fakamaama atu pē ke toka homou laumālié ko e taimi 'oku mou feme'a'aki ai feme'a'aki mahu'inga mālie ke mou laumālie lelei 'i he tataki kimoutolu he laumālie mā'oni'oni 'o e 'Otua. Fonua Kalisitiane eni 'oku 'ikai ko ha fonua eni ia ke tau fehokoki ka ko u mālie 'i he ngaahi tūkua ko eni kuo tau fononga mai ai mai pē ki'i miniti 'e tolu ko eni fakamolemole, 'i he kaveinga 'o e Pule'angá he 'uhinga 'o e tanu halá 'oku feme'a'aki ai 'a e Fale ni, ko u lave'i hifo 'aneuhu 'eku kumi ha ki'i ho'ata ke vāofi ki he me'a na'e me'a 'aki 'a e 'Eiki Palēmia 'ene kaveinga hono Pule'angá he'ene fuofua fokotu'u ko ha'ane kaveinga ngāue 'i he 'uhinga 'o e tanu halá pea ko u hanga hifo ai 'i hono tūkua holo 'a e teuteu 'a e Palēmia 'amanaki ke hoko hake 'a Niusaele ko e Palēmia ko e Palēmia ko ia na'a ne huufi ai e ngāue ko ení ko e Palēmia ko *Jack Lang*. Ngāue ia na'e kamata ia he 1923 'o faka'osi ki he 1933 pea na'e mole ai e mo'ui 'e 16 ai. Pea ko e fatu ko ē 'a e fakakaukau ko eni 'a e Pule'anga 'o *New South Wales* mo 'Aositelēlia he Kominiueli pē ko e *Commonwealth* na'a nau fokotu'u ai ke langa e *harbour bridge*. Ka ko hono lea eni na'e fai 'aki 'e he kakai 'o e 'aho ko ia ko e hā 'oku 'omai ai 'a e fu'u henga ko ena hangē ha tautau koté ke tau fononga mo ia hono 'aongá. Hou'eiki, na'e fai e langá pea na'e langa ia 'i he ta'u 'e 8 mo hono fakamolé na'e

pa'anga 'e 1.5 piliona. Ko hono fakasi'isi'i 'a e fakamole 'a e Pule'anga 'i he folau vaka mei he tafa'aki 'e tahá ki he *North Sydney*, lava ai e fu'u hala fakakavakava ko ení hono lumoluma'i ko ha fu'u henga tautau kote 'o ne hanga 'o ...

<009>

Taimi: 1032-1037

Sea Kōmiti Kakato: ... fakafetaulaki'i e 'ikonōmika Niusauelē mo 'ene tānaki e kakai kotoa pē he tu'uta 'i he kumi mo'ui 'i he ngaahi fā liunga 'o e taimi 'o hoko ai 'a Niusaele ko e feitu'u ia ke fatu ai 'a e Pule'anga 'o 'Aositelēliá mo fokotu'u ai 'a hono kolomu'á 'i Kenipela hono Pule'angá kakato 'i he 'uhinga 'o e *Federal State*. Mālie 'aupito. 'Aho ni kuo tānaki pea kuo 'aonga e fu'u hala fakakavakava ko ení 'o to e lava ke langa mo ha hala fakakavakava ia 'e valu kehe mei ai. Mou faka'uta ange fu'u 1.5 piliona he 1923. Fu'u ta'u eni 'e 86 pē 87 nai. Mānava kotoa 'a 'Asitelēlia he fu'u henga ko eni ko e tautau'anga kote 'a hono fakaleá. Ko hono ho'atá eni kuo hoko 'a e *Harbour Bridge* ko e 'aikoni ia 'o 'Aositelēlia 'i māmani he 'aho ni. 'UHINGA pehē langa ngāue 'o e laumālie 'o e ngāué 'oku fatu ki ai e 'Eiki Palēmiá. 'Oku 'ikai ke pehē ko u kau ki ai ka ko e anga ia 'eku tāsilisili atú 'a e me'a ko e langa ngāue kuo fokotu'u ha Pule'anga ke poupoua pea ō fakataha ai pē mo hono faka'uhinga'i 'o e lelei ko e hā e ola te tau ma'u mei ai.

Me'a faka'osi ko u fakahoha'a ki aí, 'oku lahi e feme'a'aki 'i he Fale ni fekau'aki pea mo 'etau Patisetí ki he 'uhinga hotau Tongá. Mo'oni pē ia ke tau langa meiate kitautolu 'oua te tau mo'ui fakafalala. 'I ai e ki'i me'a ke tau manatu'i. Ko 'etau hoko ko ē 'o Pule'anga faka-Tu'í 'i he 1875 'i hono Konisitūtoné ko ia ai na'e 'ilo'i ai tautolu 'i māmani ki ha fonua ke *recognize* 'i he anga 'etau mo'ui fakamāmani lahi fekaukau'akí. Kuo pau pē ke 'i ai hono Konisitūtone kae lava ke tau hoko ko e kaungā fononga 'i he fu'u māmani ko ení. He 'ikai lava ke tau mo'ui kitautolu 'o nofo 'ia kitautolu 'ikai ke tau fononga fakataha mahalo 'oku fatu ai 'a e 'uhinga fakamāmani lahi me'a 'oku fa'a me'a 'aki he Minisitā Mo'ui Mālōlō, tau ngāue fakataha 'oua na'a li'aki ha taha. Sai pē 'a e ngaahi 'uhingá ka ko u ki'i fakamaama atu pē ki he Hou'eiki 'oua te tau fakahalaki 'a hotau Konisitūtone 'o tau hoko ai ko e Mēmipa 'i he ngaahi fakataha'anga 'i he *bilateral* mo e *multilateral* 'i he *regional* mo e *international*. He 'oku 'i ai pē 'etau *contribute* pea ko e 'ū tokoni ko ení ko ia ia 'oku fakamānava hake ai hotau fonuá. Ko e lahi 'etau hanga 'o ue'i he Fale ni 'e ongoongo kovi ai hotau Pule'angá 'i he 'etau ngāue fakatipilōmetika mo e ngaahi Fakafofonga 'oku nau 'ilo'i lelei hotau fonuá pea 'oku tau fengaue'aki. Tau fakamālō ai ki ha māmani 'oku tau ngāue fakataha hangē ko Sihova ko hoku talitau'angá.

Lava atu ai e ni'ihi 'i he 'uhinga pehē e fakahoha'a e motu'a ni. 'Ikai lava 'o totongi 'enau akó he ngaahi sikolasipi. Ko u lave'i kotoa kimoutolu ko eni 'oku me'a he Fale ni na'a mou ngaue'aki 'a e ngaahi me'a'ofa mei tu'apule'anga homou teu'i ki he 'aho ní sikolasipí. Mou manamanatu. Matu'a ni ia ko e mālō pē ta'eō si'i mātu'á kaiha'a ha feitu'u he fua 'emau akó neongo 'ene kovi. Ngaahi me'a pehē ke tau hanga 'o fakatokanga'i 'i he taimi 'oku tau malanga'i ai 'etau ngāué 'oku to e 'i ai mo e ngaahi kupu fengaue'aki ke tau toka'i e anga 'etau ngāue.

Hou'eiki ko u lava atu au. 'Oatu mo e fakamaama mei he 'etau kaveinga 'a e Pule'angá 'oku fokotu'u ki he 'etau ngāué lava mo 'eku huluhulu atu e me'a 'oku fai ai e feme'a'akí. 'I 'aneafi na'a tau ngata mei he feme'a'akí pea 'oku kei 'i ai 'a e taimi 'a Tongatapu Fika 4. Pea ko u kole atu mou malanga'i e fo'i *issue* he ko e *issue* 'oku mahu'inga pea ka 'i ai ha tō kitu'a mou

fakamaama ai leva ke mo'oni 'a e me'a 'oku 'ikai ta'emo'oní ke mo'oni ka mou feme'a'aki lelei he laumālie lelei. Ko 'ene ta'efe'unga pē ko u fakatokanga atu ke ke me'a ki lalo. Me'a mai Tongatapu Fika 4.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea Kōmiti Kakatō. Mālō ho'o laumālie ki he pongipongi ni mo e fakataulama mei he Sea mahu'inga na. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga kae pehē ki he Hou'eiki Minisitā e Kapinetí. Pehē 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'o e fonuá Pea 'oku 'oatu 'eku faka'apa'apa ki hoku kaungā Fakafofongá ...

<002>

Taimi: 1037-1042

Kole ke tukumai Pule'anga hingoa & puipuitu'a ngaahi kautaha 'oku nau malu'i 'enau nō

Mateni Tapueluelu: 'Eiki Sea, hangē ko ia ko e talatalaifale kuo ke me'a mai 'aki he pongipongi ni 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai foki 'a e faka'amu pehē mo e tōpile ko ení. Ka 'i ai pē ha ngaahi *issue* pea 'oku tau lava pē 'o solova melino ka 'i he founa 'oku fakapotopoto. Ka 'oku mau tu'u ke fakatokanga'i māhino 'aupito 'a e konga mahu'inga mei he Tō Folofola mei he Taloní ko e fakapotopoto, **fakapotopoto ko hono 'uhingá ko e tūkunga 'o e 'ahó.** Pea mole ke mama'o 'oku fai ha feinga ke fakafepaki noa pē Hou'eiki Pule'anga. Ko e feinga eni ia ke taliui ki he kakai 'o e fonuá. 'Oku mou mea'i, taliui mai 'a e Hou'eiki Pule'angá ki he Fale Alea ka 'oku taliui 'a e Fale Alea ia ki he kakai 'o e fonuá. Pea 'oku mau faka'amu pē ka ai ha 'aho te mau pāloti ai he ngaahi *issue* mamafa 'o e Patiseti 'o Tonga 'oku mau faka'amu ke fakahoko 'aki 'a e laumālie 'oku ma'a pea māhino mo'oni. Pea ko e ngaahi makatu'unga 'anga ia 'o e ngaahi kole fakama'ala'ala 'oku mau faí.

'E 'Eiki Sea mo e Hou'eiki, na'e ngata e motu'a ni 'aneafi 'i he kole ki he Minisitā Pa'angá 'a e fakama'ala'ala mahino fekau'aki mo e malu'i 'oku fai 'e he Pule'angá ki ha ngaahi kautaha pisinisi taaotaha 'i he pangike telia na'a iku 'o fehalaaki kae hanga 'e he malu'i ko e Pule'angá 'o totongi 'a ia ko e kakai ia 'o e fonuá. Pea na'e fakatefīto 'a e fehu'i 'a e motu'a ni 'i he Kupu 31 'o e Lao ki he Pa'anga 'a e Pule'angá pea mo e Kupu 51; kupu-si'i (v) 'o e Konisitūtoné ki hano tali mai ha ngaahi fehu'i pea 'oku pehē pe foki 'a e anga e tu'u 'etau tu'utu'uní 'i he Kupu 154, kuo pau ke alea'i 'a e 'ū me'á 'i he Kōmiti Kakatō.

Pea na'e fai 'a e fakamālō lahi neongo 'oku hā kitu'a ngali 'oku 'i ai 'a e faikehekehe ka ko hono mo'oní 'oku tapuaki'i 'aki 'a e Kōmiti Kakatō 'a e ngaahi fakamatala 'oku 'omai 'e he 'Eiki Minisitā Pa'angá. Na'a ne me'a mai 'aneafi ko e pa'anga ko ē 'oku malu'i ko e 12miliona, pea ko e ngaahi toenga 'o e ngaahi fakamatala ko ē 'oku faka'amu 'a e tepile ko ení ke ma'ú. 'A ia 'oku hā 'i he Kupu 31; kupu-si'i (i), ko e Tu'utu'uni mo e Tūkunga 'a ia ko e *Terms and Conditions*. 'E tokoni ia ki he 'ata kitu'a Sea 'a e pāloti te mau faí, he ko hono 'uhingá ko e puipuitu'a 'o e hisitōlia 'o Tonga 'oku ha mai mo e ngaahi fakamatala ki ha ngaahi ngāue pehē ni na'e fakahoko kimu'a. Ka 'oku mau tui Sea 'i he 'ātakai 'o e 'aho ní, 'oku fu'u pelepelengesi ke tau fai ha ngāue pehē ni, 'i he 'ātaki faingata'a 'o Tonga mo e mamani pē ia, faka'eknōmika mo fakapa'anga.

Ko ia ko e kole ko ē ‘a e fakama’ala’alá Sea pē ‘e lava ‘o tokoni mai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘o fakahoko mai ‘a e ni’ihi ko ē ‘oku tau malu’í, ko e hā e ngaahi pisinisi ‘oku malu’í, ko e hā hono ngaahi tūkungá na’a lava ke tokoni mai ai.

Tokanga Pule’anga ‘oku te’eki ke fai ha ngāue ki he ngaahi kautaha maka

‘Eiki Minisita Polisi: Sea, kātaki pē mu’a Sea, ko ‘eku ki’i kole pē ‘a’aku ia ki he Fakafofongá, koe’uhí ko e, ki’i kole atu pē ‘a’aku ia, ‘oku mo’oni pē ‘a e ngaahi kupu’i Laó ia kuo ke hanga ‘o fakahoko maí. Ko ‘eku ki’i kole atu pē ‘oku ‘osi ai koā ha ngaahi me’a pehē ni, hangē ko ē ko e me’a ‘oku ke me’a ki aí. ‘Osi ‘i ai ha ngaahi kautaha kuo foaki ki ai e ngāue? Pē kuo ‘osi ‘i ai ha fefakamo’oni ‘aki? Koe’uhí ke makatu’unga ‘etau ngāue ‘i ha me’a kuo ‘osi fakahoko, he ko ‘eku tui ‘Eiki Sea, kapau ‘e tokoni mai pē e Fakafofongá. Ko ‘eku lave’i ‘oku te’eki ai ha me’a ia ‘e fakahoko ‘i he taumu’a ngāue ko ení ‘o hangē ko ‘ene me’a maí, ‘osi ‘i ai e ngaahi kautaha kuo foaki ki ai, ‘osi ai mo e pa’anga. Ko e taumu’a ngāue pē ia ‘Eiki Sea ‘a e Pule’angá ‘a ia ‘oku ‘asi ko eni he Fakamatala Patisetí. Ko e Fika ‘uluakí, ‘a eni ko ē ke vahevahe ‘a e pa’anga ko ē ‘a e me’a ‘oku kau ai ‘a e hala pule’angá, ka koe me’a ko ē ‘oku tokanga ki ai ‘Eiki Sea, ko ‘etau hanga ‘o fai e ngāue ‘oku te’eki fai ‘e he Pule’angá ia ha ngāue pehē, ka koe’uhí ko e hangē ko ē ko e me’a ko ē na’a ne fehu’i ‘aneafí. Kuo u tui ki he me’a ko ē na’e ‘oatu ko ē he me’á, kātaki pē Fakafofonga, kuo tui kapau na’e ‘omai ha’o tohi ke lēkooti pea ‘oatu mo e tohi ‘a e...

<003>

Taimi 1042-1047

‘Eiki Minisitā Polisi: ... Minisitā Pa’anga, koe’uhi ke fai ha femahino ‘aki pē ko fē me’a ko ē ‘oku mo’oni. Kā ko e ‘uhinga pē ‘eku talaatu ko e ngaahi kupu ko ē ‘oku ‘ōmai ‘oku mahino pē ia ‘i he lao, kā ko ‘eku fehu’i atu ‘Eiki Sea, pē kuo ‘osi ‘i ai ha ngāue pehē pē ko e fatufatu ke fai ‘a e ngāue, ko ‘eku fehu’i pē ko ē ki ai, pē ‘oku ‘osi ‘i ai ha ngāue pehē, kuo foaki kuo fai ha nō, kuo fai ha malu’i pē ko e fatufatu ngāue ‘oku ‘omai ki ho Fale koe’uhi ke fakapaasi ‘e he Fale.

Ko e ‘uhinga pē ‘oku ou lave’i ko e talu ‘etau hū mai ko eni ‘Eiki Sea ‘a e patiseti mo ‘etau nofo he hala, hala pule’anga. Pea ko e fatufatu ngāue ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha ngāue ia, he kapau te tau paasi ‘a e patiseti mahalo ‘e toki ‘i ai ‘a e ngāue pehē, kā ko ‘eku kole ia ki he Fakafofonga, kapau ‘oku ‘i ai ha me’a pehē fakamo’oni’i mai, koe’uhi kae faingofua hono tali atu. Kā te u toki malanga atu pē au ko ‘eku kole atu pē.

Sēmisi Sika: Kole ke u tokoni atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe, penipeni’i pē ‘e moutolu he ko e taimi ko eni te u ‘oatu māmalie pē.

Sēmisi Sika: ‘Oku ou faka’apa’apa ki he ‘Eiki Nōpele koe’uhí ko hono fakahoko mai ‘a e tali ko ia ki he fakafēhu’i ko ia ‘a e Fakafofonga ‘o Tongatapu 4, ‘oku mahino ia ‘oku te’eki ai ke fai ha ngāue, kā ‘oku ‘uhinga ku o ‘osi fakahoko mai foki ‘a e founga ko ē ‘oku fakafatufatu ‘aki ‘a e teuteu ke fakahoko ‘aki ‘a e ngāue. ‘E fu’u tōmui ia Sea ke tau fakatonutonu ‘i he hili hono

fakahoko ‘a e ngāue. Ko e taimi tonu eni ke tau monomono atu mo tau tokoni ‘i hono fatufatu ‘o e teuaki ‘o e ngāue ko eni.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea, ko ‘eku ki’i fakatonutonu.

Sēmisi Sika: Sai Sea, na’e ‘osi fakahoko mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’anga pea mo e ‘Eiki Palēmia fekau'aki.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Tongatapu fika 2, mahino kia au ho’o me’a, he ko e me’a ‘oku me’a mai ‘e he ‘Eiki Minisitā kātaki pē Minisitā Pa’anga, te tau ‘alu’alu māmālie pē ke ‘oua te mou fu’u vave me’a homou toto ki ‘olunga ko e ‘uhingá kae maama lelei ia ‘a e feme’a’aki. Ko e lahi ko ē ‘alu hake ē, ‘alu hifo ē, ‘alu hake ē, pea ‘e kovi leva ai pea te mou hū leva moutolu ‘i he matapā ‘i mui he’ikai te mou hū mai ‘i he matapā ‘i mu’a. Ko e me’a ‘oku me’a mai ‘e he ‘Eiki Minisitā, ‘oku ‘ikai ko ha me’a eni ia ‘oku te’eki ai ke fatufatu pe fakahū mai ki Fale Alea ni, fiema’u ko e maama mei he tafa’aki ko ē, ‘oku fiema’u ke ‘ilo ‘a e fatufatu ko eni pē ko e hā hono ngaahi fa’unga. Kā ke me’a mai angé Minisitā Pa’anga, ‘osi pē pea ke toki me’a mai Tongatapu fika 2.

Sēmisi Sika: Ka u faka’osi atu ai pē ‘eku tokoni ‘anenai Sea ke kakato.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea mālō ‘aupito Sea ‘a e ma’u faingamālie.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea kā na’a ku kole au ia ki he Fakafofonga fika 4 koe’uhi ke ‘omai ‘a e ngaahi fakamo’oni ko ē ko ē ke makatu’unga ai pē ‘oku ‘i ai ha lao kuo maumau, pē ko e hā ha fa’ahinga me’a ‘oku hoko, koe’uhi ke mahu’inga ‘etau hanga ‘o tipeiti’i ‘a e me’a ‘oku tohi ‘i hē ko e fakamaama, ki he Fakamatala Patiseti. Kā ‘oku tau hanga ‘e tautolu ‘o fakamaau’i ‘a e fakamaama, ‘oku ‘i ai ‘a e maumau lao, pea ‘oange pea mo ha ngaahi fakamo’oni ki he me’a kuo ‘osi fakahoko. Ko e me’a ke ‘omai kapau ‘oku ‘i ai ha Lao ‘e maumau pē ko ha kautaha ko eni ‘oku ‘osi fakamo’oni, ‘oatu ‘e he Pule’anga, ko e fehu’i pē ia, ke ‘omai kae faingofua ‘a e fai e tipeiti.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Kōmiti Kakato ‘e ki’i me’a mai ‘a e Minisitā Pa’anga, ‘osi ko ia pea ke toki me’a atu ai pē kātaki.

Tokanga Pule’anga ki he fatongia fakafatongia ‘aki he Lao & Konisitūtone ke nau fakalele e fonua

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea, pea tapu ki he Hou’eiki Mēmipa Kakato ‘o e Kōmiti ‘Eiki Sea kae ‘oatu ha ki’i fakamahino. Mālō mu’a ‘Eiki Sea ‘a e kei pukepuke hotau taumu’a mo hotau tala, ko Sihova hotau tali tau’anga. ‘Eiki Sea ‘oku ou fie fakamahino’i pē ko e kau Fakafofonga ko eni ‘a e Kakai, ko e kau folau tahí ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai ‘a e taimi ‘oku ke kapiteni ai, taimi ko ē ‘oku fili ai koe ko e kapiteni ko ē he ‘eiki vaka, ke nofo ‘i he saluni ‘o tala ‘a e kāpasa mo e kaveinga ‘o e folau. Ko e toenga ‘o e kau kauvaka, ko ‘enau ngāue ‘oku fai ko e takitaha tu’u ‘i hono pala’i maea kau ai mo e fakalolo, ko e meti, ko e ‘enisinia. He’ikai ke to e foki ‘a e Falé ia ‘Eiki Sea mo honau fatongia ke nau ō ‘o vakili ko e hā ‘a e founa ngāue ‘a e Pule’anga mo ‘enau ngaahi taumu’a ngāue ‘oku fakahoko ‘aki ‘a e ngāue, ko e fo’i me’a pē ‘e taha ‘oku ke sivi, ko e lao ko ē ‘o e folau tahi mo e lao ko ē ngāue fakapule’anga mo e fonua.

Ko e 'ū tālafili ko ē 'i he pongipongi ni, 'oku 'i he 'esitimeti ia 'a e Potungaue Ngāue. 'Oku 'i ai, ko e founa ngāue ko ē 'e fakahoko 'aki 'e he Pule'anga 'enau kaveinga ngāue, ko e me'a ia 'a e *Executive* 'Eiki Sea ...

<005>

Taimi: 1047-1052

'Eiki Minisitā Pa'anga: .. 'A ia 'oku to e holi e kau 'eikivaka mālōlō ko eni ke nau to e foki nautolu 'o 'enisinia, 'ikai, kuo 'osi honau taimi nau nofo pē nautolu 'o fakalolo he taimi ni tuku e 'Eikivaka ia taki ai e 'Eiki Palēmia ia mo e 'Eiki Minisitā ko e a'u ko ē ki he ta'u kaha'u ko e anga eni 'a e founa 'e pehe ni. 'E fakahoko mai leva he Hou'eiki Minisitā 'enau ngaahi līpooti fakata'u pea te nau fakamatala mai ai ko e anga eni 'emau fakahoko 'a e ngāue na'a mau pole ki ai ke 'omai 'a e silini 'a e Pule'anga mo e fonua ke mau ngāue'i. Ko e kaveinga 'uluaki ki he tau'i e mo'ui lelei pea mo hono malu'i e fonua ko e ola eni na'e hoko. Ko e hala pule'anga ko e ngaahi hala eni na'a mau fokotu'utu'u mo palani ke tanu. Ko e tu'unga eni 'oku 'i ai pea hokohoko pehē ai 'Eiki Sea. Ko e pongipongi ni pea mo e uike ni kuo nau foki mai nautolu ia ke 'omai ki he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea 'a e ngāue ko ē 'oku fakangafa fatongia 'aki 'e he Lao mo e Konisitūtone 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti ke nau fakahoko honau fatongia kuo nau ōmai nautolu ke 'eke mai ko e lolo fiha eni 'oku hu'i'aki...

Māteni Tapueluelu: Sea ke u fakatonutonu atu

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā ko e fakatonutonu eni

'Eiki Minisitā Pa'anga: Na'e 'osi 'i ai honau taimi 'Eiki Sea na'e te'eki ke lava ha me'a 'e taha 'o fai. Mālō 'Eiki Sea.

Taukave'i Kupu 51(5) Konisitūtone ke taliui Pule'anga mo tali ngaahi fehu'i ki he'ene ngāue 'i Fale Alea

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea pehē ki he Hou'eiki Kōmiti ko e 'oatu e fakatonutonu ko eni 'oku taliui 'a e Pule'anga ki he Fale Alea ko 'enau faitu'utu'uni ko e me'a kehe kā 'oku tu'utu'uni he Kupu 51(5) Konisitūtone kuo pau ke nau taliui mo tali 'a e ngaahi fehu'i 'oku 'oatu tu'utu'uni 'atautolu 154. Kuo pau ke alea'i he Kōmiti Kakato 'a e ngaahi me'a

'Eiki Minisitā Polisi: Sea tuku mu'a ke u ki'i fakatonutonu atu pē mu'a 'Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko e fakatonutonu ē

Māteni Tapueluelu: Pau ke nau taliui mai Sea

Fakatonutonu Pule'anga tukuange hanau taimi ke fai ha'anau ngāue ke taliui mai ai ki he Fale Alea

'Eiki Minisitā Polisi: Ko 'eku ki'i fakatonutonu 'Eiki Sea ko 'emau taliui ke 'uhī ke fakahoko atu e ngāue na'a mau fai ko e me'a eni na'a mau fai. Ko e tu'u ko ē he taimi ni te mau taliui atu 'oku 'i ai ha me'a. Ko e māhina pē eni 'e 6 'a e holomui atu 'a e kau 'Eikivaka ko ē kae hū hake e

kaume'a ko eni ko 'eku fakatonutonu pē ia tuku mai ha ki'i taimi ke mau fai ha me'a ka mau tali ui atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā mahino lelei 'aupito me'a mai koe

Māteni Tapueluelu: Mālō 'Eiki Sea

Lord Tu'iha'angana: 'Eiki Sea kātaki kole pē ki he Fakafofonga ki'i tokoni pē au ia, 'uhinga he me'a ko eni 'oku fai ai e feme'a'aki pea 'oku ou fakamālō au ki he ngaahi fakamaama. Sea ko e motu'a ni ia 'oku ou pou pou hangē ko e me'a ko eni hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā ke tukuange hano kā 'oku fai pē 'a e faingāmalie 'a e Pule'anga ke fakahoko 'enau ngaahi, kā 'oku ou lave'i ko e 'aho eni 'e fiha 'etau alea fekau'aki mo e tanuhala. Pea 'oku kehekehe ko e 'uhinga 'oku mau ta'utu ko eni ke fakamā'opo'opo ki'i fihi mai e tali 'a e Pule'anga he 'oku hu'u kehekehe na'a tau 'osi lele mai he hangē ko e ngaahi 'aho ko ē na'e 'osi pehē mai e Pule'anga 'io 'oku 'i ai e ngaahi kautaha kuo 'osi *guarantee* kuo 'osi fai e me'a ko ia fai e *process* 'o e ngāue ia ki he ngaahi pangikē. Pea ko u pou pou pē au ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā hangē ko ena 'oku mo'oni ia ko mou me'a ko e 'Eikivaka 'a e 'Eiki Palēmia mo e, kā ko u kole pē au ke tau femahino'aki pau pē ke 'oatu e ngaahi fehu'i ko eni pea 'i he laumālie 'o e tokoni atu mo e fokotu'u atu e ngaahi kupu e ngaahi lao na'a 'oku fepaki pea kapau kuo 'osi tokamālie pē ia e ngaahi fale'i 'a e *Crown Law* mo e ngaahi va'a fale'i 'a e Pule'anga 'oku tokamālie pē 'a e ngaahi me'a ko ia.

Pea ko u pou pou pē he ko e me'a ko ena hangē ko ho fa'a me'a Sea ko e me'a'anga 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā 'ikai ko ha sea molū ia vevela pea kuo pau ke nau faitu'utu'uni nau *make* e *decision* pea kuo pau ke nau ongo'i ka 'i ai ha fehalaaki kuo pau ke nau fua ko ia Sea kole pē 'a'aku ia me'apango 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakamatala 'a e Pule'anga fakapulipuli pē ia ki he Pule'anga *confidential* 'oku mama kitu'a kā ko e me'a ia kuo pau ke hoko Sea hoko pē ia he ngaahi Pule'anga pea 'oku hoko pē ia 'i muli 'ohovale pē ia kuo 'i tu'a ia tautautefito ki he kau politikale 'a e 'ū fakamatala 'a e Pule'anga pea ko 'eku kole pē 'a'aku ki he Pule'anga hangē ko eni 'oku 'ohake. Kapau 'oku 'i ai ha me'a'oku ala tali mai mahino pē 'oku 'i ai e ngaahi me'a ia 'oku tuku mai 'a e ngaahi me'a ia 'oku fiema'u ia ke tuku mai ngaahi kā 'oku 'i ai ha me'a ia 'oku ala tali mai ke mahino he kuo 'alu 'i tu'a 'a e ngaahi fakamatala ia ko eni pea 'oku fiema'u ma'ala'ala kapau 'e 'i ai ha me'a 'e ala tali mai pea tali mai ke mahino ki he kau Fakafofonga mo kimautolu ko eni 'oku kā 'oku mahino pē 'a e fatongia ia 'a e Pule'anga pau ke mou fai tu'utu'uni pea mou nga'unu kā ko e ngaahi me'a ia...

<007>

Taimi: 1052-1057

Lord Tu'iha'angana : Ko e me'a ni ko e laumālie 'o e tokoni atú, ka 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku tali mai, tali mai ke mahino ka tau nga'unu Sea. He 'oku mahino pē, ko ho'omou fai tu'utu'uni, ka ola lelei ia ngaahi me'a ko eni 'oku nau fakahoko he Pule'angá, 'oku tau fiefia kotoa. 'Oatu 'eku *credit* kia moutolu, pea ko e ngaahi fakatokanga ko eni Sea, ka tūkia hotau vaká he *corona virus*, pē ko e tanu halá, 'oku 'i ai ha me'a he'etau foua atú he faitu'utu'uni ko eni kuo tau tūkia, kuo tau 'osi 'oatu 'a e tokoní mo e fakatokangá, 'alu e tao kotoa kia nautolu. Pea kuo nau 'osi mateuteu pē nautolu ki ai. Ko ia Sea ko 'eku tokoní pē 'a'aku, ka 'oku ai ha ngaahi me'a 'oku 'atu, neongo, ko e ngaahi *confidential* ia 'a e Pule'angá, ka kuo mama mai kitu'a. Ka 'oku ai ha me'a 'e ala tali mai 'e

he Pule'angá ke maama mai, pea tali hangatonu mai he tali ko ia 'oku mahinó ka tau nga'unu tautolu Sea. He 'e iku pē ia, 'e fai pē ho'omou tu'utu'uní, ko moutolu 'oku mou 'i he fohé. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga. 'Eiki Palēmia.

Māteni Tapueluelu: Sai pe ke kapau 'e to e mai pe ha'aku taimi.

Tokanga ki he ngāue'aki ngaahi fakamatala mama kitu'a mei he Kapineti 'i Fale Alea

'Eiki Palēmia : Sea, kole ke u ki'i tokoni ange mu'a ki he .. Tapu mo e Feitu'ú na Sea, pea tapu pea mo e Hou'eiki e Falé ni. Ko e fakamaama ko ia 'oku fai pea mei he 'Eiki Nōpele Ha'apaí, 'oku ou pehē ko e fakamaama totonu ia, 'aki 'a e 'uhinga ko eni. 'Oku ai foki e ngaahi me'a, ko e me'a pē ia 'oku fai 'e he *Executive*, ka 'oku ai leva 'a e ngaahi me'a ia 'oku mama noa'ia ia kitu'a, pea ko e me'a 'oku ou tokanga ki ai Sea ko e molumalu ho Falé. Ha'u leva ha Fakafofonga ia 'o 'ai ke tau to e kau mo tautolu 'i he 'ai noa'ia ko ia 'a e 'ū me'a ko iá, ke tau kau ai mo e Fale 'eiki ni ia, 'i he talanoa e me'a ko iá. Lahi e 'ū me'a ia heni ko e 'ū me'a ia 'a e pangikē, pea mo e ngaahi kautaha ko eni. 'Oku feinga mai foki e tokotahá ni ia ke tau talaange hingoa ko ia 'o e fo'i kautaha 'e 3, ka 'oku tapu ia ho Falé Sea, 'osi mahino pē ia ki he Feitu'ú na. Ka 'oku feinga mai ia 'oku ai 'a e 'uhinga kehe ia ai. Te u fehu'i 'e au, ko e Fakafofonga Fika 2, Fika 4, Fika 1, te u fehu'i atu. Na'e fehu'i 'a ha taha 'i Falé ni 'a e ngaahi *contract* ko ia na'a mou kei heka ai he seá, ke 'omai honau ngaahi hingoá, 'oku mou omi ai 'o vili kikihi he me'a ko eni?

Sēmisi Sika : Sea, ka u tokoni atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io, me'a hangatonu ki he 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Ko 'eku 'uhingá ia, he ko e ngaahi me'a ko iá, 'oku toki fai pē 'a e 'u *process* ia ko ē 'o e *Procurement* mo e me'a ko iá.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ho fakatonutonu pē ko ha ...

Sēmisi Sika : Fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Palēmia, ko e fakatonutonu eni 'osi pē pea ke toki me'a.

'Eiki Palēmia : Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e 'uhingá ko e me'a ko ena na'a ke tukumai, na'a ku 'osi ta'ofi atu he ngaahi 'aho ko ē, ka 'oku ou pehē te mou fakahalalahala 'a e tauhi pē me'a 'a e Pule'angá 'oku 'ikai totonu ke 'omai ki he Fale Aleá ni, ko ē 'uhinga kae fei mo maama ka tau ō ā ki he'etau ngāué. Ko e hā ho'o fakatonutonú Fika 2.

Fakahā Tongatapu 2 'u ngāue na'e fou kotoa he *procurement* honau pule'anga

Sēmisi Sika : Tapu mo e Feitu'ú na Sea. Ko e fakatonutonú koe'uhi ko e me'a 'aki 'e he 'Eiki Palēmiá na'e 'i ai e ngaahi *contract* 'o e Pule'anga kuo mahili atú. Ko e ngaahi *contract* kotoa pē

'oku manatu'i 'e he motu'a ni 'i he'eku fakahoko fatongia, ko e Tokoni Palēmia pea mo e Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, na'e fou kotoa 'i he *Procurement*. 'A ia ko e palopalema ko eni ko ē 'o e 'ahó ni, ko e mahalo kovi, mo e loí, mo e taaufehi'a..

'Eiki Minisitā Polisi : Ki'i kole ange mu'a Sea pē 'e lava ke u ki'i fehu'i ange pē kapau te ne tali, pea kapau 'e 'ikai ke ke tali 'e koe 'oku sai pē ia.

Sēmisi Sika : 'Oku sai pē ia. Fakahoko mai.

'Eiki Minisitā Polisi : 'Io ko 'eku fehu'i pē 'aku ia..

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā, fehu'i fakavavevave pē he ko e fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Polisi : Ko 'eku ki'i fehu'i atu pē 'aku ia, mai mu'a pē ko hai na'a ne ma'u 'a e 'u *contract* ko ia, mai 'a e hingoá.

Sea Kōmiti Kakato : Sai, 'osi 'a e fehu'í.

Sēmisi Sika : 'E ma'u ia mei he *Procurement* Sea kapau pē 'e kole ki he 'Eiki Minisitā ..

'Eiki Minisitā Polisi : 'Ikai, ko 'eku 'uhinga pē 'a'aku ia, koe'uhi ...

Sēmisi Sika : Ko e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku 'i ai 'a e *Procurement* ke 'omai 'a e ngaahi lēkooti ko ia. Mai ki heni ke tau sio ki ai, pea 'omai mo e ola 'a e ngāue 'a e ngaahi *Procurement*. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi talanoa hala 'oku 'ā'āvea ai e Pule'anga ko eni he me'a ko e lotokovi, mo e ma'u hala mo e takihala ...

Sea Kōmiti Kakato : Sai Fakafofonga Fika 2 ki'i me'a koe ki lalo kae hoko mai e..

<008>

Taimi: 1057-1102

Sea Kōmiti Kakato: Ko hai 'ia moua e ongo Minisitā?

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko u fie tokoni atu Sea ke, pea toki 'oange ki he Minisitā Pa'anga fakamolemole. Me'a eni nau 'osi kole atu 'Eiki Sea hūfanga he fakatapu ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ke tuku hono ōmai 'o teke hā e hingoa e kautaha? Taimi nau kei hoko ai ko e Fakafofonga nau fai e me'a tatau ki he Pule'anga 'aneafi. Talamai 'ikai 'alu 'o kumi pea nau 'alu 'o kumi he 'ikai ke u to e lave ki ai 'Eiki Sea he koe'uhī nau 'osi pu'aki atu hūfanga he fakatapu 'a e ngaahi feitu'u na'a ku 'alu 'o kumi ki ai 'o fekau'aki mo hono tanu e paaká.

Māteni Tapueluelu: Sea ka u fakatonutonu mu'a ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Hā me'a 'oku to e ōmai ai 'o 'eke e me'a ko ia heni? 'Oatu mo e fehu'i 'a e 'Eiki Nōpele ko ē ki hē, 'oku ou tangutu 'o longo he 'oku 'ikai ke u kau 'i he lea he ko u tokanga ki he Fika 2 he 'oku 'i ai 'a e pisinisi 'oku 'i ai 'a e kaunga ki ai e Fakafofonga ko eni ...

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu pē Sea kātaki.

'Eiki Minisitā Ngoue: Pea ko e kau ia he me'a 'oku totonu ke tau fu'u fakaalaala he 'oku *conflict of interest* ka te malanga'i, me'a na'e malanga'i 'e 'Akilisi he 'aho 'o e 'aneafi ...

Sēmisi Sika: Sea ka u fakatonutonu atu. Ko ē 'oku ne tukuaki'i mai e Tongatapu 2 'oku 'i ai e ngaahi pisinisi, 'oku hala 'oku loi ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'E fakamolemole Sea. 'UHINGA ia ke tau foki ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a ki lalo 'oku 'ikai ke mo'ui 'eku maika 'a'aku ia ... lava tataki atu 'etau ngāue he ē 'uhinga ia ko ē ke tauhi 'etau tu'utu'uní ke me'a tahataha pea ke me'a mai ki he Seá. Ko ho'omou me'a kātoa haké 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha hala ia ke u fononga atu ai ke tau fetaulaki. Mou tauhi 'etau tu'utu'uní.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ko u ki'i tokoni atu Sea ke mea ki he Kalaké ki he kau ngāue fakatekinikalé, ko e maika pulé ena ko ē kuo ulo pē me'a ia kuo si'i mate ho'o maika 'a 'au ke 'ai ke ... mahino 'oku mo'ui ma'u pē kae mate ngaahi maika.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo mahino mai kiate au 'oku 'ikai ke mou fakaongoongo ki he'eku fatongiá 'oku mou 'ai'ai noa'ia. Mou me'a, me'a 'oku 'ai pē ke taha pē 'eku hoha'a atú ka mou toki me'a hake ka u tataki lelei he ko ena kuo kamata ke mou tala 'e moutolu 'a ē 'e tala 'e ē 'a ē. Mahino ia 'e Hou'eiki mou fai pē 'etau me'a he laumālie lelei 'oua te mou fakatamaiki 'oku 'i ai e feitu'u ia ko fale hopo ke ō ki ai. Me'a mai Minisitā.

Fakahā Pule'anga kei fai ngāue *Procurement* te'eki fai ha fakamo'oni aleapau

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Ko u fakamālō atu, tuku pē foki au Sea ke tokoni ko e 'uhinga ko e fiema'u tokoni 'a e Fakafofonga Fika 2, 'Eiki Sea ko e 'uhinga ia ko ē 'oku 'ikai ke lava ia 'o tuku atu pē ko e hai e ngaahi kautaha ko eni he ko e *process* ko ē hono fai e ngāue ko eni 'oku kei 'i he *procurement* ia pea 'oku te'eki ke fai ha fakamo'oni ha aleapau mo e 'ū me'a ko ia. Pea 'oku te'eki ai ke, ko e 'uhinga ia 'oku te'eki ai ke lava ai ke mau fakahoko atu 'oku kei fai e ngāue.

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu atu Sea kātaki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga, me’a ā koe. ‘Oua te ke to e fakatonutonu ‘osi e malanga ia ‘a e ...

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea. ‘Eiki Sea mo Hou’eiki ko e kehekehé ‘oku ‘ikai ko e fakahoha’a ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ou kole atu Hou’eiki, tuku e malangá ke ‘osi lelei ...

Māteni Tapueluelu: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: He ko e ‘atunga eni te mou me’a kātoa ki ‘olunga ko e faka-‘Otua ‘a e motu’a ni taha pē ki’i, mālohi ‘oku mai he ‘Otua kiate au faifai pea te u taki hala pea mou mamahi mai kiate au lolotonga ko ia ko moutolu ‘oku fehalaaki. Me’a mai Fakafofonga, me’a mamālie pea me’a ke mahino ‘osi ko ia pea toki me’a hake ha tokotaha.

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea. Ko ia ko e me’a ia ko ē ‘oku mau tu’u ai Sea ko hono ‘uhinga ko e Kupu 31 ko ē ‘o e Lao ko ē ki he Pa’anga ‘oku ne fakahoko mai ‘e ia kuo pau ke fakahā mai he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ki he Fale Aleá ha **malu’i** ‘oku ‘ikai ko e pehē ko e *contract*, **malu’i**. Pea kuo ‘osi me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘io ‘oku ‘i ai ‘a e malu’i ‘o e ngaahi kautaha 12 miliona, ko e ‘uhinga ‘o e ‘eke Sea ko hono ‘uhinga ko e *policy*. Ka ‘i ai ha’amau pālōti ...

Sea Kōmiti Kakato: Sio ko e ko e me’a ia ko ē ‘oku ou fiema’u Fakafofonga. Ko e fo’i fehu’i ena, kapau ‘oku ‘io mai ‘oku ‘i ai e ngāue ‘oku ‘ikai leva ke tau to e fiema’u ‘e tautolu ke tau ‘eke hingoa he ‘oku *confidential* ia ‘oku ‘ikai ke ‘i he Fale ni ia ke kau he’etau me’a ‘a e Fale ni pea ko e me’a ia ‘a e Pule’anga ‘ia kinautolu... Ko ia ko e me’a ia ‘oku mahu’inga, ‘oku ‘i ai ha malu’i ko e hā e me’a ‘a e pangikē kae tali mai ko e me’a ko ē ki he’etau pehē atu *name* ‘oku ‘ikai ke tau kau tautolu ia ai, me’a ia ‘a e Pule’anga.

Māteni Tapueluelu: Ko e mālō Sea. Te u talangofua pē au ia ki ho tu’utu’uni ka ko e me’a ko e fofonga ko ē ‘o e Laó ‘oku ne fakahoko mai ‘e ia ‘a e *terms and conditions* pea ‘oku ‘ikai ko ha *contract* eni ia ko e **malu’i** pea ko e me’apango ia Sea ka ‘e a’u ki ha taimi te mau pālōti kimautolu ko e ‘ilo pē ‘oku malu’i e 12 miliona ka ‘oku ‘ikai ke mau ‘ilo ‘e mautolu ko e malu’i kia hai. Pea ko e fatongia ‘o e tali ui e mātu’a ko eni Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e Minisitā Pa’anga ē ke tali mai e fo’i 12 miliona ko ia Fakafofonga pea ke toki hoko atu. Sio ko ‘etau luelue lelei eni kae mahino. Me’a mai.

Taukave Pule’anga fai honau fatongia ‘i loto he Lao fakatatau mo e Kupu 31 e Lao

‘Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu’u na Sea. Tapu mo e Palēmiá. Tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Aleá, tuku pē na’a fai ha ki’i tokoni atu Sea ki he feme’a’aki ‘a e Hou’eiki Mēmipá ...

<009>

Taimi: 1102-1107

‘Eiki Minisitā Ako: ... na’e me’a foki e Fakafofonga Tongatapu 4 ki he Kupu 31 ko ē Lao Pa’angá. Sea ‘oku mahino ‘aupito pē ia ko e Kupu 1 ‘oku ne fakahoko mai ai, ‘a ia ko e ngaahi kupu ko eni ‘o e Lao faka-Pa’angá ‘oku ne ‘omai ai ‘a e ngaahi mafai ke fakahoko’aki ‘e he Minisitā Pa’angá hono fatongia ko hono leva’i, tokanga’i mo hono fakamole ‘a e pa’anga ko eni ‘a e fonuá. ‘A ia pea ko e taha ‘o e ngaahi me’angāue ko iá ko e Kupu 31. ‘Oku fakamafai’i mai ai ‘i he Lao ‘i he Kupu 31 ke hanga ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’angá ‘o *guarantee* pē ko e malu’i pē ko e hā ha fo’i lea faka-Tonga ha me’a ‘oku ne pehē ‘oku tonu ke fai ‘i ha tokotaha *person* pe *organization* pē ko ha pisinisi ‘a e Pule’angá.

‘I he makatu’unga ‘e tolu ‘oku pau ke fakahoko ai eni ‘uluakí pau ke tali he Kapinetí. Uá pau ke si’isi’i ange ‘i he peseti ‘e nima ‘o e *total budget*. Tau pehē pē ‘oku 300 miliona pē ‘oku 400 miliona ‘a e Patiseti e ta’u kuo’osí peseti ‘e nimá ‘oku 20 miliona ia. ‘A ia ‘e hangē na’e me’a atú 12 miliona ‘a ia ‘oku kei fenāpasi pē ia mo e fiema’u ‘a e Laó. Pea ko e *c* leva na’e ‘osi fai e *due diligence* ki ai ko ha ‘inivesimeni na’e tali fakatatau ki he makatu’unga kehekehe na’e ‘osi me’a atu ‘aki pē ‘e he ‘Eiki Minisitā.

Te u lave atu pē ki he kongá ko ē na’e me’a ki ai ‘a Tongatapu 4, ‘io na’e ‘osi fakahoko atu. Ko e fakahokohoko mai ia ko ē ‘i he Laó ke fakahoko mai pē na’e ‘i ai ha *guarantee*. Pea na’e fakahoko atu fekau’aki pea mo e tanu halá pea mo e mahu’ingá. ‘A ia ko e me’a leva ia Sea ko e fie tokoni ia Sea na’e muimui pē ‘a e fakahoko fatongia ‘i he Lao hono fakamafai’i mai ko eni he Kupu 31 (1) *a, b, c* kae ‘uma’ā e ua. Ko e kehekehe ‘a e fakakaukaú ia pē ko e *opinion* pē ‘oku sai pē ‘ikai ia ko e me’a fakafō’ituitui ia pea ‘oku tau faka’apa’apa’i pē. Pea kapau ‘oku pehē ‘e ha tokotaha ia ko e fo’i ngāue ko iá ‘oku kovi ko ‘ene *view* ia ‘a’ana pea ‘oku tau faka’apa’apa’i pē tautolu. Ka ko e fakakaukau eni ‘a e Pule’angá pea na’e fou ‘i he kupu Lao ko ena na’e fai ki ai ‘a e feme’a’akí. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia kehekehe ‘etau tuí pē ‘oku ‘i ai hatau pou pou pē ta’epou pou ‘oku ta’efakalao ai.

Hangē ko ia ko ē me’a nau fakama’ala’ala atú, fika 31 *a, b, c* muimui tonu pē ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā pea mo e Pule’angá. Ko ia ai ‘Eiki Sea ko ‘eku ‘uhinga pē eni tau talanoa pē he Lao fakatatau pē ki he me’a ‘oku ‘omai pea ko e kole atu pē mu’a ka tau hoko atu ā. He kuo mahino eni ia ‘a e tu’unga fakalaó. Ko e me’a ia ko ē pē te mau tui tatau ‘osi mahino pē ia ‘e kehekehe ka ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ke ‘omai ‘enau tuí ‘anautolu ke ma’u mau tui tatau ai Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā. Mahino lelei ‘aupito kia au ‘a e Kupu 31 (i) *a, b, c*. Ko e ngāue kotoa ia ke fakakakato ia ‘i he Kapinetí.

Māteni Tapueluelu: Ko u fakamālō pē au ‘e ...

Sea Kōmiti Kakato: Pea ko e, ‘i he Kupu 2 ko ē kuo paú ‘i he ‘aho ia ‘e 28 ka kiate au ‘oku mahino kiate au ‘a e me’a ‘oku ‘uhinga ‘aki he Pule’angá ka ke me’a mai. Ko e, ‘io me’a mai Fakafofonga mahino kia au e ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u to e ki’i tokoni atu pē he ‘oku kei ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ikai ke ‘i ai ha’atau fekau’aki ‘atautolu e Fale Aleá mo e ...

Taukave ko e Kupu 51 (v) malava ke fakafehu'i Pule'anga he 'oku nau taliui mai ki Fale Alea

Māteni Tapueluelu: 'E Sea ka u faka'osi atu au ia kae toki fakakakato mai 'Eiki Minisitā Pa'angá 'oku lahi pē taimí. Sea ko e, 'oku ko hono fakamatala'i mai e kupú 'e lava ke kehekehe faka'uhingá ka ko e 'uhingá kuo me'a mai e Feitu'ú na pea te u talangofua pē ko e 'uhingá ko u lave'i pē 'oku fiema'u ke pukepuke e molumalu ho Kōmití ka ko e faka'uhinga fakalao ko ē 'oku 'omi kiate kimautolu. Ko e taumu'a hono 'omai ki he Fale Alea 'o Tongá 'i he malumalu 'o e Konisitūtoné Kupu 51 (v) ke lava ke fakafehu'ia pea feme'a'aki ai 'a e kōmití ke lava he kau Fakafofonga 'o 'ilo hono fakapotopoto hono vaivai'anga mo hono mālohinga kae tipeni 'emau pālotí. Ko e tu'utu'uni ko ē ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko u tui Fakafofonga he 'ikai pule Fale Aleá ki he taimi 'a e Pule'angá he taimi te nau fakahū mai 'a e taimi ke fai ha alea ki ai.

Māteni Tapueluelu: Ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: He 'ikai te tau hanga 'o fakamālohi'i ...

Māteni Tapueluelu: Na'a ke 'osi me'a mai 'aki foki.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku mo'oni pē ho'o me'a ke tali ui ki heni ka he 'ikai ke tau fakamālohi'i 'a e ngāue 'a e Pule'angá ke fai mo 'omai ki he Fale Aleá. 'Oku 'i he Pule'angá pē ia mo e taimi kuo tu'u he Konisitūtoné ko e fekau'aki mo e Sea 'a e Fale Aleá. Me'a mai.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea ka u faka'osi atu ai pē.

Fakahā Pule'anga te nau toki lipooti mai ki Fale Alea he ta'u kaha'u

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i tokoni atu pē 'Eiki Sea he 'oku ki'i fuoloa. Miniti pē 'e taha mo e fakatonutonu. Tapu mo e 'Eiki Sea pea mo e Fale Aleá. 'Eiki Sea 'oku, na'e fakahoko atu pē 'anenai ko e ngaahi ngāue ko ení 'oku lolotonga fai e ...

<002>

Taimi: 1107-1112

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...ngāue ia ki ai. 'Oku te'eki ke fakahoko ha me'a ia 'e taha, te mau toki lipooti mai maotolu he ta'u kaha'ú. Ko 'etau 'esitimetí kuo 'osi ai 'a e pa'anga ngāue ai mo e fokotu'utu'u 'a e ngāue ai 'Eiki Sea. Ko e fiema'u ko ení 'aho 28 kapau kuo fai 'e he Pule'angá 'a e ngāue ko ení, fiema'u ke lipooti mai ia 'e he Pule'angá ki he Fale Alea kimu'a he 'aho 28. 'Oku te'eki ke fakahoko 'a e ngāue 'e ha taha neongo kuo 'osi palani ki ai 'a e Pule'anga ke fakahoko 'a e ngāue ko ení pea 'e fakahoko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Malō Minisitā, kuo 'osi ho'o miniti 'e tahá.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: . Pe’i me’a koe Fakafofonga.

Mateni Tapueluelu: ‘Ai pē kapau ko e fakamatala e kuo ‘omai ‘e he Pule’angá, ko e mata’i tohi ko ē ‘a e Laó he’ikai ke to e lava ia ‘o liliu. Kuo pau ke fakahoko mai ki he Fale Aleá ‘i loto he ‘aho ‘e 28, he ‘osi ‘a e fakamo’oni ko ē ki he malu’í.

‘Eiki Minisitā Leipa: Sea fakatonutonu atu Sea. Fakatonutonu Sea.

Māteni Tapueluelu: ‘A ia ‘oku ‘uhinga ia kuo ‘osi fakahoko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu ē fakamolemole. Me’a mai Minisitā.

Fakahā Pule’anga ‘oku ‘uhinga Kupu 51(5) Konisitūtone ki he lipooti fakata’u

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Kuo u kole pē Sea ke ki’i me’a fakalelei pē ki he Kupu 51; kupu-si’i (v) ko ē ‘o e Kōnisitutoné. ‘Oku lave ia ki he Lipooti Fakata’ú, pea ‘oku ‘i ai hono taimi ‘ona ia ‘e fai ai ‘i he Fale ni, koe’uhi ke toki fai ai ‘a e fehu’i mo e fakama’ala’ala ko ē ‘oku fiema’ú. ‘Oku ‘i ai ‘a e taimi ‘o e Lipooti Fakata’ú fakatautu ki he Kupu 51; kupu-si’i (v) ‘o e Kōnisitutoné ‘Eiki Sea.

Māteni Tapueluelu: Ka u fakatonutonu ‘Eiki Sea ‘a e ma’u hala ko ení kātaki, pea ‘oku kole Sea ke angalelei e Feitu’u na.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e ma’u hala ko e me’a eni ‘oku sipela hake, tohi hake hé hinhina mo ‘uli’uli ‘i he Kōnisitutoné.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, ko e fakatonutonu eni. ‘Eiki Minisitā ko e fakatonutonu ē, laumālie lelei pē he te ke toe me’a mai pē ke fakatonutonu.

Māteni Tapueluelu: Kupu 51; kupu-si’i (v), ka u lau kakato atu ‘Eiki Sea. “**Kuo pau ke fa’u ‘e he Minisitā takitaha ha Lipooti Fakata’u ki he Fale Aleá ‘o fale’i fekau’aki mo e ngaahi ngāue mo e ngaahi palani ‘o ‘ene Potungāue pea kapau ‘oku faka’amu ‘a e Fale Aleá ke ‘ilo ki ha to e me’a felāve’i mo ha Potungāue ‘o ha Minisitā, kuo pau ke ne tali ‘a e ngaahi fehu’i kotoa kuo ‘oatu kiate iá, ‘e he Fale Aleá. Pea kapau ‘oku fiema’u mo ha to e me’a kehe, ‘oku ‘ikai ke ngata pē ia he Lipooti Fakata’ú.**

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia Sea, ko e me’a ia ko ē ‘oku talamaí, Lipooti Fakata’u. Ko ‘eku fakatonutonu ia ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Oku fakamahino pē ‘e he Kupu 51; kupu-si’i (v) ko e Lipooti Fakata’u ‘e lava ‘o ‘eke ai ‘a e ‘ū me’a ko iá.

Māteni Tapueluelu: Me’a ange Sea, ko e loea ē. Lipooti mo e ngaahi palani.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fakata’u.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga fai pē ho’o faka’uhingá ‘oua fokotu’u ha lakanga ‘i he Fale ni. Ko homo Fakafofonga pē mo e Minisitā ‘oku ‘i heni, ‘oku ‘ikai ‘i ai ha loea ia ai.

Māteni Tapueluelu: Ko ia Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Me’a ki he Kōnisitutoné, ‘i he Fale ni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha Fakamaau ia ki he Fale Alea ni. Me’a ki he Kōnisitutoné, ‘ikai ke ‘i ai ha loea ia ‘oku hū ki heni ‘i ha mēmipa ‘i he ‘uhinga ko hono tu’unga fakaako pē ko ha Fakamaau ‘i he Fale Alea ko ení. Me’a mai.

Māteni Tapueluelu: Malō Sea, ka ko e mata’itohi ia ‘o e Kōnisitutoné ‘oku pehē, “Fekau’aki mo e ngaahi ngāue mo e ngaahi palani.” Ko e palani ‘oku lele kimu’a, ko e lipooti Fakata’u ‘oku lipooti mai he ‘osi ‘a e ngāué.”

Sea Kōmiti Kakato: Ko e hā e fakapapālangi ‘o e me’a ko ená, ko e Lipooti?

Māteni Tapueluelu: Ko ia Sea, Lipooti mo e ngaahi palani.

Sea Kōmiti Kakato: Lipooti, *Annual Report*, ‘i hono fakapālangi.

Māteni Tapueluelu: ‘Oku ‘ikai ke u ma’u ‘e au e fakapālangi.

Sea Kōmiti Kakato: Lipooti ‘oku ‘uhinga mai ai ‘a e fakatonutonu ‘a e Minisitā, ko e ngaahi Lipootí.

Māteni Tapueluelu: Mo e ngaahi palani ‘Eiki Sea. ‘A ia pea to e fakakakato mai ‘e he Kupú, pea kapau ‘e to e fiema’u ‘e he Fale Aleá ha me’a. Ko e fakamahino **kuo pau ke nau taliui kakato ki he Falé.**

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Ka u ki’i fakatonu Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai koe Fakafofonga. ‘Eiki Minisitā he’ikai ke u to e fakahoha’a atu na’a pehē kuo u kau he malangá.

‘Eiki Minisita MEIDECC: Tapu pē mo e Seá kae ‘uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kōmití. Sea ko e taimi ko ē ‘oku ‘omai ai ‘a e Lipootí ‘oku ‘asi ai ‘a e ngaahi ngāue mo e ngaahi palaní, ‘i he Lipooti ko ē ‘a’atá. ‘A ia ko e fakalea ko ena ko ē Kōnisitutoné, ko e ngaahi ngāue mo e ngaahi palani ‘i he Lipooti Fakata’ú. Kā ko e ‘uhinga ‘o e Kupú ki he Lipootí. Mālō.

<003>

Taimi: 1112-1117

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisita.

Māteni Tapueluelu: Fakamālō pe ki he ‘Eiki Minisita he tokoni ‘oku fai mai. Hou’eiki mou me’a hifo ki he ngaahi fu’u puha ho’omou tafa’aki, ko e ‘u palani ia. Ko e ‘u palani ia ‘oku fakahū fakataha mai mo e Patiseti mo e ‘Esitimetri. Ko e ngaahi palani ngāue ena ‘oku ‘i ho’omou tafa’aki. Ko e ‘uhinga ia ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisita Polisi: Sea ko u tui pe ‘Eiki Sea ‘oku kau ia he me’a ke faitu’utu’uni ‘a e Feitu’u na ki he faka’uhinga ki he lipooti fakata’u mo hono fakafehu’ia ko eni ‘o e ngāue. Ko ‘eku kole atu pe ‘a’aku ‘Eiki Sea koe’uhi ka tau nounou. He ko u fie malanga au ia ‘i he fakalukufua ‘o e fakamatala koe’uhi ke fakanounou atu pe ke ‘omai ha ki’i faingamalie. ‘Eiki Sea.

Siaosi Pōhiva: Sea ko ‘eku ki’i tokoni pe eni na’a tokoni.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ko u kei angalelei pe eni ki ho’omou ngaahi *interpretation* ho’omou ngaahi faka’uhinga, kā ‘oku kei tu’uma’u pē motu’a ni ia ‘i he ‘uhinga totonu ‘oku ‘ikai to e hiki ia mei he Konisitūtone ki ha faka’uhinga fakafō’ituitui he ‘uhinga ‘a e kupu 6 mo e kupu 7 ‘o e Konisitūtone, he’ikai ke to e ‘i ai ha taha ‘e mavahe mei he ‘uhinga ‘oku tau tatau kotoa ‘i he Lao, Konisitūtone. Me’a mai fakafofonga.

Taukave’i Kupu 19 e Konisitūtone ke fakahā loto fakamole ‘e he Pule’anga ‘i Fale Alea

Siaosi Pōhiva: Tapu atu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu pea mo e ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā, tapu pea mo e Hou’eiki Nōpele, kae’uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kakai. ‘Oku ou loto pē au ke u ki’i tānaki atu eni ki he longoa’a ‘oku fai mei he Kupu 19 ‘o e Konisitūtone, **ke fakahā loto ‘a e fakamole.** Te u lau kakato atu pē he ‘oku ki’i lōloa, *kuo pau he’ikai ha pa’anga ‘e totongi atu mei he Fale Pa’anga pea he’ikai ha nō pea he’ikai ke fakahoko ha ngaahi mo’ua ‘e he Pule’anga kā ‘e toki fai ‘aki pē ia ha tomu’a fakahā loto ‘a e Fale Alea, tukukehe ‘i he ngaahi me’a ko eni.* ‘Uluaki, ‘i he me’a ‘a ia ku o ‘i ai ha lao kuo fakahoko totonu ‘e he Fale Alea ‘o foaki ‘a e mafai ke totongi atu ha pa’anga pe nō pē fakahoko ha ngaahi mo’ua pea ‘e ngofua leva ke totongi atu ha pa’anga ke fai ha nō ke fakahoko ha ngaahi mo’ua ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘a e Lao ko ia. Pea, ua, ‘i he ngaahi me’a kau ki ha tau, pē angatu’u pē mahaki fakatu’utāmaki fakafonua pē ha me’a tatau ‘e hoko fakatu’unga fakatu’unga’a, pea ‘e ngofua leva ke fai ia ‘e he Minisitā Pa’anga ‘i he loto ki ai ‘a e Kāpineti pea kuo pau ke ui leva ‘i he taimi ko ia ‘e he Tu’í ha fakataha ‘a e Fale Alea, pea kuo pau ke fakahā ai ‘e he Minisitā Pa’anga ‘a e ngaahi tu’unga ‘o e fakamole mo e lahi ‘o e pa’anga.

Sea ko ‘etau talanoa ko eni mo longoa’a ko eni ‘i he pa’anga ‘e 12 miliona ‘i he patiseti lolotonga, ko e *saving*, ke ‘ave ki he Fale Pa’anga ke fai mei ai ‘a e nō ko eni. Ko e lau eni ia ‘a e Konisitūtone, na’a tokoni atu, **kuo pau ke fakahā ai ‘e he Minisitā Pa’anga ‘a e ngaahi tu’unga mo e fakamole mo e lahi ‘o e pa’anga.** Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki tau ki’i mālōlō mou toki me’a mai ke tau hoko atu.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<005>

Taimi: 1132-1137

Sātini Le’o: Me’a mai e Sea ‘o e Kōmiti Kakato

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mālō ho'omou laumālie ko u lave'i pē he feme'a'aki 'oku kei mahu'inga pē feme'a'aki lolotonga homou me'a atu kitu'a 'anenai ko u lele atu ki he ve'e tongo ē ko u fanongo ki he fasi 'oku tātā mai he falekai hē fasi 'o Misi Filo Taliai ko e ki'i fo'i lea ko u puke ai "taiō ko au eni ko u fiu au he tali atu heni"...

<007>

Taimi: 1137-1142

Sea Kōmiti Kakato : .. Ko e 'uhinga 'o e taiō, kuo ikuna e taú, ka 'oku fiema'u 'e he fonuá ke mou foki mai ā, kae fai 'etau ngāué 'o hangē ko 'etau ngāue he Falé ni. Kuo taiō e ngaahi feme'a'akí ia. Fiema'u ā ke tau sio ko e hā a e taiō ke tau faka'aonga'i ke fakaho'ata 'i he ngāue 'oku fatu 'e he Falé ni. Pē 'e lava e ngāue ko eni 'oku fai ai e feme'a'akí mo e anga ho'omou faka'uhingá. Kuo mahu'inga mālie kae me'a mai e Fakafofonga ko eni 'o Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana : Sea ka u ki'i tokoni atu pē kae toki me'a. Poupou atu ki he Feitu'ú na kuo taiō e me'a, ka kuo toe malanga mai e fu'u henga 'aneuhú kuo toe aafe..

Sea Kōmiti Kakato : Na'a ku lave'i kuo ke 'osi taiō koe 'anenai. Me'a mai.

Māteni Tapueluelu : Sea, fakamolemole na'a ku pehē 'e au ia 'e ki'i faka'osi atu.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai koe he 'oku 'ikai ke fie me'a mai.

Fehu'ia tūkunga totonu 'i ai alealea ki he ngāue tanu hala

Māteni Tapueluelu : Te u ki'i miniti pē au ia 'e 1. Mālō 'aupito 'Eiki Sea, ko e faka'osi atu pē eni ia 'a e fakahoha'a 'a e motu'a ni. Kātaki pē Hou'eiki Pule'angá, ko hono 'uhingá ko e kaveingá ni ia 'oku mamafa ia kiate kimautolu. Ko e hā e fakamatala te mou, mo e iku'angá me'a pē ia 'amoutolu, ka kuo pau ke mau fakahoko atu 'a e anga e angi homau konisēnisi. Sea 'oku ou fie fehu'i pē au ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá koe'uhi ko 'ene me'a 'anenai koe'uhi ke ki'i fakama'ala'ala mai angé.

Fakatatau ki he Kupu 31(2) 'oku ne fakahoko mai ia, **kuo pau ke fakahoko mai 'e he Minisitā ki he Fale Aleá, ha nō kuo malu'i, 'uhinga ia kuo 'osi fakahoko, 'i loto 'i he 'aho 'e 28**, ka kuo me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā ia 'oku te'eki ai ke fakahoko 'a e ngāue ia ko ení, 'oku te'eki ke fai ... 'oku kei alealea. Ko 'eku fehu'i pē ke fakama'ala'ala mai angé ko e hā 'a e tūkunga totonu ki aí Sea kau toki faka'osi atu. Mālō Sea.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea, 'i ai pē ha'aku ki'i fakalavelave atu tapu mo e Feitu'ú na, te'eki ke me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá, ko u kole pē ki he Fika 4, ko e fa'ahinga vili ta'e'unua ē ko ē 'oku movete ai 'a 'enau paatí ... ko e ngāue ko ia 'a

Māteni Tapueluelu : Fakatonutonu Sea. Ko e kole Sea ko e *personal* ē ia, 'oku 'ikai ke tali mai 'a e fehu'í. Kapau pē 'oku 'ikai ke lava tali mai Sea pea tuku ā ka u..

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai koe te ke ikuna'i pē 'e koe, koe.

Māteni Tapueluelu : Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako : Kole ke u tokoni atu Sea kae toki me'a mai 'a e Minisitā Pa'angá. Na'e si'i fakahoko atu pē 'a e 'Eiki Minisitā 'i he Falé ni Sea 'a e *guarantee* 12 milioná Sea. Kapau pē te ke fakatokanga'i pē 'a e Kupu 2: 'i loto he 'aho 'e 28, pea kapau 'oku 'ikai ke ngāue 'a e Fale Aleá, pea 'i he kamata'anga 'o e to'u Fale Alea hono hokó, 'a ia ko e to'u Fale Aleá eni. 'A ia 'e toki ala lava. Kapau 'oku to e fiema'u ka na'e 'osi fakahoko atu foki ko e 12 miliona Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me'a mai koe Fakafofonga.

Fiema'u ke fakamu'omu'a Pule'anga 'a e ngaahi fiema'u vivili 'a e kakai

Māteni Tapueluelu : Mālō Sea. 'A ia 'oku 'uhinga ia ki he motu'a ni 'oku te'eki ai ke kakato 'a e ngāué. Pea 'oku ou faka'amu pē Sea ko e mo'oní ia, he 'oku hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele 'o Ha'apaí, 'oku lahi 'a e ngaahi fakamatala ia 'oku ha'u kitu'á. Lahi 'aupito, pea 'oku ou faka'amu pē au ke fakahoko atu 'a e anga e fakakaukau ko ē 'a e motu'a ni Sea. 'Oku fakatatau ki he ngaahi fiema'u vivili kehe 'a e fonuá. Kau ai 'a e *corona virus* mo e ngaahi fiema'u kehekehe.

'Aneafi 'Eiki Sea, fetu'utaki ange 'a e ni'ihi, kole mai, ko e ngaahi fo'i 'akau pau 'oku nau fiema'u mei he Falemahaki Vaiolá 'oku 'ikai ke to e ma'u ai. Kau ki he suka, kau ki he toto ma'olunga. Pea ko e ngaahi fiema'u vivili pehē ia, 'oku mau fak'amu Sea ke mu'omu'a 'i ha ngaahi fiema'u pehé ni. Ko e anga ia 'emau faka'amú, ko e ngāue ko eni 'oku mau tui 'e lava ia 'e ha ngaahi kautaha kehe 'oku 'ikai ke fiema'u ke nau to e nō. Pea 'oku 'ikai 'aupito ke mau tui, 'oku totonu...

Sea Kōmiti Kakato : Kātaki pē Fakafofonga, ka u fehu'i ki he 'Eiki Minisita Mo'uí ke fai mai ha'ane fakamaama ki he me'a ko ena na'a ke toki me'a fekau'aki mo e nounou faka-fo'i'akau ko eni, pē ko e mo'oni pē ko e talanoa faka-e-vaha pē. Me'a mai Minisitā. Miniti pē 'e taha.

'Eiki Minisita Mo'ui : Mālō 'aupito Sea, pea tapu pē mo e Feitu'ú na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakatō. 'Oku te'eki ai ke u ma'u ha fakamatala ki ha nounou 'i ha fo'i 'akau mei he Potungāue Mo'uí. Pea ko e tu'u he fakamatala fakamuimui taha kiate aú, 'oku 'i he tu'unga fakafiemālie pē. 'A ia 'oku te'eki ai ke u ma'u ha fakamatala ki he me'a ko eni 'oku lave ki ai 'a e 'Eiki Fakafofongá.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai koe.

Māteni Tapueluelu : Mālō 'Eiki Minisita Mo'ui. Mahalo na'a lelei ke nau me'a ki he taimi ko ia 'oku fa'a fai ai 'a e felafokí 'oku toe kau hake mo ia ai 'Eiki Sea...

<008>

Taimi: 1142-1147

Māteni Tapueluelu: Sea ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Fakatonutonu atu Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ē Fakafongā ...

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ikai ko ha me'angāue ia ke fai 'e ha Mēmipa Fale Alea ke ke me'a atu 'o tangutangutu he felāfoaki 'o talitali ko e hā e me'a 'e feme'a'aki he felāfoaki 'o fekau'aki mo e Potungāue, 'alu ki he Potungāue me'a ki he Potungāue fakamolemole. Ko e me'a ia ko ia 'oku fu'u fakaoli 'aupito 'aupito ia hono 'omai ki he Fale ni pea 'omai e fa'ahinga 'uhinga ko ia.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: Mālie 'aupito ho'o me'a 'a 'au ki he hala Pule'anga he ko u fanongo mālie 'aupito 'aupito. Tonu 'aupito ho'o malanga kae 'osi pe eni ko u

Ngaahi tautea ki he maumau'i Lao ki he 'ave ngaahi fakamatala Pule'anga

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā ko u to e fakamanatu atu pē ki he Fale ni 'a e Lao, 'a e Lao e Tu'utu'uni Ngāue 'a e Pule'anga fekau'aki mo e 'ave 'a e ngaahi *information* 'a e Pule'anga, ka ma'u kita 'oku te 'ave ta'e'uhinga 'o e ngaahi tu'utu'uni kuo a'u e mo'ua ki he pa'anga 'e 5000 mo e ngāue pōpula. Ka 'oku te *leak* pē 'oku te 'ave ha ongoongo mei Tonga ni ki tu'apule'anga 'oku 'i he pa'anga ia 'e taha mano 'o a'u ki he ta'u 'e 10 'a e ngaahi hia ko ia. Mou 'omai pē 'etau 'ū me'a totonu mo e 'ū tu'utu'uni pea mou me'a 'aki 'oua te tau fa'a ma'u ongoongo mei he ngaahi 'ū me'a faka-Pule'anga he 'oku 'i ai hono Lao pea faifai pea mo'ua ha taha he'etau ngāue hala 'aki. Me'a mai Fakafongā.

Tui totonu 'oua fakamole lahi 12 miliona ki he hala kae fakamu'omu'a fiema'u vivili kakai

Māteni Tapueluelu: Mālō 'aupito 'Eiki Sea, 'a ia ko e 'uhinga ia ko ē 'oku fai ai e tokangá ko e ngaahi fiema'u vivili kehe 'oku mau ongo'i Sea 'oku totonu ke mu'omu'a ia ki he patiseti ko eni 'a ia ko e mo'ui 'a e kakaí pea mo e *COVID* pea 'oku mau tui ko e taimi eni 'oku 'ikai ke mau tui 'oku totonu ke fai ai ha ngaahi fakamole lahi pehe ni ko e 12 miliona.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea, te u ki'i fakatonutonu mu'a he ko u ki'i fiema'u pē ke tokoni ki ai ki he Fakafongā. 'A ia ko u tui au ia 'oku tokanga mai 'a e Fakafongā ia ke 'oua 'e to e fai ha 'alu ia 'o talanoa mo e kakaí pea ko e me'a ko ē 'oku talamai 'e he kakaí he'emaui o ko ē 'o talanoa mo nautolú fiema'u ke tanu e halá, tuku ia he 'oku hala ia, ko ia Fakafongā?

Māteni Tapueluelu: Ka u fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Māteni Tapueluelu: 'Oku mea'i pē ia he Hou'eiki 'o e fonuá ko e tanu hala ko e me'a 'oku fiema'u he feitu'u kotoa. Ko e lahi hono tanú mo e lahi e fakamole ki ai mo e founga hono fakahoko e ngāue ko ia 'oku mau tokanga ki ai. Me'a mai ke tanu kātoa e hala e fonua ni, lolotonga ko ia 'oku tō 'a e to'u mahaki mo e vailasi 'i he kolope. Hala e taimi.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ki'i kole atu pē 'a'aku ia 'Eiki Sea tukuange pē Fakafofonga ia ke fai mu'a 'ene, ka u ki'i kole atu mu'a ke 'ai mu'a ke, 'ai pē mo ki'i tuku mai ha me'a ke malanga atu ai e Laó mo e melinó mo e maau e fonuá. Ka tau ki'i 'ai pē mo tau ki'i mavahe mei he tanu halá. Mālō.

Māteni Tapueluelu: Mahalo ko e faka'osi atu ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā ko e anga ia 'eku si'i faifatongiá feinga ke fakafiemālie'i homou malangá he 'oku 'ikai ke u malanga au. Pea 'oku hoha'a ma'u pē ka au te'eki ke fiemālie ha Fakafofonga kuo me'a hake ē me'a hifo ē. Ko e me'a ko u tukuange ai ko e *issue* mahu'inga eni ke fakamaama pea ko eni ko e faka'osi mai eni 'a e Fakafofongá, me'a mai 'Eiki Palēmia. Ko e maama ko e me'a ia 'oku tau fiema'u ke tau fononga mo ia...

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea ko u fakamālō atu he 'omai e, ka ko u fakatonutonu pē 'a e me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 4 'o Tongatapu. Ko 'ene hiki hono nima ko e taimi 'oku hala. Taimi 'oku hala. Te u ki'i hanga 'o ki'i fakamanatu atu 'a e Tō Folofola ko ia 'a e Tama Tu'i. 'Oku 'ikai tatali e faingata'a ia ke 'osi e *COVID-19* kae toki hoko mai e Saikolone. 'Oku 'ikai ke ala ta'ofi pē toloi pē hangē 'oku faka'au ke to e lalahi mo toutou hoko, hoko mai. Ko e fonua mo e kakai 'oku nau tokateú ko kinautolu ia te nau ala 'o matu'uaki 'a e ngaahi faingata'á. Ko e fonua si'isi'i 'a Tonga ni pea 'oku tau tala 'e hotau tukufakaholó 'a e poto mo e 'ilo mo e mohu founa 'a e lavame'a 'a e to'utangata 'o e kuohilí.

Sea na'e 'ikai ke 'uhinga 'a e Tama Tu'i ia ko e fakapotopotó ko 'etau hū fale 'o mohe ai kae 'oleva ke 'osi e *COVID*, 'ikai. Na'e 'uhinga ia ke tau tu'u 'o ngāue ka ko e tokotaha ko ē 'oku sio pē ki he, ke tali 'uhá 'e fiekaia ia, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Palēmia e fakatonutonu lelei ko u tui mahalo ko e mohenga ia ko e *context* ia 'o e taupo'ou poto 'e nima, 'a e 'uhinga 'o e me'a 'oku ke me'a ai, fakahoha'a ki ai e Fakafofonga, me'a mai Fakafofonga.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea ko e fakatonutonú ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ho fakamā'opo'opo ia?

Tokanga ki he fakamole lahi ki he tanu hala pea mo e founa fakahoko 'aki

Māteni Tapueluelu: Mole ke mama'o Sea ke mau hanga 'e mautolu ia 'o fokotu'u atu ke fai ha hū ki fale 'o mohe. Ko e me'a ko ē 'oku mau tokanga mautolu ki ai ko e fu'u faka ...

<009>

Taimi: 1147-1152

Māteni Tapueluelu: ... fakamole 'oku fokotu'u maí mo hono founá. Mea'i Hou'eiki me'a mai e 'Eiki Palēmiá ki hoku vāhengá 'o fakahoko mai na'e tanu hono vāhengá 4 miliona. Pea mou 'uta ai 'oku 17 e vāhengá he fonua ni pea fakatauhoa ai ki he ngaahi fiema'u kehe 'a e fonua ni.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea ko u to e fakatonutonu 'a e Fakafofongá.

Māteni Tapueluelu: Ko e me’a ia na’a ne me’a ki aí pea ‘oku ‘ilo’i he kakaí.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Māteni Tapueluelu: Ko e fa’ahinga fakamole fakavalevale ē Sea ‘oku mau tokanga ki aí.

‘Eiki Palēmia: Na’e kamata he, tapu mo e Feitu’ú na Sea. Ko e ngaahi *detail* foki ‘o e fai e ngāué ‘oku ki’i faingata’a pē ke mahino ki he Fakafofonga Fika 4. Ko e ‘uhinga ia ‘oku mau fai ai e founa fo’ou e ‘aho ní ko e mamafa ko ia ‘a e founa motu’a na’e fai mai he kau tama ko eni he kuohilí. ‘Osi e 4 miliona ‘oku te’eki ke vaevaeua ‘a Tongatapu 10 he founa motu’á, he founa motu’á. Mahalo ‘oku fe’unga ia. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō faka’osi mai Fakafofonga Fika 4 ho’o me’á.

Fokotu’u ke fakamu’omu’a Pule’anga nau fakamamafa ki he mo’ui he tanu hala

Māteni Tapueluelu: Ko e ‘uhingá pē ko u ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ‘uhingá kae tuku ke fai ha malanga e kau Fakafofongá. Mālō.

Māteni Tapueluelu: Faka’apa’apa ki he Feitu’ú na pea mo e toenga e Hou’eiki Mēmipá ka ‘oku ngali fu’u fuoloa ‘eku fakaongosia’i e Hou’eiki ko eni kakató. Ko ē kuo me’a ‘a e ‘Eiki Palēmiá ko e mo’oni na’e tanu hono vāhengá ‘ana 4 miliona. Ko kimautolu eni ‘oku mau tali atú ‘oku mau fokotu’u atú fakakaukau’i ange e mo’uí ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Māteni Tapueluelu: Ke mu’omu’a ia Sea. Mālō ‘aupito e ma’u faingamālie ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito Tongatapu Fika 4.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘E, fakamolemole Sea ka u ki’i fakahoha’a atu mu’a fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā Toutai ko e taimi eni ‘a e Minisitā Polisi ka ke me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Oku laumālie lelei pē ia ko eni ‘oku me’a mai pē.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ikai laumālie lelei pē au. Me’a mai koe.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Oku ou tu’u pē au Sea ke u ki’i ke fakamahino pē ki he Fakafofonga Fika 4 ko e ‘uhinga e me’a ko ē ‘oku me’a ki aí ‘a e ‘Eiki Palēmiá ko e founa motu’a na’e fai ‘akí. ‘Alu ‘o a’u ‘o uēsia ai pea ‘oku fai leva e liliu he Pule’angá ‘i he founa na’a nau kamata mai ‘aki ‘i he Pule’anga ‘aneafi ‘aki e founa fo’ou. ‘A eni ko eni ‘oku fai ai e faikehekehe he ‘aho ní.

Ko 'eku fie talaloto atu pē au ki he Feitu'ú na pea mo e Fale 'eikí. 'Oku ou nofo 'i Kolomotu'a. 'I ai homau fanga ki'i fale kalapu kae tautautēfito e tō hoku lotó mo 'eku tokangá ki he kāinga 'o Hala'ovavé. 'Oku me'a pē Fakafofonga Fika 1 ai. Faka'ofa 'aupito 'emau nofó. Ko u nofo au he taimi 'e ni'ihi 'o fakakaukau kapau na ko au nau nofo 'i he feitu'u 'oku 'i ai 'a e Fakafofonga Fika 1 pea mo e tokolahi 'o e kāinga 'o Halavavé, mou me'a ange Hou'eiki 'o me'a ai. Taimi ko ē 'oku tō ai e vaí, fonu, a'a pē e fanaú. Fēfē leva 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e mo'ui lelei 'Eiki Minisitā Mo'ui ke ke me'a ange 'o me'a ki he tu'unga taau 'o e ngaahi fale 'oku 'ikai ke totonu 'e 'i ai hono uēsia 'ona he vai ko ení ka 'oku a'a pē fanaú. Pea 'oku faingata'a'ia lahi pea ko u faka'amu au Pule'anga ko e hā homou founa ke fai e tanu halá ko u poupou atu au ke fai mo 'ai e tanu e halá ki he lelei fakalukufua e fonuá.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e me'a ko eni fekau'aki pea mo e, 'io me'a ko homou to e ki'i ngāue kau Fakafofonga te u ki'i afe atu 'i homou 'ai ke mou ulo maama.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ka u ki'i tokoni atu pē mu'a poupou atu pē ki he fakamalanga ko eni 'a e 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā te u toki 'oatu ke toki fai ho'o tokoní.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ko 'eku ki'i tokoni pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni mai kia au.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: 'Io.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua Sea ko e me'a ko ē na'e me'a 'aki 'anenai 'e he Fakafofonga ko e 4 miliona. Ko e fikefika hifo ko ē 'a e motu'a ni Sea ko e me'a ia ko ē 'oku mau vivili ai ke 'ai e ngaahi kautaha fo'ou ko ení 'oku pa'anga 'e 70 ki he loli. Kautaha ko e 'uluaki lele maí na'e pa'anga ia 'e 220 ki he loli. 'E tataha ia 'o ma'u e 4 miliona. Kapau leva 'e ngaue'aki eni fo'i loli ia 'e tolu pea toki ma'u e 220 ko iá. 'A ia 'e 'osi 'a Hahake mahalo 'e a'u mai ki Hihifo. Ko ia pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato Mālō Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: Mālō. Pea ke me'a ange ko ē ki he ki'i fakafuofua 'oku 'omai he 'e Minisitā ko ē. Uanoa kapau te u to e nofo hifo mo au 'o to e ki'i vakavakai'i e 'ū fika ko ē ke u talanoa he fika 'oku me'a mai 'aki he Minisitā ko ē. Ka ko u talanoa pē au 'Eiki Sea 'i he tu'unga ...

Māteni Tapueluelu: Sea fakamolemole ka u ki'i fehu'i aipē ke fakama'ala'ala 'e he 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io.

Māteni Tapueluelu: Ko e ‘uhingá ko e fakafuofua ko eni ‘oku fakahokó. Kapau tau pehē 4 miliona pē ofi ai he vāhenga fakafuofua ‘e ofi ki he 68 miliona pē ofi ai. Ko e fehu’i ‘oku ‘oatú pē ‘oku fakapotopoto ke tanu pehe’i e fonua ni lolotonga ‘oku tō e vailasi. Tanu pē ngaahi feitu’u ‘oku fiema’u vivili.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Māteni Tapueluelu: Pea toengá ‘omai ia ‘ave ki he mo’uí.

Lord Tu’iha’angana: ‘Eiki Sea kole ke u lava ke u ki’i tokoni ki he ‘Eiki Minisitā. Ko e ‘uhingá he ‘oku malie tokoni mai ‘a e Minisitā ko ē me’á ‘o e MIA pea ‘oku, hetau talanoa ko eni ki he fu’u holo pehē. Ka ke mea’i pē Minisitā MIA ‘oku kalasi kehekehe me’a ko e loli. ‘Oku ‘i ai e loli va’e 10 ...

<002>

Taimi: 1152-1157

Lord Tu’iha’angana: ... ‘oku ‘i ai ‘a e loli va’e ono, ‘alu pē ‘o a’u ki he fanga ki’i loli me’a va’inga, Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ke u ki’i fakatonutonu atu Sea. Kuo u ‘osi talanoa pea u sio he fu’u loli hangehangē ‘e ngali kau ki he ngāue ko eni. Ko e ngaahi fu’u kalasi lalahi *extra* ha koā e ngaahi fu’u *extra large*.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga, ‘e Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Tuku ākau foki mai au Sea ke u talanoa atu he lahi.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo u pehē kuo maama lelei e me’a, he ‘oku ‘i ai ‘a e vouti ‘i loto hē te tau hū ki ai, mou toki ō he tanu hala ai. Te tau malanga’i ‘etautolu heni ka tau ō kitautolu ki loto ki hē Hou’eiki. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘osi pea me’a mai ‘a Tongatapu 1. Na’a ke faka’ilonga mai ‘anenai ‘aupito.

Fakama’ala’ala ki he vahevahe silini he Patiseti pea mo e makatu’unga vahevahe ‘oku fai

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu atu foki ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki ‘o e Kōmiti Kakato, koe’uhi kae fai atu ha ki’i lavelave koe’uhi ko e Fakamatala Patiseti ko eni ko ē ki he 2020. ‘Eiki Sea, ko e makatu’unga e fakahoha’a ni ia ‘Eiki Sea, ‘oku hangē kiate au hangē ko e feme’aki holo ko eni ko ē ‘oku fai ko ē ki he hala. ‘Eiki Sea na’e vahevahe e Patiseti ko eni ‘i he peesi 9, anga ko ē hono vahevahe’i pea mo hono anga hono fokotu’utu’u ‘Eiki Sea. Na’e makatu’unga ia ‘i he ‘a’ahi ‘a e Palēmia mo ‘ene Kapineti ki he vahefonua kotoa, kotoa ko ē ‘i Tongatapu ni. Pea na’e fatu leva e Patiseti ‘o fakatatau ki he fiema’u ko ē ‘a e kakai he ‘aho ko ia. ‘Aho ko ē na’e fai ai e ‘a’ahi, ko ē me’a ko e na’e ‘omai. Ko e me’a ia na’e fatu ai ‘a e Patiseti ‘o fakatatau ki ai.

Ka ‘oku hangē ko ē ki he motu’a ni, na’u lele holo muimui pea u fanongo ki he ngaahi fiema’u, A’u mai ko eni ko ē pea fa’u e Patiseti, pea ‘oku hanga leva ‘e he Minisitā Pa’anga ‘o fakahingoa ‘a e Talitau’anga ko Sihova. Sea ko e tu’u ko ē ‘a e fo’i fakahingoa ko ia Sea, neongo ‘oku pehē

‘e he Fale ‘oku fe’amokaki ‘a e Patiseti. ‘Eiki Sea, ka kau ‘a Sihova ha ngāue ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ngāue ia ‘e faingata’a pea ko e tu’unga ia ko ē ‘a e Patiseti ko eni.

Ko ‘etau fakafuofua fakaetangata, ngata ia, tau hoko leva ki he ‘etau Talitau’anga, ‘a ia ‘oku tui e Palēmia pea mo e Hou’eiki Kapineta, ko hotau ngata’anga ‘oku ‘i ai ‘a e kamata’anga pea ko ia ‘oku fai ki ai ‘a e falala Sea. Ngalingali te u ngali hala loto’api atu he Feitu’u na, ka ko e anga ia ‘a e tui vaivai ‘a e Patiseti ko eni ‘Eiki Sea. Pea kuo u fanongo hono tālanga’i ko ē ‘a e hala, ko e fiema’u vivili taha ia na’e ‘omai ‘e he kakai. Ko ‘ene a’u mai ko ē ki he ‘aho ni, kuo u fanongo ko e kau Fakafofonga eni e Kakai ‘oku fakafehu’ia ‘a e fiema’u ko ē na’e ‘ōmai ki he Palēmia.

Pea kātaki pē ‘e ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’a e kakai e fonua, neongo ‘enau fiema’u ‘oku ou fakakaukau ia Sea ke u fokotu’u atu a ‘e au ia ke tuku ā e tanu halá ia, kapau ‘oku ne ‘omai ‘a e fetō’aki kehekehe ki he Fale ni. Na’e fa’u ‘a e Patiseti ia ko eni ‘Eiki Sea ‘oku te’eki ai ke hoko mai ‘a e COVID-19 ia, ka ‘i he’ene maau pea hū mai ko ē ‘a e ...

<003>

Taimi: 1157-1202

‘Eiki Minisitā Polisi: ...mahaki faka’auha ko eni Sea. Pea liliu leva ‘a e taumu’a ‘uluaki ‘a e Pule’anga fakamu’omu’a ‘a e kakai ‘o e fonua, pea to’o mai leva ‘a e COVID-19 ke fai ki ai ha tokanga. Ko e ‘uhingá ‘Eiki Sea he ko e mahaki faka’auha pea ‘oku fai leva ‘a e tokangá ki ai, kapau leva te mou me’a ki he peesi ‘a eni ko eni ‘oku fai ai ‘a e vahevahe ko ē ‘o e pa’anga. ‘Eiki Sea ‘i he peesi fakamuimui, talisi’i mu’a ‘Eiki Sea kau kumi hake ‘a e peesi, ‘a ia ‘oku vahe ai ‘oku ‘oange ‘a e pa’anga ‘e 124 ki he COVID-19. Ko e me’a ko ē ‘oku ‘ave ko ē ko ē ki he ‘Eiki Sea ki he ‘ū vahevahe ko eni ko eni ki he ngaahi fakatu’utu’unga ko ē ngaahi ngāue lalahi ‘Eiki Sea, ‘o faai hifo ai ‘a ia ko e peesi 91, ‘oku kamata mei ai ‘oku tu’u ai ‘a e tēpile ko eni ki he ngaahi ngāue ko eni ‘Eiki Sea anga hono vahevahé, pea ‘oku vahe’i ‘i he ta’u fakapa’anga lolotonga ko eni ‘a e pa’anga ‘e onongofulu miliona, ki he COVID-19, ko e ‘uhinga ‘Eiki Sea ‘eku foki ki ai, ke mahino ko e fika ‘uluaki ia ‘i he ngāue ko ē ‘a e Pule’anga.

Ko e COVID-19, ko ia ‘Eiki Sea, ko e COVID-19 ‘a ia ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’a ko eni ko ē ‘a e kau Fakafofonga, ‘oku ‘osi taumu’a ngaue pē ia ki he Pule’anga. Kā ‘oku hangē ko e me’a ko ē ‘oku fa’a fai atu ki ai ‘a e fakahoha’a, kapau te mou to e ōmai ā moutolu ‘o Fale Alea ‘o fokotu’utu’u ‘a e ngāue ko ē ‘a e Pule’angá ‘Eiki Sea, ‘oku ‘osi fai pē ‘e he Pule’anga honau ngaahi fatongia, kapau te tau ‘alu leva ki he fakalalakaka faka’ekonōmika ‘Eiki Sea, ngoue mo e toutai, ‘oku vahe’i ki ai ‘a e pa’anga ‘e 37 miliona, pea na’e fakafehu’ia ‘aneafi ‘i he ngaahi fakamalanga ‘o pehē ‘oku si’isi’i ‘a e pa’anga, ki he anga ko ē hono fe’unu’akí ‘Eiki Sea. Pea kapau leva te tau ‘alu ki he faito’o konatapu, ko e fili lahi taha ia ‘o e fonua ‘i he ‘aho ni, mavahe pea mei he COVID-19, ‘ave ki ai ‘a e pa’anga ‘e 43 miliona.

Ko e ‘uhinga ‘a e lave ki ai ‘Eiki Sea koe’uhi ke fakapapau’i ‘a e tu’unga ngāue ‘oku fokotu’utu’u ‘e he Pule’anga ‘i he patiseti ko eni. Pea kapau leva te tau ma’u ia pea tau foki leva ki he vahevahe ko ē ‘o e patiseti ‘a ia na’a ku lave atu ki ai ‘anenai, ‘i he ta’u fakapa’anga lolotonga ‘Eiki Sea, ko e patiseti ko ia na’e fa’u ia pea ui ia ‘e nautolu ko ē na’e ‘i he Pule’anga ‘i he ‘aho ko ē na’a nau fa’u mai ai ‘a e patiseti lolotonga ko eni, ko e fonua pē e tangata. Pea na’a nau hanga ‘e nautolu ‘o ‘omai ‘a e ngaahi makatu’unga ke fa’u ai ‘a e patiseti ko eni. Pea me’a fakaloloma ia, koe’uhi

he na'e ki'i tō 'a e 'Eiki Tau ko ē na'a ne kamata 'a e fa'u ko ē 'o e patiseti ko ia, kae hū mai 'a e Palēmia ko ē 'o e 'aho ni. Hū mai 'a e Palēmia 'o e 'aho ní 'o fokotu'utu'u 'ene taumu'a ngāue pea mo 'ene falala, 'a ia 'oku fakahingoa ai 'a e patiseti, ki he 'uhinga ko e me'a 'oku 'ikai ke tau malava, 'oku malava pē ke fai.

Ko e a'u ko ē ki he me'a faka'ikonōmika 'Eiki Sea ko ē pa'anga 'oku 'ave ki ai ko e pa'anga 'e ...

<005>

Taimi: 1202-1207

'Eiki Minisitā Polisi: ...37 miliona. Ko ia 'Eiki Sea 'i he fokotu'utu'u ko eni ko ē 'o e fonua ni 'e he Palēmia ko eni 'Eiki Sea he me'a ko ē na'e 'omai he kakai ko e hala, ko e vai, faito'o konatapu. Na'e mei malava noa pē ke fai 'Eiki Sea 'a e ngāue ia ko ia kā koe'uhī ko hono to'o ko ē 'a e fo'i pa'anga ko ē ki he COVID.

Māteni Tapueluelu: Sea ki'i fakatonutonu atu, Sea kole pē 'e laumālie lelei e Nōpele ke 'oatu pē ki'i fehu'i ko eni 'o feinga ke muimui'i 'ene malanga ko ē 'oku fakahoko hangē ko 'ene me'a maipē he peesi 88 e 'Eiki Minisitā kātaki pē peesi 88 'a e pa'anga ko eni 'oku 'ave ki he mo'ui lelei 'a ē 'oku hā ko ē ai Sea kā na'e me'a mai e 'Eiki Minisitā Pa'anga pehē ko e 15 miliona 'oku 'ave ko ē ki he COVID pē ko fē e fo'i fika ko ē 'oku totonu ke ki'i fakama'ala'ala mai pē mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ko e ho'ata eni e malanga ko ē ko ē 'o e faka'ata ko ē ki he fika ko ē 'o e 'Esitimetī. Ko e ngaahi fakafuofua ē 'a ia ko e me'a ko ē 'oku tohi'i 'i hē 'i he Fakamatala Patiseti 'oku fakapapau'i 'i he Polokalama Patiseti 'ā ē 'oku 'amanaki ke tau 'alu ki ai 'Eiki Sea, pea kapau te mou me'a pē 'i he Fakamatala Patiseti ko e 'uhinga hono 'oatu ko e 'ū fika ia ne makatu'unga 'i he 'a'ahi 'a e Palēmia pea mo e hū mai 'a e mahaki faka'auha ko eni. Pea 'oku 'uhinga leva na'e 'uhinga hono fatu 'o fakatatau kā ko e me'apango 'oku tau hoko mai ki heni pea 'uhī 'oku fakafaikehekehe'i kitautolu 'e he ngaahi tui kehekehe kae 'ikai ke tau nofo kitautolu 'o tokanga ki he ngaahi me'a 'oku lolotonga tofanga ai 'a e fonua 'Eiki Sea. 'Oku hoha'a e motu'a ni ia koe'uhī ko e pa'anga ko eni 'oku vahe'i ko ē ko ē ki he tauhi e lao mo e maau he fonua ni he ko hono makatu'unga 'Eiki Sea kapau te tau sio ki Niua.

Māteni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē mu'a kae kātaki pē 'Eiki Minisitā ke tokoni mai pē 'ikai ke fu'u 'uhinga mālie kiate au Sea. Hou'eiki kapau te mou me'a ki he peesi 88 na'e me'a mai e 'Eiki Minisitā ko e tēpile taupotu taha ki 'olunga ko e mo'ui lelei (COVID-19 NCD/UHC) ko e fakamatala ko e pa'anga fakalotofonua ena mou me'a Hou'eiki ko e polōseki 'o e COVID-19 ko e 52.54 mei muli kā 'oku hala fakalotofonua ia ko e pa'anga fakalotofonua 'uhinga pē au ia ke *specify* mai ange 'a e me'a ko ē 'oku me'a ki ai ko e 'uhinga ia ko ē feinga ke fakatonutonu ke tokoni ki ai he na'e me'a mai e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Fakamahino ko e COVID 19 'oku fika 'uluaki he me'a mahu'inga ki he Pule'anga

'Eiki Minisitā Polisi: Tonu pē fika ia na'a ku 'oatu 'e au 'a e 124 miliona 'Eiki Sea, peesi 88 ko e *project* ko ē COVID 'oku 'i ai pea mo e ngaahi kupu fekau'aki 'oku nau tokoni ki he mo'ui 'a ia 'oku tānaki fakataha ia 'o 124 mahino pē 'ene me'a 'a'ana 'oku me'a mai'aki ko e 52.54 hangatonu ia ki ai. 'Oku 'i ai pea mo e ngaahi kakai pea mo e ngaahi potungāue 'oku nau fengāue'aki 'o

‘uhinga ia ma’u ai ai ko ē ‘a e 124. ‘Ikai ke lava ‘a e *COVID* ia ‘o ‘alu tokotaha pē pau ke ‘atu e ngaahi sino ko eni ke nau ngāue fakataha ‘o fetokoni’aki ko ia ‘Eiki Fakafofonga ‘a e fika ko ena ‘oku ke fakamatala mai tohi ko ē he pepa. Ko e kulupu ia te nau ngāue fakataha ke lava ‘o tau’i ko eni ko ē ‘a e *COVID-19* kā ko e ‘uhinga ‘eku lave ki ai ‘Eiki Sea ke mahino ki he kakai e fonua pea mo e Fale Alea ni ko e fika 1 ko ē ko ē ‘o e Patiseti ko eni.

Siaosi Pōhiva: Sea ka u ki’i fehu’i pē fakamolemole ke fakama’ala’a mai ko e muimui atu pē eni he fehu’i ‘a e Fakafofonga ko eni, tapu mo e Sea kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki na’e me’a ‘a e Minisitā ‘o pehē ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi kupu nau fetokoni’aki ki he *COVID* fakamatala fika ‘uluaki peesi pē ko eni ‘oku lolotonga ‘i ai ‘a e fakamatala ‘a e... Ko e ngaahi potungāue ena mo hono fakaikiiki e pa’anga ‘oku ‘alu ki ai Potungāue Pa’anga ‘oku ‘alu ki ai ...

<007>

Taimi: 1207-1212

Siaosi Pōhiva : ..'a e 4.95 milioná, lolotonga ko ia 'oku kau e Potungāue Pa'anga ia he Potungāue 'oku 'osi lahi pē e fu'u pa'anga ia 'oku vahe ki aí. Ko 'eku tokangá, ko e hā e to e ngāue 'a e Potungāue Pa'angá 'oku fai ki he *COVID*?

'Eiki Minisitā Ako : Ka u ki'i fakatonutonu vave pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Ako : Ko e 'alu eni ia he faka-voutí Sea kapau 'oku pehē pea tau 'alu atu ā ki he faka-voutí. He 'oku 'eke hangatonu eni ia ki he fo'i vouti Sea.

Māteni Tapueluelu : Fakatonutonu atu 'Eiki Sea. Fakatonutonu atu he me'a ko ē, ko e fakamatala patiseti eni 'oku me'a mai ai e 'Eiki Minisitā Polisi ko e tēpile ē mei ai. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako : Ko 'eku fakatonutonu atu Sea ko e 'uhingá ko e *reference* ko ē na'e 'omaí ki he fo'i vouti, fakahingoa mai.

Siaosi Pōhiva : ‘Io, ka ko e fo’i vouti pē he Fakamatala Patiseti 'oku 'asi aí.

'Eiki Minisitā MEIDECC : Ki'i tokoni vave atu pē Sea kātaki ki he 'Eiki Minisitā, Mālō Sea, Tapu ki he Seá kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakató. Ko e ngāue ko ia 'oku fai ki he *COVID*, 'oku 'i ai 'a e ngaahi kōmiti kehekehe ai Sea. Ko e sēniti ko eni 'oku 'i Fale Pa'angá 'oku 'i he Kōmiti ia 'oku taki ai 'a e Fale Pa'angá. 'A ia ko e ngaahi Kōmiti ko eni 'oku taki ai 'a e ngaahi Potungāue kehekehe. 'A ia pea nau fakahoko e ngāué, ki he tafa'aki ko ia 'anautolú 'o fakatatau ki he uesia ko ia 'a e *COVID*. Ko e ngaahi ngāue ko ia 'oku fai 'e Fale Pa'angá, 'oku taki ai ko ē 'a Fale Pa'angá, 'oku kau ai pea mo e ki'i tokoni sēniti ko eni kia kinautolu 'oku uesia ko ē 'enau pisinisi, pea mo kinautolu na'e uesia 'enau ngāué 'i he *COVID*. Mālō, mahalo 'oku ou tali atu e fehu'i ko eni.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Faka'osi mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā e tokoni mai ki he fakama'ala'ala e 'ū me'a ni.

Sea Kōmiti Kakato : Faka'osi mai ho'o me'a malangá 'Eiki Minisitā he 'e to e 'i ai pē ho taimi lahi 'ou he te tau ō ki loto ki he ngaahi voutí. Mālō.

Fika 2 hono tokangaekina faito'o konatapu kae 'ikai lava he pa'anga ia ke tau'i

'Eiki Minisitā Polisi : Mālō. Ko e 'uhinga ko ia 'oku ou lave fakamuimui, ko u lave atu ai ko ē ko ē koe'uhí ko e ngaahi vahevahe ko ení mo e ngaahi makatu'ungá, he 'oku kau 'Eiki Sea 'a e faito'o konatapú ia 'i he me'a 'oku mafatukituki 'aupito 'aupito ki he fonuá ni. 'Oku lolotonga tofanga e fonuá ia ai. Ka ko hono teu'i ko eni ko ē ke tau mateuteú, 'oku 'ave ia ki he COVID, Ko e me'a ia ko ē 'oku 'omai ki he faito'o konatapú ki he Potungāue Polisi 'Eiki Sea, 'oku 1, 3, 4, mahalo ko ha pa'anga 'e 4 miliona, ke fai'aki hono tau'i. Ka ko e palopalema ia 'oku fepaki pea mo e fonuá lolotonga 'i he 'ahó ni.

Pea ko e me'a ko ia hono 2 'Eiki Sea 'oku fai ki ai e tokangá, kapau 'e tauhi e laó mo e maaú 'Eiki Sea, tau pehē ko Niua. Kapau 'e tauhi e laó mo e maaú 'Eiki Sea, tau pehē ko Niua. 'Oku ai e 'Api Polisi ai, ko e Polisi ko ia 'oku 'i aí ko e toko 2, Niuafo'ou toko 2, Niuatoputapu toko 2. Pea tau ha'u leva ai ki he anga ko ē 'o e fokotu'utu'u. Ko e 'uhinga 'o e fai e lave ko ení 'Eiki Sea, he 'oku fai e fakakaukau, he'ikai ke tau lava tautolu 'o tau'i e faito'o konatapú, 'aki ha ki'i fika pa'anga ko ē 'oku 'omai.

Ko Vava'u, fakafuofua ki Vava'u ko e toko 26 pē, 'a ē ko ē 'oku ngāue 'i Vava'u Potungāue Polisi. Kapau leva te tau 'alu ki he Tāmāte Afí, ko e Va'a Tāmāte Afí ko ia 'i Tongá ni, ko Vava'u 'oku 2 pē mahalo 'a Vava'u, kae toki fakatonutonu mai pē ia. Ka ko e kau ngāue ko ē 'i aí, 'i Neiafu Vava'ú, 'oku toko 14 pē. Ko e mole ko ē ko ē 'a e koloa 'a e kakaí 'i he ngāue 'a e afí 'Eiki Sea, 'oku lau miliona ia he ta'u. Ka 'oku 'ikai ke tokangaekina ia 'e he Falé ni. 'Atu 'a e fakatātā ko ení 'Eiki Sea. Hangē ko e kē ko eni ko ē 'a e fānau akó, kai ke lava ia 'Eiki Sea, ke ta'ota'ofi. Pea mou fakafuofua, ki he ngaahi fatongia 'oku 'omai 'e he Pule'angá. Ko Nuku'alofá ni ko e Polisi 'e 150, ke ne *cover* kotoa kotoa 'a e kaiha'a, 'a e faito'o konatapu, 'a e *accident* he halá...

<008>

Taimi: 1212-1217

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e lāunga, ko e 'uhinga ia 'a e lave ki ai 'Eiki Sea, ke 'uhī he 'oku fakalukufua 'a e lave ko eni 'a e patisetí. Pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'oku ou meimei fakakaukau ke kole ki he Palēmiá to e foki 'o fai ha 'a'ahi pea talaange ki he kakaí ke tukuange honau loto he 'oku 'ikai ke hoko 'a e taumu'a ngāue ko ē na'e faí ke feinga'i e Fale ni ke Fale pē 'e taha 'Eiki Sea, he 'oku mahino pē ia 'i he anga ko eni ko ē 'o e lele ko eni 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e ngaahi ma'u'anga pa'anga ia 'Eiki Sea ka ko u sio au ia 'oku 'ikai ke tokanga ki ai 'a e Falé ia. Lolotonga 'a e faingata'a'ia, fokotu'u mai mei Ha'apai ke fua e mokohunú ka ko e mokohunú 'oku talamai pē ia he Fakafofonga ke ne fua pē ia 'e ia. Ko ia 'Eiki Sea, kau ngoue iiki ke 'uhī kapau 'oku fiema'u ke ma'u ha'anau mo'ui, fai e me'a ko eni ko ē ko ē 'oku fai ki he iká. Fakatau mai he Pule'anga ...

Mo'ale Finau: Sea ki'i fakatonutonu si'isi'i pē Sea, ki'i fakatonutonu pē Sea tapu mo e Feitu'u na. 'Eiki Sea na'e 'ikai ke u ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga pea mo e ‘Eiki Minisitā, ko ‘ene ‘osi pē ena kuo fe’unga ‘etau taimí ka tau mālōlō, kuo mahino e me’a ia na’e ‘uhinga ai ‘a e malanga ‘a e Minisitā, mālō.

Mo’ale Fīnau: Mālō ‘Eiki Sea. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae fai atu ‘a e ki’i fakahoha’a ko eni. Ko e me’a na’e ‘ohake ‘e he Minisitā hangē ‘asi kitu’a te u fua tokotaha ‘a e mokohunú ‘i he’eku fakamalangá. Ko e fakamalanga na’e fai ‘e he motu’a ni ‘Eiki Sea, ‘oku ‘i ai e tokotaha ko e Tonga ‘oku ne malava ke ne ma’u e silini ‘i hoku vāhengá ke fakahoko ‘aki hono fua e mokohunú ‘i he *quality* lelei mo e *price* lelei ke ne *employ* ha ni’ihi ‘e a’u pē ‘o toko 1000, ko ‘eku fakamalanga ia. Ka koe’uhī ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke ava e mokohunu ia he ‘ikai leva ke lele fo’i polokalama ia ko ia he kuo pau ke *issue* hono laisení pea toki fakahoko.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea.

Mo’ale Fīnau: Ko e fakamalanga ia ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘ikai ke pehē ia te u hanga ‘o fua tokotaha ko ē tokotaha ko e Tonga ‘i Ha’apai ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko ‘eku ki’i tokoni atu pē ‘a’aku ia ki ai ‘Eiki Sea.

Mo’ale Fīnau: ‘Oku ne ma’u ‘a e faingamālie ‘Eiki Sea ‘i he fakahoha’a na’a ku fakahokó.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki ...

Mo’ale Fīnau: Ke ne fai e ngāue ko ia ...

Sea Kōmiti Kakato: Sai ke tau ...

Mo’ale Fīnau: ‘O kapau ‘e *issue* ‘a e laisení ‘i hoku vāhenga filí.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ka u tokoni faka’osi pē au pea tau toki tuku ‘uhī ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ‘etau taimí kuo ‘osi ka mo toki me’a ‘anai ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko ena ‘oku to e miniti ‘e taha mo e kongá Sea. Ka u ki’i tokoni fakavavevave. Ko ‘eku ki’i ... pou pou pē au ki he Feitu’u na. Fēfē ke mou ōmai ‘o ‘ai homou ... nima miliona ‘Amelika ko ia te mau ‘oatu ho’o laiseni ke ke ‘alu ‘o faama’i pea ke me’a koe ‘o faama’i, fa’iteliha he taimi *size* ke to’o, fa’iteliha ha *size* pē.

Mo’ale Fīnau: Sea tuku mai mu’a ha’aku faingamālie ke u foki ‘o vakai ki he ni’ihi ko eni ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Io.

Mo'ale Fīnau: He ko eni 'Eiki Sea, pu'aki mai he Pule'anga 'a e faamá ka 'oku te'eki ai ke ai ha taha ia he fonua ko eni 'e ...

Sea Kōmiti Kakato: Tau mālōlō he 'oku 'ikai ke mahu'inga mālie feme'a'akí tau liliu ā 'o Fale Alea. Mālō.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki kole ke toloi e Falé ki he 2:00.

(Pea na'e toloi 'a e Falé ki he 2:00 efiāfi)

<009>

Taimi: 1412-1417

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá. *(Lord Fakafanua)*

'Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato.

(Na'e liliu 'o Kōmiti Kakato.)

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mālō homou laumālie. Lave'i he motu'a ni e ngaahi ngāue kuo tataki mai mei 'aneuhu a'u mai eni ki he efiāfi ni. Pea 'oku 'i ai 'eku ki'i fakakaukau ke tau ki'i liliu mu'a ki ha to e ki'i fo'i ongoongo 'e taha na'a 'oku ongoongo lelei ange e 'uhinga e, 'a e feme'a'akí he 'uhinga e taimi mo e mahu'inga 'o e tokateú. Ko u kole ai ke me'a mai e Fakafofonga mei he tafa'aki 'o e Hou'eiki 'isa 'a Vava'u 14 kapau ke fie me'a.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ko 'eku fakahoha'a atu 'aku ia ki he Fakafofonga Vava'u 14. Kātaki e Hou'eiki ...

'Eiki Minisitā Polisi: 'Io kātaki pē Sea na'e ki'i hangē 'oku ki'i meimei malú pau pehē pē au 'e faka'osi atu ai pē me'a 'anenai. Pe ko e hā pē tu'utu'uni 'a e Feitu'ú na fai talangofua pē.

Sea Kōmiti Kakato: Pe'i me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō. Tapu pea mo e 'Eiki Sea e Kōmiti Kakatō kae 'uma'ā foki e Hou'eiki Palēmiá kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. 'Eiki Sea ko e fakamā'opo'opo atu pē me'a na'e tokanga ki ai e motu'a ni 'aneuhú 'o makatu'unga 'i he fatu ko eni ko ē 'o e Patiseti ko ení mo e anga hono fa'unga 'Eiki Sea. Pea na'e 'osi fai e lave ki he anga ko ē 'o e fakafikefika he 'e 'Eiki Palēmiá mo 'ene taumu'a ngāué na'e fatu e Patiseti ko ení na'e lave kotoa pē 'o fakatatau ki he fiema'u ko ē 'a e kakaí. Pea 'i he'ene lave ko ē 'aneuhú 'Eiki Sea pea hoko mai e mahaki ko eni ko ē ko e COVID-19 pea ne liliu e me'a lahi. Ka ko e, ka ko hono fatu ko ē 'o e Patiseti na'e 'osi maau. Ka na'e lava pē 'e he ...

<002>

Taimi: 1417-1422

‘Eiki Minisitā Polisi: Hou’eiki Minisitā e Kapineta ‘o feliuliuaki pē ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ka e kei tu’u pē ‘a e fa’unga ko ē ki he fiema’u ‘a e kakai ‘Eiki Sea. Pea na’e kau ai ‘Eiki Sea mo e me’a ko eni, hono fiema’u ko ē ke ngāue fakataha ‘a e Fale Alea ‘Eiki Sea. Ka ‘oku hangē ko ē koe me’a ko ē na’e fai ki ai ‘a e fakahoha’a ‘aneuhu, kapau te tau ngāue fakataha, kuo tolona e loa ia. Pea na’e pehē ‘a e anga ko ē ‘a e fakahoha’a pea u kuo u tui pē ‘oku hoko ‘a e fakafahafaha’i ko e me’a ia ke faingata’a ai ‘a e ngāue pea mo e hiki ‘a e ki’i fonua ni ‘Eiki Sea.

Tui ‘oku hoko faikehekehe he tui fakapolitikale ke uesia ngāue e Fale

Ka neongo ko ia ‘Eiki Sea ‘oku taku ‘o pehē ‘oku fahafaha’i ‘Eiki Sea ka ‘oku mole ke mama’o. Ko e Fale ko eni ko e Fale pē ia ‘e taha, ‘oku ‘ikai ha fakafahafaha’i ia he Fale ni. Ko e me’a ko ē ki ha fakafahafaha’i kapau ko ha fili Fale Alea, ko e me’a ia ‘i tu’a. Ko e hū mai ko ē ki he Fale, ko e Fale pē eni ‘e taha. ‘Oku ‘ikai ko ha Fale eni ‘oku pule’i ke pehē ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga fakafahafaha’i, ko e anga ia e fakakaukau ‘Eiki Sea.

Ka ko e anga ko ē hono fatu mai ko ē pea te sio ki he anga ko eni e tu’u ‘a e fonua. ‘Asi ‘i he peesi 8, holo e tātaki ko ē ‘o e tukuhau. A’u ko ē ki he peesi ko ē ki he Vakai’i ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni Faka’ekonomika Sea pea mo hono Fakalelei’i ‘o e Tātaki Pa’anga ‘Eiki Sea. ‘Aneafi, na’e fai e feme’a’aki ‘Eiki Sea, ka ko ‘eku sio ko ē, ko ē ki he Fakamatala Patiseti ko eni ki hono fakalelei’i ‘a ia ‘oku ‘asi ia he peesi 10. ‘A ia ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fika *bullet point* ai ‘e 4. Ko e hoko atu ki hono fakalelei’i ‘a e Potuingaue Tukuhau mo e Kasitomu. 2. Hoko atu hono vakai’i e ngaahi faka’atā lolotonga ke monū’ia ai e ngaahi faingata’a’ia, hangē ko ē na’e hoko ko ē ki he ngaahi saikolone. Ko hono 3. Fakahoko he ngaahi Potungāue ‘a e Pule’angá hono vakai’i e tu’unga totongi lolotonga ‘o e Tātaki Pa’anga ‘a e ngaahi Potngaue. Pea ko hono 4 Sea. ‘Oku fakamālohi’i ange ‘a e founa lolotonga ki hono tātaki ‘o e ngaahi mo’ua.

‘Eiki Sea, ko e ngaahi tu’unga ko ia ‘Eiki Sea, ‘oku fai ai ‘a e fakamālō ki he kau *CEO* pea mo e kau ngāue ko ē ‘a e Pule’angá ‘i hono feinga ‘i he taimi faingata’a ko eni ke fakalelei’i koe’uhi ‘a e holo ko ē ‘a e ta’au ‘o e faka’ekonomika ‘a ia ‘oku tau lau fakalukufua ko e lavea ko ē hotau kupu ‘i tu’a ‘oku tau uesia kotoa pē ai. Ko ia ‘Eiki Sea, ‘i he holo ko ē ‘a e tātaki tukuhau Sea, kuo u nofo ‘o fakakaukau ki ai, ko e ha e tukuhau lahi taha te tau ala tātaki kae tau’atāina pē ‘a e kakai e fonua. Ka ‘oku fai pē ‘a e fakakaukau ki ai, kātaki pē kae toki tokoni mai pē mu’a ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘I he holo ko ē ‘a e Tukuhau koe’uhi ko e ta’au fakapa’anga fakamamanilahi ‘Eiki Sea, ko ‘eku lave’i mo ‘eku fakatokanga’i hotau fonua ni, ko e lolo ‘oku ‘ikai tu’u ‘a e vaka lolo ‘ene ha’u ‘ana, koe’uhi ko e ngaahi fiema’u vivili ko ia Sea. Pea ‘i he’ene pehē leva ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ke tau tokanga mu’a ki ai, he kuo u lave’i pē kae toki tokoni mai pē ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Kuo u lave’i pē ko e tukuhau ko eni, ‘oku totongi ia ‘e he ngaahi kautaha muli. Ngaahi kautaha lolo, taimi ko ē ‘oku nau fakahifo ai mo hono totongi pea ‘oku to’o ai ‘e he Pule’angá e sēniti, tau pehē pē mahalo ko ha seniti ‘e 70 ke tokoni ki he kakai e fonua Sea.

Ka ko ‘eku lave’i ko ē ki ai Sea, ko e lahi ange ko ē ‘a e lele ‘a e me’alele, koe lahi ange ia ‘a ‘ene ‘utu, koe lahi ange ia ‘a e sēniti ko ē ke ne hanga ‘o kake’i ‘a e ngaahi tukuhau ko ē ‘a ē ‘oku ‘ikai

ke lava ‘o toe t̄naki he ‘aho ni, ko e anga ia e fakakaukau ‘Eiki Sea. Ko e ngaahi me’a ‘oku h̄u mai ke tau t̄naki ai e s̄niti ‘i he taimi faingata’a ke tau hanga ‘o langa’i ha me’a fakalotofonua Sea, ‘a e lolo pea ‘e ngali peh̄e, ka ko ‘eku lave ko ē ki he lolo, ko e lahi ange

<003>

Taimi 1422-1427

‘Eiki Minisitā Polisi: ...lahi ange lele ko ē ‘a e me’alele, ko e lelei ange ‘a e hala, lahi ange ‘a e lele lahi ange ia ‘a e seniti ko ē ‘e ma’u ‘o ‘ave ki he ngaahi fo’i’akau ko eni ‘i falemahaki ‘a eni ko ē ‘oku talamai ‘oku nounou. Ko e anga ia e fakakaukau, pea na’a ku fanongo ko ē ‘aneafi ‘Eiki Sea, ‘o peh̄e ko e tu’unga faifatongia ko ē ‘a e kau ngāue fakapule’angá ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ke fu’u fe’unga, p̄e ‘oku hala p̄e ‘eku faka’uhinga ‘o fakatatau ki he anga ‘eku fanongo ki he ngaahi malanga.

Sea, ko e misini tā pa’anga eni ‘a e fonua, ‘a e Pule’anga. Pea kapau ‘e to’o ‘etau falala mei he kakai ko eni Sea, ‘oku ‘i ai ‘a e palopalema lahi ia ‘oku tonu ke fakakaukau’i, ‘o hangē ko eni ko ē ko e kupu ko eni ko ē ‘i he peesi 10, ke fakalelei’i ‘a e pa’anga h̄u mai ‘Eiki Sea, hoko atu ai ‘a e fakamatala ko ia koe’uhi ko e *COVID-19*, hoko hifo p̄e ko ē ki lalo anga ko ē hono t̄naki ko e fatongia ia ‘o e kau ngāue fakapule’anga ke vakai’i ‘a e ngaahi ma’u’anga pa’anga.

Pea ko ia ‘oku fai ai ‘a e fakamālō ki he Hou’eiki Minisitā peh̄e ki he kau ngāue fakapule’anga ‘i he kei ma’u ivi ‘i he taimi faingata’a, koe’uhi ke feinga’i ‘a e tu’unga faka’ikonōmika ‘a e fonua ke tau kei ‘alu ki ha tu’unga ‘oku sai ange.

‘Eiki Sea, ko e fakamuimui ‘Eiki Sea ke fakamā’opo’opo atú kapau te tau nofo p̄e ke fakahū mai mu’a ‘a e patiseti ko eni mo ‘ene ‘esitimetī koe’uhi ke fai ‘aki ‘a e fakakaukau ‘oku peh̄e ko e langa fonua. Ko ia pea ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ‘Eiki Sea, neongo p̄e ‘oku ‘osi kamata p̄e ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngoue hono fakatau mai ‘a e ika ‘o to e fakatau atu ki he kakai ‘i he ngaahi mahu’inga ‘oku ma’ama’a, pea ‘oku ou falala p̄e ‘e to e hoko atu p̄e mei he ika ki he ngoue ‘Eiki Sea, koe’uhi ki he ngaahi fanga ki’i ngoue kuo ne ‘osi kamata hono fai ‘a e ngaahi fatongia ko eni ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou fakamālō ki ai ‘uhi ke tokoni’i ‘a e kakai masivesiva ko ia ‘o e fonua ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ‘e taha ‘Eiki Sea ‘oku tau nofo ai ‘i he taimi ni ko e lave’i p̄e ‘e he motu’a ni, me’apango ‘oku ‘ikai ke ‘i heni ‘a e ‘Eiki Minisitā ko ia Ngoue. Ko ‘eku lave’i ki he mokohunu ‘Eiki Sea, ko ene a’u ki ‘Akosi ko ia ‘o e ta’u ni, ‘oku ‘i ai ‘a e fa’ahinga ia ‘o e mokohunu he’ikai ke to e tali ia ke uta atu ki muli, ka ‘e toki fakangofua ‘e he Potungāue, pea ‘i he’ene tu’u peh̄e ko e matapā ko ē ki he mokohunu ‘Eiki Sea, mei heni p̄e ki ‘Akosi ko e taimi p̄e ia ‘oku ki’i ngali ‘atā ‘i he taimi ni. Ko ene ‘osi ‘a ‘Akosi ‘oku hoko mai leva ia ko e tu’utu’uni ia ko eni, ko e fakataha ko eni mahalo na’e fai ia ‘i Siniva, pea fai ai ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā fakamā’opo’opo mai.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea. Pea ko e ‘uhinga p̄e ia ‘eku lave ko ē ki ai ‘Eiki Sea, he ‘oku ‘i ai p̄e ‘a e pa’anga hangē ko ia ke fakamānava’i ‘aki ‘a e kakai ‘o e fonua Sea, kakai masiva ‘i he ngoue pea mo e toutai, kuo pau ke tau ki’i tukuange ki’i taimi ko eni mei heni ki ‘Akosi, pea ko

ene ‘osi pē ‘a ‘Akosi ia, kuo tu’utu’uni fakamāmani lahi ia ‘ikai ke tau lava kitautolu ia ‘o to e fai ha me’a ki ai Sea, kā ko e pa’anga ia ‘e ma’u mo’ui mei ai ‘a Ha’apai, Vava’u, Tonga ni, kā ko e ‘uhinga pē hono lave atu ko ē ki ai ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui ne ‘osi mā’opo’opo pē ‘Eiki Palēmia hono fokotu’utu’u ‘a e patiseti ko eni, kā ko e me’apango ko e hū mai ‘a e *COVID-19* ‘Eiki Sea. Pea neongo ‘oku hū mai ‘i he taimi faingata’a kā ‘oku malava pē ‘e he ‘Eiki vaká ke fai pē hono fakakaukau’i. Pea ko hono mo’oni ‘oku fiema’u ho’omou tokoní koe’uhi ke tau ngāue fakataha, koe’uhi kae teke’i ‘a e peau ko eni he ko e peau pē ia ‘oku faingofua.

Ko ia ‘Eiki Sea ‘a e ki’i fakahoha’a, pea ko e faka’osí ‘Eiki Sea, ko e halá fiema’u vivili ko e palopalema ko e faito’o konatapu, ‘i he vahefonua kotoa pē, Tonga ni mo muli. Ko ia ...

<005>

Taimi: 1427-1432

‘Eiki Minisitā Polisi: ...He koe’uhī ko e ngaahi ngāue ‘oku fai ko e mateaki’i fonua. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha vahe ia pē ko ha me’a kā ko e fakakaukau pē ki he kau Fakafofonga mou ōmai ‘o teke mai ‘a e ngaahi me’a pehē ‘a ē ‘oku ‘ikai ke mea’i ‘e he ‘Eiki Palēmia pea mo e Hou’eiki Minisitā kae ‘oua te mou toki ō mai moutolu ‘o toki veteki e me’a ko ē ko ē ‘oku nau lava ko ē ‘o fai kae teke mai e me’a ko ē ‘oku fiema’u he kakai ke ‘uhī ke tau toki ngāue fakataha ki ai. Ko ia ‘Eiki Sea fakamālō atu ki he ma’u taimi pea kapau ‘e to e ma’u ha ki’i faingamālie pea kapau ‘oku ke hangē ko e tu’utu’uni ‘a e Fale kuo ke mea’i e me’a hono kotoa tau paasi ā ka tau hoko atu ‘oku ‘i ai pē ngaahi Lao ‘oku hoko mei mui ko e anga pē fakakaukau kā ko e ‘oange ha faingamālie mu’a ki Vava’u 14 mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Ki’i fakamanatu atu pē ‘Eiki Minisitā ka fakapaasi e ngāue kuo mou tuku mai he lao mou me’a malanga pē ko au te u hanga ‘o tu’utu’uni atu mālō

Mahu’inga e tokateu he taimi kotoa pe & fakapotopoto’i koloa e fonua

Dr. Saia Piukala: Mālō Sea. Tapu atu ki he Feitu’u na Sea kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Sea te u ki’i fakahoha’a atu pē Sea he *COVID-19*. Pea ‘oku ou tui ko e ‘isiū mahu’inga taha eni ki he Fale Alea pea ko e ngaahi malanga kotoa pē ‘oku fakahoko Sea mahino ‘oku felālāve’i kotoa e ngaahi malanga ko eni ki he tanu hala mo e ngaahi tokoni’i e ngaahi sekitoa taaataha ki he *COVID-19*. Sea ko u fie fakamanatu pē ki he Fale ‘Eiki ni ‘a e ngaahi kaveinga lalahi ko e Tō Folofola ‘a ‘Ene ‘Afio ‘i hono huufi ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. ‘Uluaki ko e *COVID-19* mo hono fu’u mafī. Ua fai ha tokanga ki he saikolone ko Hāloti. Tolu ko e ngaahi ola kovi ‘o e feliuliaki ‘o e ‘ea. Fā tokateu ki ha honge ‘e tō mai ki he fonua. Pea faka’osi Sea e mahu’inga ngāue fakataha ki he lelei fakalukufua. Sea pea ‘oku ne ‘omai ai e fakakaukau ‘o e mo’ui mateuteu ‘i he taimi kotoa pē fakapotopoto’i ‘etau koloa ‘o hangē ko e kau taupo’ou poto.

Sea ‘oku mahino ki he motu’a ni ‘a e fokotou’utu’u ngāue pea mo e vīsone ‘a e Pule’anga ia kae tuku pē Sea ke ‘oatu hano lave’i ha ngaahi fakakaukau na’a tokoni pē Sea ki he ngāue ‘a e Pule’anga he ko ‘etau ngāue ma’a e kakai ‘o e fonua. Pea kapau ‘oku hā atu ha hoha’a Sea mei he tēpile ‘a e kau Fakafofonga ‘o e Kakai ‘oku mahino mai Sea ‘oku longomo’ui ‘a ho’o Fale ‘Eiki.

‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Pule’anga mou fakamolemole ‘oua te mou pehē ‘oku fai hano fakafepaki’i ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ngāue ‘a e Pule’anga kae tuku pē ke fakahoko atu ‘a e le’o ‘o e tēpile ko eni he ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai pē ngaahi me’a ‘e tokoni ngaahi me’a ko ē ‘e tokoni pea to’o ia ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ke tui ‘a e tēpile ‘a e Pule’anga ‘oku ‘atā pē ki he Pule’anga he ko e faka’osinga e ‘aho ko kimoutolu ‘a e kau *Executives* ‘oku faitu’utu’uni ki he ngāue.

Sea kuo u tui ko e me’a mahu’inga taha he taimi ni ko e *COVID-19* pea mo hono kaupeau. Sea ko u tui ko e talu ‘etau tupu hake mo ‘etau fanongo talanoa he peaukula pea ‘oku ou tui ‘oku te’eki ke ‘i ai ha taha ‘i he to’utangata ko eni na’e sio ‘i ha peau kula. Ko e taimi na’e ongona mai ai ‘a e maha atu ‘a e tahi ‘i Nuku’alofa na’e felele’i e kakai ia Sea ke nau ō ‘o siofi kae tā koā ko e ‘amanaki ia ke tō e peaukula ‘i Niuatoputapu pea mo Ha’amoia pea na’e ‘i ai ‘a e ngaahi mo’ui na’e mole pea ko e toki sio ia e fa’ahinga ‘i he *tsunami* pē ko e peaukula mo hono mafatukituki....

<007>

Taimi: 1432-1437

Tokanga ki he taimi ngalingali mateuteu ai fonua ki he *COVID-19*

Dr. Saia Piukala : .. Sea ko e *COVID-19* 'oku tau fanongo pē he ongoongó, tau sio he *TV* ka 'oku te'eki ke tō mai 'e *COVID-19*. Pea 'oku ou fakamālō ki he Pule'angá, Potungāue Mo'uí 'i he ngāue 'osikiavelenga, 'o tau kei hao mai. Sea, ko e tu'u ko ē he taimi ni, ko e poini 'oku ou fie fakahoha'a aí Sea, 'a e tu'unga mateuteu 'a e Potungāue pea mo e Pule'angá, ki ha taimi 'e a'u mai ai. Pea 'oku ai e fehu'i mahu'inga Sea, kuo tau mateuteu nai? Kapau 'oku 'ikai, te tau mateuteu 'a fē? Mahino Sea 'oku 'i ai 'a e 11 miliona pea mei he *stimulus package* 'oku vahe'i ki he Potungāue, pea 'oku fakatauange pē 'oku 'atā 'a e pa'anga ko iá ke fakahoko 'aki 'a e fatongia 'o e Potungāue. 'Oku 'i ai pea mo e ngaahi fehu'i Sea, he 'oku ou tui 'e makatu'unga hono faka'atā e kau'āfonuá mei he tu'unga mateuteu 'a e Potungāue, pea mo e Pule'angá. Hā nai ha taimi he fokotu'utu'u 'a e Pule'angá ke fakaava 'a e kau'āfonuá, fēfē 'etau *curfew*, pea 'oku ou tui Sea, 'e toki 'oange ha ki'i faingamālie ki he 'Eiki Minisita Mo'uí, ke ne toki fakahoko mai 'a e ngaahi tu'unga mateuteu, 'a e Potungāue pea mo e Pule'angá ki he ngaahi fehu'i ko eni 'oku ou 'ohaké Sea. 'Oku ou tui, neongo 'a e mafatukituki 'a e fokoutuá ni ka 'e 'ikai ke tau pehepehē ai pē Sea. 'E makatu'unga 'a e faitu'utu'uni 'a e Pule'angá, mei he taimi 'e mateuteu ai 'a e Potungāue ke fakahoko 'a e ngāue ko eni Sea.

Tokanga ki ha taimi ‘e faka’atā ai pisinisi iiki fakalotofonua ki he fakatupu \$

Na'a ku fakahoha'a kimu'a atu Sea, mahino ia 'oku ta'ofi 'a e kau'āfonuá, ko e hā ha taimi 'oku fakakaukau ai 'a e Pule'angá ke faka'atā fakalotofonua ki he fanga ki'i pisinisi pea mo e kakai, ke nau fai ha'anau fakatupu pa'anga, mo teuteu ki ha 'aho 'e hoko mai ai. 'I ai hotau ngaahi fābili 'i muli, 'oku 'i ai e kau toli. 'I ai pē 'a e ngaahi me'a Sea 'oku ou toutou 'ohake, ka 'oku ou to e 'ohake pē 'i he efiāfi ni Sea, ke fai ha tokanga ki ai.

Sea, 'i he peesi 9 'o e Fakamatala Patisetí, te u fakahoha'a atu Sea 'i he tu'unga mateuteu, faka-kau ngāue faka-me'angāue, ngaahi feitu'u ke kolonitini ai. Pehē ki he ngaahi vahefonua Sea. 'I he peesi 9, 'o e Fakamatala Patisetí Sea, talanoa ai ki hono to'o 'a e ngaahi pa'anga ki he ngaahi lakanga 'oku 'atā pē ko e ngaahi *vacancies*. Sea, 'oku hoha'a 'a e motu'a ni, pea 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke hanga ai 'e he Pule'angá 'o fakatokanga'i 'a e tu'unga mateuteu 'a e Potungāue Mo'ui, ko u tui ka hoko 'a e me'a ko eni ki he Potungāue, te ne uesia 'a e tu'unga faka-kau ngāue 'a e kau

ngāue, ke nau hanga 'o ngāue'i 'a e Potungāue ha taimi, 'e tō mai ai 'a e COVID-19. Pea 'oku ai pē 'a e fokotu'u ia ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá pea mo e Pule'angá. Ke nau fakakaukau'i ange mu'a na'a lava 'o faka'atā 'a e Potungāue Mo'uí, 'i he hono to'o 'a e ngaahi lakanga ko eni 'oku te'eki ke fokotu'u ki ai ha tahá Sea, he 'e tokoni lahi ia ki ha taimi 'e tō mai ai 'a e fokoutuá ni.

Tokanga ke fakaivia fakapa'anga 'a Vava'u & Ha'apai ki he teuteu atu ki he COVID-19

Sea, 'oku mahino pē 'e toki me'a mai 'a e Minisitā ki he ngaahi me'angāue 'o e ngaahi tu'unga 'oku 'i aí. Sea, 'oku lolotonga fakahoko pea mo e ngāue tatau. Ko e kole pē eni ia ki he Pule'angá, ke nau fakatokanga'i ange mu'a, fakaivia 'a Vava'u pea mo Ha'apai. 'Oku lolotonga ngāue 'a e Eiki Kōvaná kae' uma'ā e kau taki ngāue, 'i hono fakalelei'i 'o e 'api neesi, 'i he Falemahaki Pilinisi Uelingatoni Ngū, ka 'i ai ha case ngalingali ke tuku ki ai. Sea 'oku ngāue'aki pē 'e he kau ngāue ...

<008>

Taimi: 1437-1442

Dr. Saia Piukala: 'a e ki'i sēniti na'e lele holo Poate 'A'ahi 'a e Falemahakí 'o kolekole ki he kakai 'i he ta'u kuo hili ke tokonia hono folau fakafolau fakafalemahaki mai 'a e kau mahaki ka 'oku te'eki ai ke 'i ai ha tokoni mei he Pule'anga mo e Potungāue ke fakaivia. Pea ko e fokotu'u atu ia Sea ke 'oua ke fakatokanga'i ange Sea 'a e fiema'u ko eni mei Vava'u pea mo Ha'apai ke 'i ai ha feitu'u pau ka hoko ha keisi 'e lava 'o tokangaekina kinautolu 'i ai. Sea he taimi ko ē na'e fo'ou mai ai 'a e fokoutu'a ni Sea pea na'e 'i ai 'a kinautolu na'e ngalingali na'e hā mai meiate kinautolu 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e vailasi pea na'e tauhi kinautolu 'i he falemahaki Sea pea na'e 'i ai e kau ngāue na'a nau ngāue ki ai tatau pē falemahakí ko e ngaahi borders pē ko e kau'āfonuá pē Kasitomu Sea, ko u tui pē 'oku 'i ai e ngāue 'a e Pule'anga ka ko u tui 'oku deserve 'e he kinautolu ko eni ha allowance pē ko e hazard allowance ke fakahounga'i 'a e ngāue 'oku nau fai. He 'ikai ke tau lava tautolu Sea 'o 'ai ha fo'i mata'ifika ka ko e risk ki he 'enau mo'ui mo honau ngaahi fāmili 'i he taimi ko ia Sea ko u tui 'e ongo'i 'e he kau ngāue 'a e Potungāue 'a e ka front liners 'a e hounga'ia 'a e Pule'anga 'i he feilaulau na'a nau fakahoko. Tui au ia 'oku 'ikai ko ha silini lahi eni Sea ke fai ha fakahounga'i ka ko u tui pē kuo ngali maau pē ha fokotu'utu'u 'a e Pule'anga ka ko e 'ohake pē Sea e ngaahi me'a ke fai ki ai ha sio mo hano fakatokanga'i.

Fokotu'u pukepuke Pule'anga ha sēniti ke fakatau mai 'aki huhu malu'i taimi 'e ma'u ai

Sea 'i he ngaahi malanga 'i he ngaahi 'aho atu ko ē ongo Fakafofonga Nōpele Ha'apai mahu'inga ke pukepuke ha ki'i sēniti ki ha 'aho 'o e faingata'a Sea. Sea ko u tui au 'oku lolotonga ngāue 'a e kau saiēnisi 'i māmani hono feinga'i ha huhu malu'i pē ko ha vaccine ki he fokoutu'a fo'ou mo fakatu'utāmaki ko 'eni. Pea 'oku mahino e demand ia pea mo e fiema'u ki he ngaahi fonua lalahi 'i māmani kapau 'e faifaiangé 'oku ma'u. Sea ko u fokotu'u atu ke 'oua te tau fakafalala he ngaahi tokoni ko e taimi eni ke tau pukepuke ha ki'i sēniti ka faifaiangé kuo talamai he faka'osinga e ta'u kuo ma'u ha huhu malu'i. Tau lava pē hotau ivi 'o fakatau. Na'a tau fakafalala ki he tokoni mei mulí pea tau tōmui he ko u tui au 'e si'isi'i he taimi ko ē 'e tukuange mai ai ha huhu malu'i.

Sea, ‘oku ta’imālie e fonua ‘i he polokalama lelei na’e fakahoko ‘e he Potungāue huhu malu’i. Nau ngāue ‘aufuatō ‘osi kia velenga, tō mai e mīselé he ta’u kuo ‘osí ne ‘ikai ke ‘i ai ha mate ‘i Tonga ní, mou mea’i pē Hou’eiki ko Ha’amoana na’e a’u ‘o toko 74 e mate he mīsele. Hanga ‘e he huhu malu’i ‘o malu’i kitautolu pea mei he fokoutua ko eni, COVID-19, ko ia Sea ‘oku ‘i ai e fokotu’u atu ki he Pule’anga ke mou fakakaukau’i ange mu’a pea ‘oku fenāpasi pē ia pea mo e Tō Folofolá ‘a e mahu’inga ke tau mo’ui mateuteu mo fakapotopoto’i ‘i he taimi faingata’a ko eni.

Tokanga ki he 11.9m & 12 miliona he ‘Esitimetí ki he Potungāue Mo’ui koe’uhi na’a nounou ngaahi faito’o falemahaki

Sea mole ke ...

<009>

Taimi: 1442-1447

Dr. Saia Piukala: ... mama’o neongo ‘oku fakahoko mai ‘e he *stimulus package* e 11 miliona pea ‘oku ‘i he ‘Esitimetí ‘oku ‘i ai mo e 12.9 miliona pea ‘oku ongo lelei ki he fanongó Sea. Ko ‘eku fehu’i pē, pē ‘e fe’unga nai eni. ‘I ai e ngaahi fakangatangata ko ena e ngaahi vakapuna ‘oku tō mai pea mahino pē Sea ‘e ‘i ai e ngaahi uēsia ‘i he ngaahi *supply* ‘a e falemahakí. Ka ko u tui na’a tau hanganoa ki he KOVITI-19 ka ‘oku ‘i ai pē pea mo e ngaahi fokoutua kehe hangē ko ē ko e ngaahi fokoutua ‘ikai pipihí Sea, suka, toto ma’olunga na’a uēsia ai ‘o e kakai e fonuá.

‘Ikai pou pou ki he nō mei he IMF pea ke fakaivia sekitoa taautaha

Sea ko e fakahoha’a na’e fakahoko atu pea mei he tēpile Fakafofonga e Kakaí ko e, pea pehē ki he fakahoha’a e motu’a ni na’e ‘i ai ‘eku hoha’a lahi Sea ki he nō ko ia ‘a e Pule’angá mei he IMF 20 miliona ke fakakakato ‘aki e fe’amokakí. Kapau te tau lava ‘o fe’unuaki holo pē ngaahi voutí kae ‘oua to e fai ha nō ka ko e me’a pē ia ‘a e Pule’angá. ‘Oku pehē he Pule’angá te nau lava pē. Sea ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku hoko fakalotofonua uēsia kotoa pē KOVITI-19. Ngaahi pisinisi ngaahi fāmili ‘oku faka’ofa e kakaí Sea. Kapau te tau fakaivia ngaahi pisinisi pea mahino ki he me’a e ‘Eiki Minisitā Pa’angá ko e *stimulus package* ‘osi totongi atu e 3 miliona. ‘I ai e ngaahi kautaha pisinisi ‘oku ‘ikai ke nau fiamālie. ‘I ai mo e ‘ū kautaha ‘oku nau fiamālie ka ko u tui Sea ko e taumu’a pea mo e kaveinga pea mo e faka’amu ...

Sea Kōmiti Kakato: Toe ho’o miniti ‘e tolu Fakafofonga.

Dr. Saia Piukala: Ke tau tokoni’i ‘a e kakai ‘o e fonuá he ko e ngaahi ola kovi pea mo e ngaahi nunu’a ko eni ‘oku talanoa ki ai Sea ko e KOVITI-19. Pea kapau ‘oku pehē he’ene te’eki ai ke tō mai ki Tonga ní fēfē ha taimi ‘e a’u mai ai. ‘Oua na’a tau fakakaukau Sea te tau hao tautolu mahalo te tau hao he fo’i peau ‘uluakí fēfē peau uá mo e peau tolú. Pea ko u tui ‘oku mahu’inga Sea mateuteu e kakai ‘o e fonuá.

Fokotu’u ka hoko atu fakatau ngoue he Pule’anga hangē ko e fakatau ika me’a fakafiefia ia

Fakamālō au ki he Minisitā Toutaí mo e Ngoué hono tali e fakatangi ki he kau uku ‘oku nau hanga ‘o fakatoutai’i e kakai ‘o e fonuá mei Sanuali ki Tīsema. Ko e polokalama fakatau iká pa’anga ‘e 10 pea tuku atu he pa’anga ‘e nima ki’i taimi nounou pē ia Sea. Hangē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā

Polisí kapau ‘e hoko atu ia ki he ki’i kakai ‘oku nau ngoue taautaha ‘o fakahoko e fo’i *scheme* tatau fiefia lahi.

Sea te u ki’i lave faka’osi pē Sea ki he tanu hala. Ko u tui kuo ‘osi ma’ala’ala lahi e ngaahi talanoa ki ai Sea ka ‘oku hangē pē tanu halá Sea ko e tokanga e kau toketā ki he kau mahakí.

Lord Tu’iha’angana: Sea ke u ki’i tokoni mu’a ki he Fakafofonga kae toki hoko atu ki he me’a faka’osí.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io.

Poupou ke hoko atu fakaivia kau ngoue hangē ko e fakakaukau tatau ki he toutai

Lord Tu’iha’angana: Tapu ki he Feitu’ú na pea tapu mo e Hou’eikí. Fakafofonga ko u poupou atu ki he fo’i poini ko ena ‘oku ke me’a fakamuimui ‘akí ‘a eni ko ē kuo ‘osi fakahoko foki e toutai ia pea mahino ‘oku fakatau atu pē ia ki he tokotaha kotoa. Pea ko u poupou kapau ‘e hoko atu ki he kau ngoué Sea ke mea’i pē si’i kau ngoue ‘oku, ‘a ē ‘oku fiema’u he taimi tatau he kau ngoué ko e fo’i fakakaukau tatau ‘a e ki’i sēnití. Pea ko u tui ‘oku tuku hono tuku atú ‘oku ou tui ‘oku tonu ke ‘oua ‘e tuku atu fakalukufua pē ‘e Fakafofonga. Kapau ‘e lava hangē pē ko e fokotu’u fakakaukau ‘o fai e fo’i fakakaukau tatau ki he ngoué ko u tui kuo ‘osi ke tuku atu pē ia ki ha kulupu Sea ...

<002>

Taimi: 1447-1452

Lord Tu’iha’angana: ... he ko u tui ko e kolo kotoa pē hangē ko ē na’e ‘osi ‘ohaké. Kolo kotoa pē ia kuo ‘osi mea’i mahalo he kau ‘ofisa koló ia. Lave’i he kau ‘ofisa kolo ia mo e kau ngāue pehē ‘a e fanga ki’i fāmili ko ē ‘oku si’i faka’ofa ‘ikai ke ma’u ha me’atokoní. Ka fai he Pule’angá mu’a ha nga’unu pehē ki he fakatau e fanga ki’i ngoué. ‘Ikai ngata pē he tokoni ia ki he kau ngoue ko eni ‘oku nau fai e ngoué ‘a e fanga ngoue iiki tukukehe kau fu’u kau ngoue lalahi ia ‘oku mahino pē ia. Ka ko e fanga ki’i ‘uhinga foki e fakatangí fanga ki’i kau ngoue iiki nau tō fo’i manioke fo’i kūmala kae lava he Pule’angá he fo’i fakakaukau tatau. Kae ‘oua mu’a ‘e to e hangē ko e iká ‘o tuku atu pē ia tu’u pē ia ‘i Hahake ‘o, ha taha pē ‘oku ha’u ‘o fakatau. ‘Oku mahino ‘e ha’u pē ivi lahi mo e ivi ‘o fakatau. Ka ko e fo’i me’atokoní ia kapau ko e fo’i manioke pē ko e fo’i kūmalá. Fai pē hono fakatau ‘ona si’i ‘inasi ai e kau ngoué kae ‘ave pē mu’a ia ki he ngaahi koló kia kinautolu ko ē hangē ko e kau ‘ofisakoló nau ‘ilo e fanga ki’i fāmili faka’ofa ‘aupitó ‘o vahevahe ki ai. Ko e fokotu’u fakakaukau pē ka ko u poupou atu Fakafofonga ki he fo’i poini ko iá ka ke hoko atu ho’o me’á. Mālō.

Dr. Saia Piukala: Sea fakamālō ki he Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai. Sea ko e ki’i poini faka’osi pē Sea fakahoha’a e motu’a ni fekau’aki pea mo e tanu halá. Sea ‘oku ‘ikai ko ha fakafepaki ka ko e fakakaukau Sea ko e, ‘oku hangē pē ko ē ko e tokanga ko ē ‘a e kau toketā mo e kau neesí ki he kau mahakí. Te nau ‘uluaki tokanga ki ha mahaki ‘oku fiema’u ha ngāue fakavavevave ‘a ē ‘oku fai ‘aki e *triage* Sea. Pea ko ‘eku fakakaukau Sea mahino ‘a e feme’a’aki ia ki he halapule’angá. Pea na’e ‘i ai e fokotu’u e motu’a ni Sea kapau ko e palaní ko ha ta’u ‘e tolu pē fā nai fakalōloa e palaní ki ha ta’u ‘e ono. Fakasi’isi’i ‘a e pa’angá kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi fiema’u

vivili kehe. Kae hangē ko ‘eku fakahoha’á Sea ko e ngaahi hala ko ē ‘oku tau pehē ‘oku fiema’u fakavavevave ko ē ke fai ha ngāue ki aí Sea ko u tui ko e poini mahu’inga ia ke fai ha ngāue ki ai Sea. Pea ‘i he taimi tatau Sea pea toki hoko atu e tanu halá ki he ngaahi hala ‘oku ‘ikai ke fu’u fiema’u vivili. Pea ko ‘eku ‘uhinga ko ení Sea e ngaahi hala ‘oku ‘ohake pē he Fale ‘eiki ni hangē ha ngoto’umú, tāfeá.

Fokotu’u mai ke tokonia fakavavevave ongo uafu ‘o ‘Ovaka mo ‘Otea kau ia he fiema’u vivili

Sea ‘oku ‘i ai e ki’i hoha’a e motu’a ni Sea talu e ‘osi e saikolone ko Tinó he na’e maumau’i ai e ongo uafu. Ko e hala pule’anga ia ‘o vahe motu ‘i Vava’ú Sea ko honau uafú. Ko e ki’i motu ko ‘Ovaka mo e ki’i motu ko ‘Otea na’e tu’usi ‘e he matangí ia e uafú. Pea kole pē ki he Pule’angá ha, ‘ikai ke to e ‘i ai ha founga kia kinautolu ko honau uafú ke nau fai ai honau fefononga’akí. Na’a ku, ko e taha ia e ngaahi fiema’u vivili mo e fiema’u fakavavevave, ko e mahaki ia ‘oku faingata’a’ia. Kole atu homou tokoni Sea sai pē ‘a Ofu ia ‘oku lahi e ngaahi uafú ‘i ai. Ka ko hono fakakātoa Sea ‘a e hoha’a ‘a e motu’a ni fekau’aki pea mo e ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea. Ko u ki’i fie tokoni pē Fakafofonga fakamolemole Fakafofonga. ‘Oku, ko u kole atu ki he Feitu’ú na ‘ai mu’a ke si’i kau e motú. Hangē ko ē ‘oku ‘ikai ke ke fiema’u ke ‘i ai homau uafú. Ko e fanga ki’i uafu ia ko ē ‘oku ‘i motú fanga ki’i uafu ia ‘a e ngaahi fāmili. ‘I ai e taimi ‘e ni’ihi ‘oku oatu e ni’ihi ia ke hifo he uafu ko ē ‘oku ta’ofi mai ia he ngaahi fāmili ‘oua te nau ngaue’aki ko e uafu pē ia ‘anautolu. Ka ‘oku hangē ko ē ‘oku ‘ikai ke ke lelei’ia ke ‘ai hamau uafú.

Dr. Saia Piukala: Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ka ke mea’i sai pē. Ka ko e me’a pē ‘oku ki’i sai ai ko ē ‘ikai ke ‘i ai ha uafu ‘i Ofu fu’u mahu’inga pē ia ke ke me’a ange me’a ki tahi fufulu ho va’e ai ke ma’a pea ke toki hake ange ki motu. Ko ho me’a hoko ange ko eni he teuteu ko eni ‘etau ‘a’ahí ‘oku ou tui te ke ongo’i leva e fo’i tu’unga ko ē ‘oku mau ‘i ai he taimi ni. Pau ke fufulu hota va’é ki hē, ke ‘osi pea ta toki me’a atu ki ‘uta ki he me’a ‘oku ‘i ai ‘a e kāingá. Me’a pea si’i kau atu ‘a Ofu.

Dr. Saia Piukala: Mālō.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ai pē mo ‘Ovaka.

Dr. Saia Piukala: Mālō Sea. Sea ko ‘eku fakahoha’a atu ‘a’aku ia ko e uafu eni ia na’e maumau he, ...

<002>

Taimi 1452-1457

Dr. Saia Piukala: Sea ‘oku fiefia pē, he ‘Eiki Minisitā ia ke, ko ‘ene ‘uhinga, pea ko e ‘Eiki Minisitā Sea, ‘oku ‘i he Kāpineti pea ‘oku ou tui ‘e toki fakahū ‘e he ‘Eiki Minisitā ha uafu ‘a Ofu, kā te u pou pou lahi ki ai Sea, kā ko eku fakatangí pē ‘aku Sea ko e ongo uafu eni ia na’e maumau’i pea ‘oku ‘ikai ke to e lava e kāinga ke fononga.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Eiki Sea kau tokoni atu, ko e taimi ko ē na’a mou Pule’anga aí na’e ‘osi ‘i ai ‘a e pa’anga ia ‘ikai ke, ko e uafu ko eni ko e holo ‘i he 82, pea ‘oku ‘ikai ke ‘ilo pē ko e hā ‘a e me’a na’e toki mou fetūkuaki pehē ai ‘a e Pule’anga ‘o e ‘aho ko ia, ko e ki’i motu’a ia ko eni na’e toki fakanofu mai pē ia ki he fatongia ko eni ‘i he 93, pea u vakai holo ‘o toki ma’u kimui ‘o ‘ilo ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tokoni mu’a ki he ‘Eiki Nōpele...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ai ke faka’osi ‘eku ki’i tokoni.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni mai ‘Eiki Minisitā he ‘oku na vāhenga fili tatau pē.

Teuteu Pule’anga ke ngaahi mo e uafu ngaahi ‘otu motu

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘a e laumālie ‘a e ‘Eiki Sea, ko ‘eku tokoni pē ki he Hou’eiki mei Vava’u, ko e polokalama ko eni ki he hala ‘oku hala ‘a e fonua lahi kā ko motu ‘oku uafu ia, kau kātoa, pau ke ngaahi mo e uafu ‘Eiki Sea, pea ‘oku ‘osi teuteu ‘a e Pule’anga ia ki ai, mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Si’i ‘Eiki Minisitā, fakamālō atu te u ngata au heni Sea fakamālō ki he Minista tā ko ē ‘oku kau kotoa ‘a e uafu. Sea ‘oku ou lele mai pē ‘i he hala mou fanongo mai ki he me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā Polisi fekau’aki pea mo e mokohunu. ‘Ikai pē, kia au he’ikai pē lava ‘e he mokohunu ‘o fataki ‘etau ‘ikonōmika.

Dr. Saia Piukala: Sea ka u faka’osi ai leva ‘eku malanga ‘aku Sea, kuo ne afe’i ‘e ia ‘a e tipeiti he...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Ikai Sea, ko e faka’osi na’a ke ‘osi fakamālō, ko e fakamālō pē ia, kuo ‘osi fe’unga ka u ...

Sea Kōmiti Kakato: Hangē ko e lau ‘Eiki Minisitā ko moua pē foki.

Dr. Saia Piukala: ‘Io, ‘ikai Sea, ‘oku ou fakamālō atu pē au ia ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ‘i he fakamahino mai pea ‘oku ou tui pē ‘e Sea ko e fiema’u vivili ia ‘i he taimi ni ‘a e ongo uafu ne maumau’i ‘e he matangi ko ia ko Tino. Pea ‘oku ou fakamālō ki he Minisitā Pa’anga, pehē ki he Minisitā Toutai ‘i he tali vave ki he ngaahi fiema’u vivili pea mo e kole tokoni, pea ‘oku ou fakamālō atu Sea ‘i he ma’u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō faka’osi mai Minisitā ko ena kuo tali ho’omo kole.

Tali ki he fokotu’u na’a kuo taimi ke faka’até toutai’i mokohunu ke tokoni ki he fonua

‘Eiki Minisitā Ngoue: Fakamālō atu Sea, fakamolemole pē Sea, ‘ikai pē tama ke u fa’a fakatokanga’i ‘Eiki Sea ‘oku ke laumālie ke u malanga, ko ‘eku ki’i tu’uhake pē ki ‘olunga kuo ke

me'a mai, sai kuo 'osi ho'o taimi, pea u fokoutua ki lalo. Kaekehe Sea, 'oku ou fie foki mai ki he me'a ko eni. 'Oku ou fakamālō atu ki he fanongo mai pē ki he me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e Minisitā Polisi fekau'aki pea mo e tu'unga 'oku 'i ai 'a e mokohunú Sea. Ko e me'a ko ē 'oku ne me'a mai ki ai koe'uhí he ko e fakataha ia 'oku ne mea'i, na'e fai 'i he fonua muli 'Eiki Sea, pea 'e matamata mai hūfanga 'i he fakatapu 'e 'ikai ke, 'e 'i ai 'a e fa'ahinga ia 'o e mokohunu he'ikai ke to e tali ia he 'oku tali pē, kā 'oku 'omi pē ke to e fakangofua 'e he Potungāue ki hono 'ave ki he ngaahi vahefonua ko ia. Pea 'oku ou, me'a pē 'oku ou ki'i ongo'i 'Eiki Sea, koe'uhí ko e me'a eni ko ē na'e me'a ki ai 'a e kau fakafofongá ke fakapotopoto, fo'i lea na'e toutou 'ohake kā ko e taumu'a ia ki he pa'anga. Ko au ia ko e me'a mo'ui ko eni 'oku ou fu'u tokanga ki ai, na'a faifai ange kuo tau a'u ki ha tu'unga me'a ko ē 'oku mou me'a ki ai, pea 'e mole leva hono fakapotopoto'i hono tauhi 'o e me'a mahu'inga ko ia. Te'eki ai ke u fanongo 'i ha taha 'i he Fale ni 'oku ne me'a mai ke vakai'i 'etau tofua'á, hē, 'i ai 'a e konga ia 'e taha 'oku koe'uhí ke tokoni ki he'etau tu'unga faka'ikonōmika, te'eki ai ke u fanongo au 'i he Fale ni 'oku me'a mai ha taha, ki'i me'a 'e taha 'Eiki Sea na'a ku ki'i fakatokanga'i, kā na'e 'ikai ke u hanga 'o fakatokanga'i 'i Fale ni, toki 'osi eni 'emau fakataha mo e ni'ihí ...

Mo'ale Finau: Minisitā te u ki'i tokoni atu ha ki'i miniti 'e taha fakamolemole. Tapu pea mo e Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Mo feme'a'aki pē 'oku lolotonga tali mai 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui he na'e fakahangatonu ki ai 'a e malanga he *COVID*. Mālō.

Fakama'ala'ala Ha'apai 12 he fokotu'u ta'u kuo 'osi ke taki kilo 5 e 'api he toutai'i mokohunu

Mo'ale Finau: Mālō Sea. Fakamālō ki he Minisitā Toutai 'oku ne 'ohake 'a e fo'i lea fakapotopoto 'oku tui ki ai 'a e motu'a ni 'Eiki Sea, ne u fokotu'u kimu'a atu mahalo 'i he ta'u kuo 'osí 'a e kilo 'e 5 ko ē 'a e fo'i *household* 'e taha, kilo pē 'e 5 mōmoa 'i he mokohunu 'a e fo'i fāmili 'e taha tau pehē kapau ko Felemea fo'i fāmili pē 'e 20, ko e kilo pē 'e 100, 'oku 'i ai 'a e fakafuofua 'Eiki Sea 'i he ...

<005>

Taimi: 1457-1502

Mo'ale Finau: ...māketi ko eni 'oku mau ma'u 'e lava meimei ma'u 'a e tola ia 1000 ki he1500 'a e e fo'i fāmili pē 'e taha 'i he kilo 'e nima mōmōā pea 'e hanga leva he fo'i fakakaukau ko eni 'Eiki Sea 'o a'usia 'a e tāketi ko ē fakamāmāni lahi ke fakapapau'i 'oku 'i ai e kuota 'oku foaki ki he ngaahi kolo 'i he tui 'a e motu'a ni Sea pea pehē ki he Minisitā ko e kilo 'e nima ko ē 'a e fo'i fāmili lava ai pē fo'i māhina 'e taha pea 'e fetaulaki leva ia 'Eiki Sea kapau te mou me'a ki he peesi 5 fakamolemole palakalafi 5 peesi 1 'a e Pule'anga tokoni ki he fakaakeake faka'ekonōmika.

Ko Ha'apai 'Eiki Sea ko e ma'u'anga sēniti pē eni 'e taha 'i motu hala ha to e ma'u'anga sēniti 'e taha, lou'akau ia 'oku holo 'amusia 'a Tonga 'Eiki ia 'Eiki Sea 'oku lahi e ngaahi me'a 'oku fai ki ai 'a e fakama'unga 'a e ngaahi fāmili ke ma'u e sēniti. Ko e 'uhinga ne fai ai e fakatangi 'Eiki Minisitā ka neongo ia kuo pau ke tau fakafanongo ki he ngaahi tu'utu'uni fakamāmāni lahi foki

‘oku tau pipiki ki ai kā ‘oku ou fie fokotu’u pē au heni ‘oku ‘osi ‘i loto pē fakapotopoto ia ‘i he me’a ko eni ‘oku mau fokotu’u atu mei Ha’apai Sea mālō.

Ke vakai’i fakalelei fokotu’u hoko atu toutai’i mokohunu koe’uhi ko ‘ene tu’u ki he kaha’u

‘Eiki Minisitā Toutai: Mālō Sea e tokoni ‘oku ou fakamālō atu pē ki he Fakafofonga ho tokoni mai ‘oku ou lave’i pē ‘e au pea ‘oku mau fanongo kotoa pea ‘oku mea’i pē he kakai ‘o e fonua ‘a e fiema’u ko ē ‘oku fai. Ko ‘eku fehu’i pē ‘Eiki Sea he Fale ‘Eiki ni ‘e a’u ki ha taimi kuo ‘osi ‘a e me’a mo’ui ia ko eni ‘ikai foki ke tau hanga ‘o fakapapau’i pē ‘e ngata ‘a e COVID ‘a fē ko e me’a ia ‘oku ofi taha ko ē ki he kāinga kapau ‘e hakohako te nau lava pē nautolu ‘o to’o mei ai ‘o nau ‘ilo mei ai ‘o ma’u mo’ui mei ai, kapau leva ko e ‘uhinga ki he fakakomēsiale Sea ‘oku ou tui pē ‘Eiki Sea ‘oku totonu pē ke vakai’i fakalelei pē koe’uhī he hangē ko e tu’unga taau ‘oku fakahoko mai ‘e he ni’ihi falala’anga he potungāue ‘oku si’isi’i pea kapau leva ‘e fakatatau mo e me’a ko ē ‘oku fiema’u sai pē ia pea ka a’u ki ha taimi kuo ‘osi ‘e to e hā leva e me’a ‘e hoko atu he kāinga, hala ko ‘ene leveleva leva ia ‘a e feitu’u la’ā ko ia ‘Eiki Sea.

Fokotu’utu’u ngāue Potungāue Ngoue ke fakapapau’i lahi me’akai tu’ufonua telia ha hongē

Sea ‘oku ou fie foki mai ki he ngoue ki he me’a ko ē na’e me’a ki ai e ‘Eiki Nōpele. Ko e me’apango pē ko e ‘ikai ke fai mo tali e Patiseti kā ‘oku ‘osi ‘i he taumu’a ko ia ‘a e potungāue ke siofaki ke ‘i ai ha *welfare* pē ko ha me’akai ke mateuteu ki ai ‘a e kakai ‘o e fonua ‘o kapau ‘e ‘i ai ha hongē. ‘Anenai mau fakataha ko ē ‘anenai na u ki’i tōmui mai ‘o mahino ko e fakakātoa kotoa ‘a e ngoue tatau pē ki he talo, manioke mo e ngoue angamaheni e fonua ni fe’unga mo e ‘eka ‘e 7000.

Na’e fakatokanga’i ‘e he kau... ‘a ē na’e ‘i ai ‘a e ngaahi sino fakakomēsiale lalahi ‘i he fonua ni na’e ‘i ai e Afeaki ‘i ai mo Tūtone pea mo e ni’ihi hangē pē ‘oku mou mea’i pea ko e me’a mālie ‘oku nau ‘ohake ‘enautolu ia koe’uhī he mau fakataha ‘oku lahi e manioke ‘i Tonga ni kā ‘oku ‘ikai ke holo ‘a e fakatau manioke ‘oku kei pa’anga pē ‘e 20 ‘Eiki Sea hanga leva ‘enautolu ‘o vakavakai holo pea vakai he potungāue ‘oku ‘i ai pē kau tama sino pau fakakomēsiale ‘oku nau pukepuke ‘enautolu ‘a e tu’unga ko ē ‘oku ‘i ai manioke. Pea ‘oku ou tui Sea ‘oku fakatokanga’i he Pule’anga e me’a ko eni taha e me’a ‘oku fai hono fakatokanga’i ke hangē ko e me’a na’e me’a ki ai e ‘Eiki Nōpele pea mo e founa ‘oku fai he taimi ni fakamālō ki he Palēmia mo e Minisitā Pa’anga hono fakaivia eni hono fai ko ē ‘o e palau koe’uhī ke ‘i ai ha ngaahi fāmili ... lave pē ngaahi fāmili kotoa pē. Ko e me’a ‘oku faktokanga’i ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e ngaahi fāmili pau ia mo e ngaahi feitu’u ma’u ‘enautolu e kelekele kā ‘oku ‘ikai pē ke nau ngāue’i ‘enautolu e kelekele hūfanga he fakatapu. Pea ko e ngaahi fāmili pē eni ia ‘oku ‘unu mai mei he vahe motu pea mo e ni’ihi pē oku ha’anautolu e kelekele ‘oku malava pē ha taha ‘oku ‘i ai hano kelekele ke ‘oatu he potungāue ha fo’i ‘eka ‘e taha ke lava ‘o palau ‘o tokoni ki honau ngaahi fāmili ka ke fakaivia ‘a e ngaahi fāmili, he ‘oku lahi mo e ngaahi fāmili ‘oku ōmai ‘o nofo mai ki Tonga ni kae tuku atu ‘a e ngaahi vahe motu koe’uhī pē ‘Eiki Sea mou mea’i pē ko e melie pea mo e mo’oni’i me’a ‘o e fonua ko Tonga ‘Eiki nau loto kotoa ke nau lave he ngaahi monū’ia ko ia. Pea ‘oku nau nga’unu leva ‘o fakatahataha fakakulupu kumi ha ngaahi ‘api pea totongi e ngaahi ‘api ko ia pea ‘oku ou faka’amu pē ke fakatokanga’i he Pule’anga na’a ‘oku to e ‘i ai mo ha pa’anga ke tau malava ‘o tokanga ke totongi ha kelekele ke tō ha ngoue fakalukufua ke fakalahi ki ai ‘a e kau

Taimi: 1502-1507

'Eiki Minisitā Ngoue : .. ko e anga ko ia 'emau fakafuofua he taimí ni, kapau 'e to e t̄anaki atu pea mo e 'ū ngoue ko ia kuo 'osi palau he taimí ni, meimei a'u ki he 'eka 'e 10,000 'Eiki Sea. 'A ia ko e ngaahi 'eka 'e 7000 7 ngeau pau ko ē, kotoa kotoa 'a Tongá ni 'i he fakalūkufuá 'Eiki Sea.

'Eiki Sea, ko e me'a eni ia na'a ku fakaoli'ia taha aí hono 'ohaké, pea u fakatokanga'i ko Lapaha, anga fēfē 'a e tō talo futuna lahi pehē 'a Lapaha, na'e totonu ke 'asi mei Vahe Hihifó, he ko e talo futuná foki ia, 'oku lelei ange hono tō mei Vahe Hihifó. Ka 'i he ki'i savea na'e fai 'e he Potungāué, ko e talo futuna lahi tahá na'e tō 'e Lapaha. Pea 'oku ou fakamālō lahi ki he kāinga pea mo e vāhenga ko ení, koe'uhi ko 'enau tokanga 'aupito 'aupito ki he tauhi 'a e ngoue tukufakaholo koe'uhi ke 'oua na'a 'i ai ha masivesiva 'i hotau fonuá 'Eiki Sea. Ka 'oku ou 'oatu pē kiate kimoutolu ke mou mea'i, faka'amu au ke fei mo tali 'a e patiseti ko ení, ka ke me'a 'Eiki Nōpele mei Ha'apai ki ha toe 'aliaki 'emau Potungāué. 'O kapau 'e tali, pea 'omai 'a e sēniti ko íá 'i he fakataha'anga 'eikí ni, ka mau to'o mai. 'E 'i ai pē taimi ia Hou'eiki ke mou mea'i, 'e tāpuni 'a māketi, 'e me'a 'a e kakaí ki fē. Sai ange hono 'omai 'o pukepuke 'e he Potungāué, ka 'i ai ha tu'unga pehē, lava pē ia 'o 'ave ki he ngaahi fale Siainá, lava pē 'e he Potungāue 'o toki me'a atu 'a e ni'ihí ki ai, 'o 'omai mei ai ha me'a ke ne 'ilo, he taimi ko ē 'o e faingata'á. Pea lava pē 'a e ngaahi fāmilí faka-e-'iate kinautolu faka-kulupu pē, 'o nau me'a atu ki honau ngaahi feitu'u ko ē 'oku fai ai ko ē 'enau ngoué, 'o ma'u mei ai ha me'a ki ai.

He 'oku tau tui 'e 'i ai ha tu'unga 'e tāpuni pē mo e māketí, 'o kapau 'e faifai ange kuo 'i Tongá ni 'a e COVID 19. Tokanga 'aupito 'aupito 'a e Pule'angá ia ki ai. 'Osi mateuteu mautolu ki ha ngaahi fu'u fute 'e 40 'e 2 pē a'u ki he 5, ke 'ave e me'akaí 'o a'u 'o store ai, ka a'u ki ha tu'unga pehē. Koe'uhí kae kei hoko atu pē 'a e ngoué ia 'o a'u ki ha fa'ahinga tu'unga, pea 'oku mahino leva 'Eiki Sea, mo'oni 'aupito 'aupito 'a e ki'i..

Siaosi Pōhiva : Sea k̄at̄aki fakamolemole pē ki'i tokoni atu ki he 'Eiki Minisitā. Lava mu'a, tapu mo e 'Eiki Seá, lava mu'a ke toloi atu 'ene fakamatalá toki a'u ki hono taimi lipooti. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a mahu'inga he pepa ko ē ke tau talanoa ai Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io mo'oni 'aupito ia.

'Eiki Minisitā Ngoue : Mahalo na'a 'oku mo'oni pē 'a e Fakafofongá ia, kapau mahalo ka ne 'i ai ha'ane ki'i ngoue mahalo na'e tokanga mai ki heni. 'Ai atú mahalo 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane ki'i fu'u ngoue 'ana ia mahalo 'oku 'ikai ke 'aonga ia ki ai 'Eiki Sea. Ka ki he kakai 'o e fonuá, 'aonga 'aupito ia.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā, kau fakataha au mo e Fakafofonga hangē ko ho'o me'a.

'Eiki Minisitā Ngoue : 'Ange'ange ia he Feitu'ú na, hala mo e Feitu'ú na he ki'i ngoue ka 'oku 'aonga ia ki he kakai 'o e fonuá. Me'a pē 'a e Falé ni he 'oku ou tui au mahalo ko e lahi taha e Falé ni 'ikai ke 'i ai ha ki'i fu'u ngoue ia. Ka 'eke atu ko e hā ho'o ngoue 'oku 'i ai? Fale mā 'o Kauli. 'Oku 'i ai ha ngoue ko e fale mā 'o Kauli.

Sea Kōmiti Kakato : 'Oku ou kau au ia mo e kaveinga 'o e patiseti 'e 'Eiki Minisitā, Talitau'anga.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea, tō loto tonu eni he'etau patisetí Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Kau mohe pē te u 'aá te u kei monū'ia pē, ko u nofo he malu 'o Sihova.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea, 'oua te ke fakamanamana 'aki ho'o faifekau. 'E mana foki 'a e Feitu'u na ia!

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā 'oku ou puke ho'o me'a 'anenaí, ke tali ho'omou Laó ko e makatu'unga ia ho'omou me'a malangá. Ko e vave ange ho'omou fakaavaava maí, ko e vave ia 'etau 'unu atu ke tau 'asi ...

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea, 'oku 'ikai ke mau tui mautolu ki he founa ko ia me'a ko e fakavavevave. Ke mea'i fakalelei pē he ngaahi ta'u kuo 'osí. Lolotonga pē 'etau malanga he kei me'a 'a e Feitu'ú na, kuo kaila 'a e tēpile ko ē ki he Sea Kōmiti Kakato, pālōti, pālōti.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e 'uhingá 'oku ou 'i he feitu'u ni pē au, ka ko moutolu he sea ko ená 'oku mou fakavavevave ke lava.

'Eiki Minisitā Ngoue : Kaikehe Sea 'oku ou lava atu au, ko 'ene lava ia ko ē 'a e *food*, toutaí mahalo ko e toe pē 'a e *forest*, pea ko 'eku lava atu ia. Ko u fokotu'u atu 'eku ongo ...

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. 'Oku ou kole mu'a ke tukuange ha taimi e 'Eiki Minisita Mo'uí he na'e 'i ai 'a e fehu'i 'anenaí ai, na'e me'a malanga ai 'a e Fakafofonga Vava'u 14, pē kuo mateuteu. Ki'i nounou pē 'Eiki Minisitā. Vave 'aupito he ko e 'uhingá te tau fou atu ko ení te mou toki me'a malanga pāhia ho'omou ngaahi vouti, mālō.

A'u peseti 'e 85 tu'unga mateuteu 'a e Potungāue Mo'ui ki he COVID-19

'Eiki Minisita Mo'ui : Mālō 'aupito Sea. Tapu pē pea mo e Feitu'ú na kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Palēmia mo e Kōmiti Kakatō. Kātaki pē Sea, 'uluakí pē ki'i lōloa pē 'eku ki'i fakahoha'asi e Feitu'ú na mālō 'aupito e ma'u faingamālie. Ko e 'uluakí pē 'e Sea, ko e tu'unga ko ia mateuteu e Potungāue Mo'uí, 'oku 'i he peseti 'e 85, 'a e tu'unga mateuteu fakalūkufua. Ki he loki ko ia 'e tauhi ai 'a e mīsini ke fakahoko 'aki e sivi 'oku tūkunga ...

<008>

Taimi: 1507-1512

'Eiki Minisitā Mo'ui: lelei 'aupito e ngāue ki ai ko e ngaahi ngāue 'oku faka'osi'osi ki loto ki hono ngaahi naunau pea mo hono ī mo hono taki e 'initāneti pea mo e telefoni mo e ngaahi me'a kehe 'i loto ai. 'Ikai ke ngata pē ai ka ko e ngaahi naunau sivi kuo 'i heni e naunau sivi 'oku 2320. 'A ia ko e ngaahi naunau sivi ko ia ke fakahoko 'aki e sivi 'i he me'angāue ko e *GeneXpert* kae 'uma'ā e me'angāue ko e *PCR*. 'Oku lolotonga 'ota foki pea 'oku talitali ia ke toki 'omai 'a e ngaahi naunau ke fakahoko 'aki e sivi ke a'u ki he ua mano. 'A ia 'i he tūkunga ko ia 'o e ngaahi *reagent*

pē ko e *test kits* ko ia kuo pau ke tau kei tuku ke a'u mai 'a e ngaahi naunau kātoa ko ia ke tu'unga mateuteu lelei 'aupito e fonua ni pea toki fakakaukau 'a e kaha'u 'o e kau'āfonua 'o Tonga.

Kei fiema'u ke 'ota mai ngaahi naunau malu'i kuo 'osi fai hono 'ota ki muli

Ko e ngaahi naunau ko ia 'o e *personal protective equipment* 'oku 'i ai e ngaahi naunau lahi 'oku 'i heni pea ko u tui te u toki fakaikiiki 'e au 'i he taimi 'e fakahoko atu ai he'eku patiseti pea 'oku 'osi lahi pē mo e ngaahi me'angāue 'oku 'i Tonga ni ka 'oku 'i ai e ngaahi me'angāue hangē ko e ngaahi kofu, *gowns* pea mo e ngaahi matasio'ata 'oku to e fiema'u ke 'omai. Pea ko e ngaahi naunau ko ia kuo 'osi fakahoko hono 'ota pea 'oku tu'u ia ke 'omai he kaha'u.

'Oku 'i ai pē foki mo e fakakaukau Sea ke fakahoko hono tānaki e ngaahi naunau *personal protective equipment* ma'a e Pasifiki 'e tuku ia 'i Nu'usila ke hoko ia ko e feitu'u kapau 'e tō 'a e fokoutua ko eni 'i ha taha e ngaahi 'otu motu e Pasifiki 'e 'omai mei Nu'usila 'a e ngaahi naunau ko eni pea 'oku lolotonga fakahoko 'a e alea mo e talatalanoa ko eni.

Tu'unga ngāue fakahoko 'i he Senita Mo'ui 'i Mu'a

Ko e senitā ko ia 'o Mu'a lolotonga fakahoko e ngāue ki hono fokotu'u e ngaahi *filters* pea mo e ngaahi *fans* hono ngaahi ī ko hono 'uhinga ke ne lava 'o puke 'a e fanga ki'i *microbes* pē ko e vailasi ko eni ke 'oua 'e tufaki atu ki u'a ki he koló. 'Ikai ke ngata pē ai ka ko hono mīsini *oxygen* 'oku fokotu'u ia ki ai ko hono 'uhinga 'o kapau 'e fiema'u ke ngāue'aki 'e he kau mahakí 'oku 'osi mateuteu pē pea mo ia.

Tu'u 'a e kau'āfonua 'o Tonga ki he kaha'u

Sea ko e tu'u ko ia ki he kaha'ú 'a e kau 'āfonua 'o Tonga ko e kaveinga mahu'inga 'aupito ia. Pea 'i he'ene tu'u ko ia ki he kaha'u 'e toki 'ave atu 'a e fale'i ki he 'Eiki Palēmia ka ko e tu'u ko ia 'a e Laó 'oku fakatatau ia ki he fiemālie 'a e 'Eiki Minisitā 'o e Mo'ui fekau'aki mo ha tu'unuku mai 'o ha fakatu'utāmaki ki he kakai 'o e fonuá pea 'i he'ene pehē 'e fakahoko pē ha tu'utu'uni mo ha fale'i fakapotopoto taha he ko e taumu'a ngāue ia e palani ngāue 'a e Potungāue Mo'ui ki Tonga ki he COVID-19 ke malu mo hao 'a e Hou'eiki mo e kakai 'o e fonuá. Na'e 'i ai e fehu'i 'e taha 'anenai fekau'aki mo e ki'i fo'i'akau na'e 'omai 'e he Pule Lahi CEO kiate au 'i he ho'atā ko e fo'i'akau ko ia 'oku 'osi 'i ai pē fo'i'akau 'e taha 'oku *available* pē 'i Tonga ni ki he fokoutua pē ko ia 'a ia 'oku fetongi'aki pē fo'i'akau ko ia. 'A ia 'oku 'ikai ke 'osi 'a e fo'i'akau ko ia 'i Tonga ni ki he fokoutua ko ia. 'Ikai ke ngata pē a' ka ko e ngaahi pa'anga ko ia ki he 'ota e fo'i'akau 'oku tu'u, 'oku fakafiemālie 'aupito pē. 'A ia 'oku 'ikai ke 'i ai hā nounou 'i he tu'u 'a e pa'anga ko ia 'i he taimi ni. Pea 'oku lolotonga fakahoko pē ngaahi 'ota ki he ngaahi fo'i'akau ko ia mei mulí.

'Eiki Sea ko u loto pē ke fakahā heni ko e 'uhinga na'e fehu'i foki 'aneafi fekau'aki mo e 'ikai ke fakahoko he Pule'anga ha ngāue ki he talu e kamata mai ko eni 'a e fokoutua ko eni, na'e kamata ia hono fakahoko ki he 'Ofisi 'a e Kautaha Mo'ui 'a Māmaní 'i he 'aho 31 'o Tīsema ...

<009>

Taimi: 1512-1517

‘Eiki Minisitā Mo’ui: ... 2019. ‘I he ‘aho 3 ‘o Fepueli ‘o e 2020 ‘a ia ko e ta’u ni ia na’e kamata ai e fakataha ‘a e *National Task Force* ‘a e Pule’anga Tongá ko hono ‘uhingá ko e malu mo e hao ‘a e fonua ni. ‘A ia ko e hili pē ia ha māhina ‘e taha mo e ‘aho ‘e tolu hono talaki mai mei Siaina ‘a e fokoutua ko ení ‘ene angakehé kuo fakahoko e fakataha ko ení ‘i Tonga ni.

‘Eiki Sea ko u fie fakahā foki ‘oku ‘i ai pea mo e tokanga ki he tafa’aki ko eni e *vaccine*. Pea ko u fakamālō lahi ki he ‘Eiki Minisitā Mālōlō ka ko e Fakafofonga ‘o Vava’u 14 ko e kaveinga mahu’inga ‘aupito eni. Pea ‘oku fiefia e finemotu’a ni ‘Eiki Sea ‘oku kau atu ki he Poate Pule ‘a e Kautaha Mo’ui ‘a Māmaní pē ko e *Rappatoire*. Pea na’e talanga’i lahi ‘a e fo’i tafa’aki ko eni ki he *affordable and accessible vaccine as a public good*. Pea te u fakapapau’i ‘i he miniti ‘o e fakatahá ki hono fakahoko atu e fakataha ko ení ki he Kautaha Mo’ui ‘a Māmaní ‘i he ta’u fo’ou ‘oku ‘i he lipooti ko iá. He ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito ia pea na’e ‘osi fakahoko pē he ngaahi pule’anga mālohí te nau tokonia ‘a e ngaahi pule’anga vaivaí ‘i he tu’u ki he kaha’ú hano *mass production* pē ko hano fa’u ‘o e *vaccine* ko ení ‘o kapau ‘e hoko mai ‘i he kaha’ú. ‘A ia ‘oku ‘i ai pē ‘a e ‘amanaki lelei ‘i he tu’u ko ia ki he kaha’ú ‘o kapau ‘e ma’u ha *vaccine* pea lava ke monū’ia ai ‘a Tonga ni. Ka ko e *of course* ko e me’a mahu’inga pē ke tau tokateu, me’a mahu’inga pē ke ‘i ai pē ‘etau ki’i sēniti ‘a e fonua ni pea ke tau ngāue fakataha ‘o tākanga ‘etau fohé ‘i he teuteu atú.

‘E ‘Eiki Sea kātaki ke u ki’i miniti pē ‘e taha faka’osí. ‘Eiki Sea ko e tu’u ko eni ko ē kapau ki he *worst case scenario* pē ko e tu’unga fakatu’utāmaki. Te tau a’usia ‘a e tu’unga fakatu’utāmaki ‘o kapau ‘e ‘ikai ke tau fakahoko ha ngāue ka kuo *committed* ‘a e Pule’angá ke tāpuni hotau kau’āfonuá, fakanofonofu ‘etau nofo ke tau nofo vāmama’o, tau ngaue’aki e haisini ma’u pē pea nga’unu atu e Potungāue Mo’ui ke teuaki ‘a e kau ngāue kotoa ‘i uafu, mala’e vakapuna, sōtia, kau polisi ke teunga e ngaahi teunga malu mo e ngaahi *procedures* mo e *policy* ke malu ‘a e fonuá ni ke ‘oua ‘e hū mai. Pea ‘i he ngaahi fakanofonofu ko iá ‘oku lava pē ke tau ‘amanaki lelei ki ha senālio ‘e ‘amanaki lelei pē ‘e tu’u lelei pē ki he fonua ni ki he kaha’u. Ko e tūkunga ia e mateuteú ‘i he taimi ní ‘e ‘Eiki Sea ka te u to e fakaikiiki atu pē ‘i he taimi te u ‘alu ai ki hoku Patiseti. Mālō ‘aupito e ma’u faingamālié.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā tānaki homou iví he ‘oku vave pē ‘etau ‘alu ki homou ngaahi voutí. Tau ki’i mālōlō ai Hou’eiki mālō.

(*Na’e mālōlō ‘a e Falé.*)

<002>

Taimi: 1532-1537

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Kōmiti Kakatō. (*Lord Tu’i’āfitu*)

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito ...

<002>

Taimi 1537-1542

Sea Kōmiti Kakato: ...Hou'eiki, fakamolemole pē ki'i kole mai 'Eiki Minisitā *MEIDECC* ke ki'i miniti pē 'e 3, 'osi ko ia pea toki foki mai leva ...

'Eiki Minisitā *MEIDECC*: Tapu ki he Sea kae'uma'āā 'a e hou'eiki 'o e Kōmiti. Sea 'oku ou kole pē ki'i faingamālie ko eni ke u tokoni atu ai pē 'i he ngaahi me'a kehekehe, 'oku 'i ai pē foki 'a e Kōmiti ki he *COVID-19*, pea 'oku talanoa ma'u pē 'oku me'a ma'u pē 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui he 'ū me'a fakafaito'o, ko e 'ū me'a kehe 'oku mau tokoni atu ai, pea 'oku ou kole pē ke fakakau atu ai pē mu'a he fakamatala ko eni, te u fakakakato atu ha ki'i fakamatala pē ki he tu'unga 'i he ngaahi nofo'anga ko ē 'oku fai 'a e sio 'o kapau 'e fakaava 'a e fefolau'aki, ke fai ha fefolau 'aki *open border*. 'Oku lolotonga fai 'a e ngāue ki ai 'a e Kōmiti 'oku tataki ia 'e he *CEO* 'a e Potungāue Savea mo e Kelekele, pea 'oku kau atu ki ai pea mo e 'Ateni Seniale mo e kongā 'o e kau *CEO*.

Ko e 'aho ni 'i he hili 'a e Fale Alea te mau fakataha 'o fakaikiiki 'a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'i he taimi ni, kā ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai Sea 'oku fai 'a e sio ki he ongo hōtele, hōtele ko eni 'i loto kolo, pea mo e hōtele ko ē 'i mala'e vakapuna, 'a ia ko e fakakaukau na'e fai pē foki 'a e fakakaukau ki he ngaahi holo mo ha 'ū fale kehekehe pē 'e ala lava ke o 'o nofo 'o fai ha nofo fakatokolahi, kā ko e fakakaukau ko ē ki he hōtele 'oku *confine* pē 'ete nofo māvahevahe pē 'a e kau folau 'o kapau te nau omai, 'oku 'i ai pē pea mo e *bathroom* ai mo e *kitchen* lava pē 'ene nofo ai, pea 'oatu pe me'atokoni pea kā faifaiange pē pea 'e 'i ai ha taha 'e ma'u 'e he *COVID* 'i he vaha'a taimi 'aho 14 ko ē te nau kolonitini ai 'oku fai pē ngāue ia ki he fo'i loki ko ia. Mahino pē 'e fai 'a e sio ki he kau folau mai, mo kinautolu na'a nau ta'utu vāofi 'i he vakapuna he'enu folau mai, pea 'oku 'ikai ko ha ngāue 'oku si'isi'i 'etau fakakaukau atu ki ai, pea hangē ko e ngaahi tokoni ko ē na'e fakahoko 'anenai ki he ngaahi feme'a 'akí. Ko kinautolu ko eni 'a e kau toketā mo e kau neesi 'oku nau 'otu mu'a, ko kinautolu ia te nau tau mo e faingata'a, fekuki mo e faingata'a lahi 'o kapau 'e faifai ange pea hoko 'a e me'a ni.

Kole tokoni ki 'Asitelēlia mo Nu'usila ke kolonitini kau Tonga hona ongo fonua kimu'a pea fakaava kau'āfonua

'Oku fai 'a e kole tokoni ki Nu'usila mo 'Asitelēlia, 'a ia ko e kole 'oku 2, 'uluaki, pē 'e lava 'o kapau 'e fakaava 'a e *border* pē ko e kau'ā fonua, 'o kolonitini 'ia nautolu 'i ha 'aho 'e 14 pea nau to e omai 'o kolonitini 'i heni. Ko e kole hono ua, pē 'e lava 'o sivi ai 'a e *COVID 19* ai, pea toki 'omai 'o sivi heni he 'osi 'enu tau mai mo 'enu 'atā he 'osi 'a e 'aho 'e 14 heni. 'A ia 'e tatau ai pē pē 'e 'aho 'e 14 pē te na tali 'a e ongo kole ko eni 'aho 'e 14 ia 'e to e 'aho 'e 14, pau pē ke fakahoko 'a e fo'i 'aho 'e 14 ko ē 'i Tonga ni. Ko e 'uhingá ko e neongo pē 'oku puke 'enu nofo ai pē na'e mo'ui lelei pē kā ko e ki'i fo'i faingamālie ko ē ke ma'u nautolu 'e he siemu ko eni, 'e he vailasi ko eni 'i mala'e vakapuna mo e vakapuna, 'oku 'ikai ke laumālie lelei 'a e Minisitā Mo'ui pea mo 'enu kau toketā ke tukunoa'i, pau pē ke fakahoko 'a e 'aho 'e 14 heni. Hangehangē pē 'oku 'i ai ha ki'i faka'ilongá 'ene kole ko iá Sea, kā 'oku te'eki ai ke fakapapau'i mahalo ko e kongā 'o e fetalanoa 'aki 'i hono fakapapau'i 'a e tu'unga ko ia 'oku 'i ai 'a e alea ko ia 'e toki mahino 'anai 'i he fakataha 'anai.

Fakahā Pule'anga 'i ai pa'anga vahe makehe ki he kau ngāue lainemu'a

Ko e kongā na'e tokanga ki ai 'a e Minisitā mālōlō, 'a e Minisitā Mo'ui, ki he *hazard allowance*, 'osi fakahū mai ia 'a e kole ko ia pea 'osi faka'atāia pea mei he Kāpineti, mahino pē 'e 'i ai 'a e

allowance pehē.

Fakahā ka tō mai COVID-19 pau ke taafataha fakamoleki Pule'anga 'ene pa'anga ki he vailasi ni

Sea talu 'a e kamata 'a e COVID-19, 'ikai foki ke to e fai ha folau, ta'ofi mo ha to e ngāue fo'ou ha recruit fo'ou 'i he ngāue, pea mo e ngaahi fakamole kotoa pē na'e ala ta'ofi, na'e ta'ofi katoa. Fakafoki katoa 'emau fanga ki'i toenga vouti ki Fale Pa'anga. Fai 'a e tātānaki fakataha pea mo e sēniti mei muli he ngaahi hoa ngāue 'o e Pule'anga 'o ma'u ai 'a e 60 miliona ko ē 'oku lolotonga budget 'aki ko ē 'i he taimi ni ke tokoni ki he ngaahi ngāue kotoa ke fakahoko ke malu'i hotau fonua ni. Kau ai 'a e sēniti kongā ki he Potungāue Mo'ui, ki he'enau me'angāue mo e ngaahi me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e Minisitā 'anenai, kau ai 'a e sēniti ki he ngoue, ki he palau, kau ai 'a e sēniti ki he ika ma'ama'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e Minisitā Ngoue pea mo e Toutai, kau ai mo e ngaahi tokoni kehekehe 'oku fakahoko 'e he Pule'angá, kau atu ki ai pea mo kinautolu ngaahi ngāue na'e uesia mo kinautolu na'e mole 'enau ngaahi ngāue 'oku tufa atu 'a e ki'i sēniti, pea neongo 'oku lahi 'a e lāunga Sea, kā 'oku hokohoko atu pē 'a e ngāue ki ai...

<005>

Taimi: 1542-1547

'Eiki Minisitā MEIDECC: ...Kātoa eni koe'uhī ko e COVID-19 ko 'eku poini Sea tatau ai pē ia pē ko e hā e Patiseti te tau faka'atā ko eni ka a'u atu ki ha taimi 'e fiema'u ke fakamā'opo'opo mai e silini he 'oku fu'u lahi e fiema'u pa'anga 'a e Minisitā Mo'ui mo 'ene potungāue ke fakafepaki'i'aki 'a e coronavirus kuo pau ke tuku e me'a kotoa kau ai 'a e tanu hala kae fika 'uluaki e COVID-19 'o hangē ko e me'a ko eni 'oku hoko 'i he taimi ni. 'I he me'a 'a e Palēmia mo e Minisitā Pa'anga 'anenai 'osi fakamahino mai pē 'e naua loto lelei pē kautaha ia ko eni 'oku nau alēlea ke toloi atu 'a e totongi 'aki ha ta'u 'e ua pe ha ta'u 'e tolu kae 'oua leva ke 'osi lelei 'a e ngāue pea ka to e fiema'u ki he COVID-19 ha pa'anga ke fakalahi ki ai 'e lava pē 'o fakahoko. Sea 'oku fai e feme'a'aki mo e pehē ko ē ki he fakapotopoto ...

Fehu'ia tu'unga papau alelea mo e ngaahi kautaha ngaahi hala ka tō mai COVID-19

Sēmisi Sika: Sea ki'i fehu'i pē ke fakama'ala'ala, koe'uhī ko e me'a ko ē 'a e 'Eiki Minisitā kuo loto lelei 'a e ngaahi kautaha ko eni kuo 'osi fai e fengāue'aki ke toloi 'a ia 'oku mahino ia kuo 'osi fakapapau'i e ngāue ia. Ko e me'a mai ko ē 'aneuhu na'e pehē mei taumu'a 'oku kei fai e procurement hono alelea'i mo hono tufunga'i 'a e fo'i project. Ko e me'a mai ko eni 'a e 'Eiki Minisitā ko eni 'e toloi atu 'a e alepau kae tokangaekina 'a e COVID, ki'i fakamahino mai e tu'unga ko ē 'oku 'a e fo'i tolu ko eni 'a Hale ko eni.

Tali Pule'anga kongā pe ngaahi makatu'unga e alelea mo e ngaahi kautaha ngaahi hala

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea mālō 'aupito kau ia he conditions 'o e alea hangē ko e me'a ko eni na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmia kapau na'a mou me'a pē ki ai, kapau mou manatu'i lelei pē 'a e ongo conditions ko ia na'e kau ia 'i he 'ū conditions ko ia kau ia he 'ū makatu'unga. 'A ia ko

e ‘ū alēlēa eni ia ‘oku pau nau ‘io mai nautolu ki ai ‘oku hangē ko e taimi ni kae toki hoko atu e alea mei ai, ‘a ia ‘oku kau ia he fo’i makatu’unga ko ē ‘oku ‘uhinga ai e alēlēa ko eni, kā ko e ‘uhinga ‘eku lave ki ai Sea ‘oku fika ‘uluaki e COVID-19 kātoa ‘enau fiema’u ke fika ‘uluaki, na’e‘ohake he ‘ū feme’a’aki Sea ‘a e pehē tanu pē ngaahi hala ko ē ‘oku fiema’u vivili. Sea ko ‘ete ‘alu atu ko ē ki ...’oku sai foki ‘a kolo ni ia he ‘oku hala pule’anga lelei kātoa pē ia ko e vāhenga ko ē motu’a ni ‘a ‘uta ko e kongā lahi ‘i he ngaahi hala ia ko ia ko e ngaahi hala ‘uta ia ‘e fiema’u he ko e pehē atu ko ē tanu pē ngaahi hala ‘oku luoluo ‘e pehē mai ‘a e kau ngoue ia, luoluo hala maka fēfē hala ko ē ‘e pelepela he taimi ko ē ‘oku ‘uha ai. ‘A ia ko ‘ete fua tautau ko ē ko fē ‘ia naua he ongo fo’i hala ‘e ua ‘oku fiema’u vivili te te ki’i tui ange kita ki he fakamatala ‘a e tangata’eiki ko ē ‘oku fou he pelepela ke ‘alu ki ‘uta ‘a ia ‘e hala ‘etau fakafuofua ‘atautolu ia pea ko e ‘uhinga ia ‘oku pou pou ai e motu’a ni ki he tanu ko ē ‘o e hala ‘a ia ko ‘eku lave pē ‘a’aku ia ki ai.

Mo’ale Finau: Sea pē ‘e loto lelei pē ‘Eiki Minisitā ke u ki’i fehu’i ‘a e ki’i fehu’i nounou ko eni ‘Eiki Sea. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Sea ko e fakamatala mahu’inga eni fanongo mai e kakai e fonua ki he hala, fiefia e kakai ko ‘eku ‘eke pē ‘a’aku ki he Minisitā pē ‘oku ‘osi ‘i ai ha vahevahe ‘o e ngaahi vahe fonua ke fakahā mai ange Minisitā pē ko e tau pehē ko e kilomita ‘e fiha ‘a Ha’apai, Vava’u, Niua mo ‘Eua, koe’uhī he kuo maau foki e aleapau mo e *conditions* ko e fehu’i pē ia.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō Sea na’a mau kamata ‘ai ‘emautolu ia Sea ‘a e vahevahe ko e me’a mai ko ē ‘a e Palēmia ‘e tanu kātoa ‘ikai ke mau to e ‘ai ‘emautolu e fo’i vahevahe ko ia. ‘A ia ‘oku mahino ia kia au ‘e tanu e hala ko ē ‘oku lolotonga hala he taimi ni, mo e hala ko ē ‘oku te’eki ai ke tanu he taimi ni. Ko e fo’i kongā pē ko ē ‘a e kilomita ko ē ki Ha’apai he ‘ikai ke a’u ‘o teau.

‘Eiki Palēmia: Ki’i tokoni ange pē ki he ‘Eiki Minisitā

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai e ‘Eiki Palēmia

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ou pehē ‘e au na’e fanongo ‘a e Fakafofonga Fika 12 ‘o Ha’apai ki he taimi ‘etau alea mai na’a ku ‘osi pehē atu kilomita ‘e 2100 ‘a e tanu ko eni ko e kātoa ia mei Niua ‘o tau mai ki heni mālō Sea.

Mo’ale Finau: Sea te’eki pē ke tali mai ‘eku fehu’i Sea

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Palēmia kuo tali ho fehu’i ‘oku ‘i loto pē he 2100

Mo’ale Finau: ‘Io kā ‘oku ‘ikai ke faingata’a Sea ko e ngāue fakamā’opo’opo pē ia ‘o ha fonua ‘i māmāni

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga kuo mahino e tali ‘a e ‘Eiki Palēmia kae faka’osi mai e ‘Eiki Minisitā he ‘oku ‘i ai e Hou’eiki ‘oku fie malanga ki he ‘uhinga ‘o e hala.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō ‘aupito Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakamaama ē 'a e COVID na'e fai ki ai e 'uhinga ko ē 'oku maama lelei mai 'a e teuteu 'a e ...

'Eiki Minsiitā MEIDECC: Ko 'eku ki'i lave si'i pē au ia Sea ki'i sekoni pē 'e 30 ki he hala pea u foki pē au ki he COVID ko e 'uhinga ke 'osi atu...

<007>

Taimi: 1547-1552

'Eiki Minisitā MEIDECC : 'I ai pē mo 'eku ki'i fakakaukau 'a'aku ki he halá, Pea ko e fai ko ia e feme'a'aki ko ē ki he halá Sea, ko u nofo pē 'o fakakaukau ko fē 'a e fo'i taimi totonu he tanu ai e halá, Mahino mai eni ia ko e kole he taimí ni, 'oua te mou tanu kātoa he taimí ni, he 'oku taimi hala. 'Oku ou fakakaukau ko e fē 'a e fo'i taimi totonú...

Fokotu'u ke tanu hala Holopeka he 'oku ngāue'aki he lau afe kakai he fefononga'aki

Lord Tu'iha'angana : Sea, ki'i tokoni mu'a ki he Minisitā, femahino'aki pē. Nounou pē kae faka'osi. Tapu mo e Feitu'ú na pea tapu mo e Hou'eiki. Sea, hangē na'a ku lave ki aí, ko e ngaahi fiema'u vivili ko eni ki he halá ia, pea u 'oku fokotu'u atu eni hala lahi taha mātē pē 'o Ha'apaí. 'E 'ikai ke .. mo'oni pē ia mo faka'uhinga'i, ke fua tautau mo ha ki'i hala, hala ha ngoue'anga ko e 'api tukuhau 'e 10 tupu pē tokofiha 'oku nau ngāue'aki. Mo'oni ia 'oku fiema'u, ka 'oku fiema'u ke ki'i pine hifo ia kae 'ai 'a e Hala Holopeká, ko e fo'i hala pē ia 'e taha, 'oku fononga ai 'a e lauafē mei Pangai tafa'aki ko ē, ki Vahefoa mo e toko lauafē mei Kouvai pea mo Foa, 'oku nau fononga mai ke ōmai ki Pangai. Mo'oni pē me'a ka 'e 'ikai ke fuatautau 'a e ki'i hala ki he 'api tukuhau 'e fihá, mo e hala 'oku ngāue'aki, fefononga'aki 'a e laungeau he tafa'aki ko ē mo e laungeau he tafa'aki ko ē he 'aho.

Fakahā Palēmia 'osi 'i ai pa'anga tokoni ki he Hala Holopeka

'Eiki Palēmia : Sea ko e ki'i tokoni pē na'a fiemālie 'a e 'Eiki Nōpele 'o Ha'apaí. Tapu mo e Feitu'ú na Sea, ko e hala ko ia 'o Holopeká 'oku fakapa'anga ia pea mei he pangikē, pea na'e 'osi tu'u pē ia ke 'ai. Ka koe'uhi he tō ko ia 'a Tino na'e 'osi mau pē ia ke 'ai, mo e to e tō mai ko eni ia 'a Hālotí, 'o to e fu'u lahi ange e me'á. Ko e to e fo'i lele atu ko eni he taimí ni, ko 'ene tuai pē 'osi ē, kuo mau hono *process* 'a e me'a ko iá kae fai. 'Oku 'ikai ke kau ai 'a e fo'i tanu hala ia ko eni 'oku tau lolotonga talanoa aí.

Lord Tu'iha'angana : Mālō 'aupito Sea.

Fakahā Pule'anga 'osi 'i ai pa'anga ki he 'ahanga mo e hala Holopeka he tokoni afā Hāloti

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō Sea hūfanga atu pē he fakatapú. Toe kau ai pē pea mo e 'ahangá 'Eiki Nōpele. Ko e Hala Holopeka, fakalelei'i mo e 'ahanga. Ka 'oku 'ikai ke kau ia he polokalama ko ení, 'oku 'osi 'i ai hono pa'anga 'ona meia Hāloti. Ko e toe pē ke mau ngāue 'a e kau 'enisiniá kuo tau ō tautolu ki ai.

Tokanga ki he 10 miliona he patiseti lolotonga ki he tanu hala

Siaosi Pōhiva : Sea ko e ki'i fehu'i pē ke ki'i fakamahino mai he talanoa 'a e kaume'á ni he hala. Nau talanoa nautolu he halá kau fikefika atu au he pa'angá. Pa'anga 'e 10 miliona 'a e patiseti tanu hala he ta'u kuo 'osí.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, ka u ki'i tokoni ki he Fakafofongá. Tuku pē kiate au ke u fika he pa'angá, tuku mai pē 'e koe ho'o poini ki lotofale. Kapau te u fakamatala atu 'e au ' e hisitōlia 'o e tanu halá he ta'u 'e 10 ko eni ...

Siaosi Pōhiva : 'Ikai, ko 'eku 'uhinga pē eni 'aku na'e 'i ai 'a e patiseti pa'anga 'e 10 miliona ta'u kuo 'osí ki he tanu halá, na'e tanu'aki 'a e 10 mo e kongá. Ko e 15 miliona ki he ta'u ni 'a e patiseti ki he tanu hala, ko u fika atu au pē ko e fē fua e hala 'e lava ai.

'Eiki Palēmia : Ki'i fakatonutonu mu'a ki he Fakafofonga Fika 1 Tongatapu.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Fakafofonga kuo mahino ho'o fehu'í, ko e fakatonutonu ē mahalo 'e tali mai ai.

'Eiki Palēmia : Fehu'i pē ki he Tokoni Palēmia Mālōlō Fika 2. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā MEIDECC : Mālō Sea, kuo me'a mai 'a e Minisitā Sea,..

Sēmisi Sika : Sea fakatonutonu atu. Na'e 'ikai ke *award* 'e he Palēmia Mālōlō ia pē ko e Minisitā *MOI* ha ngāue. Ko e *Procurement* 'a e Pule'angá 'oku 'i he malumalu 'o e Minisitā Pa'angá, ko nautolu 'oku nau tufa 'a e 'u ngāue. 'A ia ko e Minisitā *Procurement* ē mei he tafa'aki ko ē.

'Eiki Palēmia : 'Eiki Sea ke u fakatonutonu 'a e Fika 2 'o Tongatapu. 'Oku ke mea'i pē na'e fai 'etau *procurement* ka na'a ke hū ange ai na'e 'ikai tonu ke ke hū ange ai. Mālō Sea.

Sēmisi Sika : Na'a ku hū atu ke ta'ofi ke 'oua 'e 'ave ha ngāue ki he ni'ihi...

'Eiki Palēmia : Ko e lāunga ia ko ē 'a e kakaí. Mālō.

Sēmisi Sika : 'Osi angé ko ia, ta ko ē 'oku tonu pē e tokotaha ia ko iá, pea ne iku ave pē ngāue ki ai. Pea kapau na'e hala 'a e tokotaha ko ia, ..

'Eiki Minisitā MEIDECC : Sea, 'omai mu'a 'eku taimí 'aku ia ka na toki fakafekiki kinaua 'anai Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia fakamā'opo'opo mai 'Eiki Minisitā.

Tui fakapapau Pule'anga 'e lava he Patiseti Pule'anga mafua ngaahi fokotu'utu'u ngāue ki he kaha'u

'Eiki Minisitā MEIDECC : Mālō 'aupito Sea. Ko e fakakaukau pē Sea pē ko e fē 'a e taimi totonú, pē ko e ta'u kuo 'osí pē ko e ta'u atú pē ko e ta'ufo'ou pē ko e ta'u hoko maí. Ko u tui ko e fehu'i totonu ko ē 'o e ngāue tanu halá ke pehē mai, te mou lava nai 'o ma'u ha sēniti fe'unga ki he

COVID-19 fakataha pea mo hono tau'i e faito'o konatapu, mo 'ai e tangikē vai 'e 5000 ke tufa ki he kakaí mo feinga'i 'a e akó ke toe lelei ange, mo feinga'i 'etau poloseki fōsoa, mo tokanga'i NCD kae kei ma'u pē ha sēniti fe'unga ki he COVID 19. Ko u tui ko e fo'i fehu'i totonu ia. Ko e fo'i fehu'i ia 'oku tali 'e he patiseti ko eni. 'Io 'e lava ai pē pea ka to e lele ai pē 'a e ngaahi fakatapatapui he ta'u fo'ou 'e kei lava pē, neongo 'a e ki'i fakangatangata ko eni 'etau pa'anga hū mai ...

<008>

Taimi: 1552-1557

Taketi ki he 'aho 12 Sune fakaava ai kau'āfonua kae fakaongoongo pē ki he Potungāue Mo'ui

'Eiki Minisitā MEIDECC: ... Sea pehē foki ki he COVID-19, 'oku mau seti ki he 'aho 12. 'Aho 12 ko eni 'o Sune. 'A ia 'oku mau feinga ke mā'opo'opo kātoa ki ai 'a e 'ū me'a kehekehe ko ē he tafatafa'aki kau ai pea mo e nofo'anga ko ē ki he kakai kapau 'e laumālie lelei e Kapineti 'i he fale'i pea mei he Potungāue Mo'ui, Minisitā Mo'ui pea mo 'ene Potungāue ke faka'atā 'a e border ke fai e fefolau'aki. Kātoa e 'ū ngāue ko ē 'oku mau fakahoko ki he nofo'anga pea mo e 'ū ngāue, ko e līpooti ko ē na'e 'omai mei he Potungāue Ngoue ko e līpooti, ko e ngāue mo ia 'oku lolotonga fakahoko 'e he Cluster 'o e Ngoue he taimi ni. Kātoa e 'ū ngāue ko ia hokohoko atu ko 'emau feinga ko ē ke mateuteu ki ha open e border pē ko hono fakaava e kau'āfonua 'oku mau tāketi pē ki he 'aho 12. 'Aho 12 te mau fakaongoongo ai ka te tau fakaongoongo ai pē pē ko e hā 'a e me'a ko ē 'e fakahoko mai pea mei he Potungāue Mo'ui. Mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Ke fakatokanga'i he Pule'anga Lipooti Pangike Māmani ke langa fo'ou falemahaki Vaiola

Dr. Saia Piukala: Sea tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō, fakamālō pē Sea ki he ongo 'Eiki Minisitā he fakama'ala'ala 'a e hoha'a pea mo e fakamalanga e motu'a ni 'anenai Sea fekau'aki pea mo e COVID-19. Sea ki'i me'a si'isi'i pē Sea 'oku fakahoko atu na'a faifai 'oku 'ikai ke to e mai ha'aku taimi. 'I he peesi 36 Sea 'oku talanoa ai 'oku 'i ai e pa'anga 'e 500,000 (5 kilu) 'oku vahe'i ki hono fakalelei'i 'o e Falemahaki Pilinisi Uelingatoni Ngū 'i Vava'u. Ko u fie fakamanatu pē au ia Sea ki he 'Eiki Minisitā kae 'uma'ā e Hou'eiki Pule'anga na'e 'i ai e Līpooti 'a e World Bank fekau'aki pea mo e tu'unga e falemahaki ko ia 'o Vava'ú mo e fiema'u ko ia ke fai ha ngāue ke langa fo'ou ha falemahaki. Ko 'eku 'ohake pē au eni Sea ke fakatokanga'i 'e he Pule'angá 'a e līpooti ko ia pea ko u pou pou pē au Sea ki he lolotonga e ngāue teuteu ko ē ki ai Sea 'a e tokangaekina 'a e falemahaki ko ia. Pea ko e, ka lava ia Sea ko e 'osi ia e ngaahi falemahaki lalahi 'i Tonga ni hono langa fo'ou ki he fakahoko fatongia ki he kakai 'o e fonuá. Pea ko u fakamālō atu ki he ongo 'Eiki Minisitā fakamālō atu Sea he ma'u e faingamālié. Mālō Sea.

Fehu'ia pe hu'unga hono tali e pa'anga makahe ki he kau ngāue lainemu'a

Penisimani Fifita: Sea ko e ki'i fehu'i pē eni ia ke fakama'ala'ala mai. Taimi nounou pē. Tapu mo e Sea 'o e Kōmiti Kakatō mo e Hou'eiki e Fale Alea 'o Tonga, koe'uhī ko e Minisitā ko eni

na'e me'a mai 'o felāve'i pea mo e *hazard allowance*. Pea na'a ne me'a mai kuo 'osi tali 'e he Kapineti pea 'e vahe atu e pa'anga ko ia. Toki 'osi eni 'emau fakataha e Kōmiti Sōsiale 'aneho'atā ni ko e motu'a ni na'e Sea na'e fakahū mai he 'Eiki Minisitā mo e *CEO* 'a e *hazard allowance* ke toki 'omai ki he Fale Aleá ke faka'atā ke vahe pa'angá. Ko fē 'oku, te tau fai? Ko e 'omai ki heni ke faka'atā e pa'anga pē ko ē 'oku vahe'i ia hē, kuo ne me'a mai 'e ia kuo nau 'osi tali ia he Kapineti pea 'e vahe ia. Ko e fakahū mai ko ē ki heni 'anenaí ke fakahū mai ki heni ke toki faka'atā he Fale Alea pa'anga e fonua ke ngāue'aki. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. 'Eiki Minisitā.

Tali Kapineti mei he Patiseti lolotonga pa'anga fakahounga ma'a e kau ngāue lainemu'a

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Fakatapu pea mo e Hou'eiki 'Eiki Sea. Ko e tu'utu'uni fakangāue pē eni ia *policy* 'a e Pule'anga. Pea na'e kau pē ia he teuteu ko eni 'a e Pule'anga ka faifai 'oku hoko mai ki Tonga ni. Ko e kātoa e kau *frontliners* fika ua fika tolu, na'e 'osi *decide* pea *develop* 'a e *package* ko ē 'ai 'enau ki'i *allowance* ko ē ko e fakahounga 'enau fuafatongia. 'Osi tali he Kapineti 'Eiki Sea maau mo hono pa'anga mei he patiseti lolotonga pē ia. 'Ikai ke 'i ai ha'ane felāve'i 'a'ana mo 'etau 'esitimeti ko eni mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai e Fakafofonga Tongatapu Fika 8 pea toki hoko mai Fika 1.

Tokanga ki ha tokoni Pule'anga ki he tu'unga mateuteu kakai ka hoko mai COVID-19

Sēmisi Fakahau: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Tapu mo e kau Mēmipa 'o e Fale 'Eiki ni. Ko e me'a ko ē 'oku fekau'aki mo e *COVID-19* mo e ngaahi fiema'u fakapa'anga ko eni. Ko eni kuo 'osi e feme'a'aki mahino mai 'a e fokotu'utu'u ko ia ki hono tokoni'i ko ia 'a e tafa'aki 'a e Pule'anga. Ko e me'a 'oku 'ikai ke 'asi mai 'e 'Eiki Sea ko e hā 'a e tokoni ki he *community* he 'oku 'i ai 'a e fiema'u makehe mei he *community* ...

<009>

Taimi: 1557-1602

Sēmisi Fakahau: ... pea ko e vāhenga 'o e motu'a ni 'oku 'i ai 'a e kolo 'e taha 'oku nau hanga 'o ta'ofi 'o puke 'a e pa'anga ko ia ki he vahengá ke nau ngaue'aki ko ia ki he ta'u fakapa'anga ko eni ko e sio ko ē ka hoko mai 'a e *COVID-19* ki Tonga ni. Koe'uhí ke fai e ngāue ke mateuteu e ki'i famili kotokotoa pē 'i he tafa'aki fakamo'ui lelei *hygiene* mo e tafa'aki ko ē *hygiene* mo e me'a ko iá. 'Oku 'osi fakahoko he Potungāue Akó 'a e me'a ko ē ki he 'api lautohí mo e tu'u e ngaahi siasí pea mo e, ka ko e ki'i famili taautaha 'oku fu'u 'ilonga 'aupito. Kehekehe pē 'a e ki'i fāmili kotokotoa pea mo 'enau fiema'ú 'oku, 'a ia 'oku totonu pē ke, 'oku 'ikai ko e Pule'anga pē 'oku fiema'u ke mateuteu ka 'oku totonu ke to e mateuteu mo hotau kakai, ngaahi familí koe'uhí ka hoko mai 'a e fokoutua ko eni fakatu'utāmaki ko eni ki Tonga ní 'oku malava pē 'o fakahoko pē me'a kātoa. Ko ia 'oku ou, ko e ki'i fehu'i pē Sea pe 'oku 'i ai ha fakakau atu 'a e me'a ko eni 'i he fokotu'utu'u fakapa'anga ko eni 'a e Patiseti ki ai mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafongga ko e fehu’i ē.

Fakama’ala’ala Pule’anga ki he ngaahi Kōmiti ngāue 9 nau ngāue ki he tapa kotoa e sosaieti

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Fakamālō atu ki he fehu’i ‘Eiki Sea. Ko e fehu’i ko eni ‘oku tuku mai ‘Eiki Sea pea hangē pē ko ia na’a ku lave he’eku fakamatalá ki hono vahe ko ē ki he ngaahi *cluster*. Fo’i *cluster* kehekehe ‘e hiva pē ko e fo’i kulupu ‘e hiva. ‘A ia ‘oku vahe ki ai e 60 milioná. ‘Oku ‘i ai ‘a e *cluster* ki he *shelter* ‘a ia ‘oku nau tokanga mavahe nautolu ia ki he nofo’angá. ‘Oku ‘i ai e *cluster* ki he me’a ko ē ki he mo’uí *sanitation* tokanga’i he Potungāue Mo’uí. Ko e ngaahi *cluster* ko eni ‘Eiki Sea ‘oku nau ngāue ‘o a’u ki he taupotu taha ko ē ‘i he *community* ‘a e ngaahi *cluster* ko eni. Pea ko e Patiseti ko eni ‘oku kau ko eni hono alea’i ko eni ‘Eiki Sea hangē ko ia na’a ku lave ki ai ‘oku ‘osi to e fakaivia kātoa pē ngaahi potungāue kātoa. Peseti ‘e nima ‘o e Patiseti ko ē ‘o e potungāue ‘oku ‘osi fakahingoa mavahe pē ia COVID-19. ‘A ia ko hono tānaki kātoa e pa’anga ko iá ‘i he ‘Esitimetí ‘oku fe’unga ia mo e 10 tupu miliona ke fakahoko ‘aki ‘a e fatongia ki he fonuá mo e kakaí fakalukufua ngoue mo e hā fua ‘Eiki Sea. ‘Oku kau e tokotaha kotoa pē ‘i he ‘Esitimetí mo hono fakakaukau’i ko eni ki he COVID-19. Mālō ‘Eiki Sea.

Siaosi Pōhiva: Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai.

Siaosi Pōhiva: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou’eiki ‘o e Fale ni. Sea ‘oku kei tui pē ‘a e motu’a ni ka ‘i ai ha ngaahi fokotu’utu’u ‘oku ‘ikai ke fakapotopoto ‘oku ‘ikai totonu ke tau tali. Ko u tui ‘oku kei taimi pē Sea ke fai ha to e ki’i vakavakai Hou’eiki Kapineti ‘oua te mou loto mamahi. ‘Oku ‘osi ‘i ai e ngaahi faka’ilonga ia ‘oku no’osia fakapa’anga e fonuá. ‘Osi lea ‘aki pē me’a ‘aki pē he Hou’eiki ‘i Fale ni. Ko e faka’ilonga eni ia ‘oku no’osia fakapa’anga mo e Pule’angá. ‘I ai e ngaahi ngāue na’e ‘osi tali ke fakahoko ‘osi fai e *bid* pea ‘oku to e kaniseli ia. Kau ai e langa e Tonga *Side School*. Ko e ki’i ‘apiako nofo’anga ‘i ‘Atele. Ko e ...

‘Eiki Minisitā Ako: Sea ki’i fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafongga ko e fakatonutonu ē.

‘Eiki Minisitā Ako: ‘Oku tu’u he taimi ní ‘oku toki ‘osi e *bid* ‘i Tonga *Side School* he Mōnité Sea ‘oku ‘ikai ke kaniseli. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Siaosi Pōhiva: Ko e mālō.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: To e ki’i fakatonutonu atu aipē ‘Eiki Sea ‘a e Fakafongga ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ē.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Na’a ku, tapu mo e ‘Eiki Sea pea tapu mo e Fale Aleá. Na’a ku lave ‘anenai ki he folau tahí. ‘Oku ‘i ai hono kapiteni mo e kau fakalolo. Ko e taimi pē ko ē ‘oku hoko ai ha faingata’a kuo pau ke hanga he Pule’angá ‘o liliu ‘enau ngaahi *policy* mo e ngaahi polokalama ngāue mo e ngaahi palani ngāue kae lava ‘o ngāue’i ‘a e fo’i *issue* ko íá.

Siaosi Pōhiva: Mālō ‘aupito.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e ‘osi pē ‘a’ana malona pē ‘ana e loa ko íá ‘oku kei hoko pē folau ia. Tau kei taumu’a pē tautolu ki loto Neiafu.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea kuo pau pē ke, ko e feinga ko eni ‘a e Fakafofonga ‘oku ne talamai ‘e ia ko e ngāue ko ē ‘a e Pule’angá ‘i he’ene fokotu’utu’u ngāue ke ‘omai ki he Fale ni ke nau tali ‘oku fepaki ia ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pōhiva: Sea ‘oku te’eki ke hoko eni ko ha Lao.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Tokanga ki he tukuhau ‘oku tānaki mei he kakai

Siaosi Pōhiva: Mālō. Ko e fakalea ko ē he tohi kaniseli ko ení ‘oku pehé ni e fo’i laine faka’osí.
...

<002>

Taimi: 1602-1607

Siaosi Pohiva: ... hono ‘uhinga, *insufficient funding is available for procuremet*. Te u ‘oatu hono faka-Tonga, ko hono faka-Tonga ‘oku pehé ni. ‘Oku ‘ikai fe’unga mo taau ke fai ha tanu hala ta’efakapotopoto. Sea kae ‘uma’ā ‘a Hou’eiki, ke taki mu’a ho’omou tokanga ki he peesi 53 ‘o ‘etau tohi ko eni, fekau’aki mo e tukuhau ‘oku tau hanga ‘o tānaki ki he ta’u fakapa’anga ko eni, ‘Esitimetri ‘i he ta’u fakapa’anga ko ‘eni mei he kakai ‘o e fonua. Ko e tukuhau ‘a hai, tukuhau mei he kakai ‘a e fonua, ‘a eni ia ‘oku tau alea’i ‘a e anga hono tufotufa.

Ko e ‘Esitimetri ko ē 2021, tēpile ko ē he peesi 53, ‘oku pehé ni hono fakaikiiki. Tukuhau vāhenga mo e tupu, pa’anga ‘e 54.6 miliona. Tukuhau ‘o e koloa poini 3 miliona. Tukuhau ‘o e oloa mo e Ngaahi Ngāue 157.9 miliona. Tukuhau mei he ngaahi fefakatau’aki ko e 23.8 miliona. Fakakatoa ia ko e silini ko ē ‘oku tānaki ko e 236.7 miliona.

Ko e me’a ‘oku fie taki ki ai e tokanga Hou’eiki ke mou me’a hifo ki ai, ko e ola fakaangaanga 2019/2020 ko e 53 miliona. Sai ‘esitimetri ia ki he ta’u ni, 54 miliona ‘a e tukuhau vāhenga mo e tupu, tupu ‘aki pē ‘a e 1.6 miliona. Tukuhau koloa, poini 3 miliona. Ko e tukuhau vāhenga mo e

tupu, ko e Tukupau ia mei he kakai ‘oku nau ngāue mo e Tukupau ia mei he ngaahi pisinisi ‘oku ma’u ‘enua tupu. Ko e tukuhau fika 3, ko e tukuhau ia e koloa mo e ngāue.

Sea, kuo u taki ho’omou tokanga ki ai. Ola fakaanga 19/20, 142.4 miliona. Ko e ‘Esitimeti ko ē ki he ta’u ni, 2020/2021, 157.9 miliona. Ko e tukuhau ko eni ‘oku hangē ha fu’u kupenga holisi ‘o e mate. ‘Oku ne tata e me’a kotoa hufanga he fakatapu. ‘Oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha taha ia ‘e hao, a’u e ki he pēpā te’eki fa’ele’i hufanga he fakatapu, tukuhau’i. Tukupau ko eni. Pea ko e tukuhau ko eni, tukuhau’i e taha kotoa pē he fonua, ‘oku ‘ikai ke hao ha taha. Kuo hiki ia, kau ai mo e kakai ko eni ‘oku ta’ema’u ngāue, hiki ia. Hou’eiki, ko fē e fakapotopoto.

Fakatonutonu ‘ikai ha tukuhau kuo tali na’e fakangalokuloku tākaki ke tokoni’i kakai

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu, te’eki ai ke hiki ha tukuhau, te’eki ai ke tali ke hu ha tukuhau, pau ke fakahū mai ki he Fale ko eni. Lahi ange hono tukuange ‘e he Pule’angá ‘a e Tukupau na’e tonu tali ke tākaki kae tukuange atu ke tokoni ki he kakai. Fakatātā, Me’atokoni. Na’e tonu ke mau tākaki ‘emautolu ‘a e lau miliona mei ai. ‘Osi tukuange atu, ngata he ‘aho 30 ‘o Sune. Ko e koloa langa, ‘osi fakalōloa mo ia ki he ‘aho 31 ko ia ‘o Tīsema. Ko e silini ia na’e tonu ke tākaki mai ko e tukuhau ka ‘oku tuku atu ‘ehe Pule’angá ko e ‘uhinga ko e hā? Ke tokoni ki he kakai e fonua ki he langa koe’uhi ko hai? Ko *Gita* pea mo e langa kia *COVID* pea pehē kia Hāloti mo Tino. Mālō ‘aupito Sea.

Siaosi Pohiva: Mālō. Sea, ko e me’a ko ē ‘oku ou tokanga au ki ai, tapuni e ngaahi falengaue, fakamālōlo’i e kau ngāue, ‘ikai ke to e fai ha hū koloa. Kuo ‘osi talamai ‘oku fakapōpō’uli e kaha’u, uesia e kakai e fonua. Hili ko ia, ‘omai e fu’u tākaki tukuhau hangē ko e fu’u holisi ‘o e mate ke ne ha’o e taha kotoa ‘ikai to e hao.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea, ki’i fakatonutonu atu e Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

Fakatonutonu ‘oku kei ngāue Pule’anga ke ta’ofi tākaki tukuhau levi mei he Pule’anga motu’a

‘Eiki Minisitā Ngoue: Fakatonutonu atu pē e feitu’u na, ko ena kuo ‘osi me’a atu ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘oku te’eki ke fai ha Tākaki Tukupau. Na’a mo au ‘oku te’eki ai ke u fanongo au he Kapineti ‘oku ‘i ai ha tukuhau ke hiki. ‘Oku ‘i ai ‘a e Tukupau ‘oku totonu ke ke fakatokanga’i, ki’i me’a hifo pē ki lalo kau ki’i ‘ai atu ke fakatokanga’i ‘e he feitu’u na. ‘Oku ke mea’i e tukuhau ko ē *levy*, ‘oku kei fakapōpō’uli e fonua ni he tākaki tukuhau e Pule’angá ‘aneafi ‘o ‘ange ia ki he tama ‘e tokotaha ‘o ne vahe, fu’u pa’anga lau kilu, fakalaka ia he Palēmia ‘aneafi. Lolotonga teuteu e Pule’angá ia ko eni ke feinga’i ke to’o e *levy*.

<003>

Taimi 1607-1612

‘Eiki Minisitā Ngoue: ...ko ia ke ‘oua ‘e fakamafasia ‘a e kakai ‘a e me’a na’a mau talaatu ‘i he

ta'u kuo 'osi mo e ta'u atu mo e ta'u fē ke tuku Sea pea kei 'omai pē 'i he taimi ko ia. Ko e levi pē ia 'oku kei mo'ui 'i he taimi ni.

Siaosi Pōhiva: Ko e konga kimui 'o e palakalafi 'oku pehē ni Sea...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea kole atu ki he Fakafofonga ke ki'i me'a mai pē ia 'i he me'a ko ē 'oku 'ikai ke 'i ai ha tukupau ia 'e hangē 'oku 'ai ko e fu'u holosi 'a mate, ko e fo'i tukupau eni 'oku lolotonga tupu 'i he Pule'anga 'i he taimi ni Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Laumālie lelei pē tuku pē ke hoko atu 'a e si'i me'a malanga 'a e Fakafofonga, 'oku fu'u taukei ange pē 'a e Feitu'u na 'a e 'ātakai 'o 'etau ngāue, kae 'oange 'a e faingamālie 'o e Fale ni ke si'i faingamālie ke malanga.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Oku ou kole atu ki he Feitu'u na, 'oua te ke fu'u 'ai 'o vikia pehē na'a pehē 'oku 'i ai ha'a ku lelei, 'ikai, ko e fu'u me'a ko eni, ko e fu'u me'a 'oku lolotonga hoko pē ia 'i he ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā ko e faka'apa'apa ia 'eku lave'i 'a e Feitu'u na, kae 'oua te ke to e fakatonutonu mai au. Ko e me'a ia 'oku ke 'Eiki Minisitā ai, 'oku ou salute atu ki he Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea kole fakamolemole atu ki he Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo. Mālō.

Tokanga ki he hiki 10.3 miliona he tukupau koloa mo e ngaahi ngāue he 2020/21

Siaosi Pōhiva: Sea ko e palakalafi faka'osi, tukupau 'o e koloa mo e ngāue, pea 'oku pehē ni hono lau. Ko e tukupau ki he koloa mo e ngaahi ngāue ki he 2020/21, 'oku fakafuofua ke 'i he 173.7 miliona, ko e hiki 'aki eni 'a e 10.3 miliona mei he 'esitimetri fakaangaanga fe'unga mo e 163.4 miliona, ko e hiki eni Sea, talamai 'e nautolu 'oku 'ikai ke hiki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i tokoni ki he Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni ē fakafofonga.

Siaosi Pōhiva: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'i ai pē 'amanaki lelei ia 'a e fokotu'u, makatu'unga 'i he ngaahi fakamatala mo e sio ki he kaha'u, ko 'ene māhina 'e 6 ko eni mei Siulai ki Tīsema kuo matafi 'a e loa ia ko eni ko e COVID. Pea 'e foki leva 'a e tupu faka'ikonōmika ki he fefakatau'aki, fakataha mo e fakalaka 'i he ngaahi founa ngāue mo e me'angāue 'oku ngāue'aki, pea 'oku mau ange mo hono tākaki 'o e pa'anga pea 'oku tupu pē 'iate ia pē. Te u toki hiki 'e au 'a e tukupau 'i he ta'u kaha'u.

Māteni Tapueluelu: Ki'i fakatonutonu 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ene matafi pē ko eni ‘a e loa ko eni te u hiki ‘a e tukuhau ‘i he ta’u kaha’u.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ē ‘Eiki Minisitā. Malie ‘aupito ho’o fakamatala.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea, na’e fai ‘a e fehu’i fekau’aki mo ‘etau lele lōloa ko hono ‘uhinga ke fai ‘a e fakapotopoto. Pea ko e me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘ikai ke ‘ilo ia ‘e taha ‘a e taimi ‘e ‘osi ai fo’i loa ko eni, ‘aho ni me’a mai ia ko e kongā pē kimui ‘o e ta’u ni kuo matafi, pē ko fē ‘a e me’a ko ē ‘oku mo’oni.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ka u ki’i tokoni atu pē ‘i he fakatonutonu ‘a e fika ‘uluaki Sea kātaki.

Siaosi Pōhiva: Mālō.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: ‘Oku ou tui ‘e ki’i tokoni pē ‘a e fika ‘iate ia pē, ke mea’i hifo pē ‘e fakafofonga ko e ta’u ní na’e ‘oku fakaangaanga ki he 142, ‘a ia ko e holo mei he 170 ‘a e ta’u ni, 19/20, ‘a ia ‘oku ‘osi ia ‘i Sune, ‘oku mahino pē hangē ko e me’a ko ē ‘a e Minisitā Pa’anga, ‘oku lahi ‘aupito ‘a e ‘ū tute ia pea mo e tukuhau ‘oku tukuange ‘i he taimi ni koe’uhi ke tokoni ki he kakai. Ko e 20/21, ‘a ia ko e kamata ia ‘i Siulai ‘o a’u ki Sune ‘o e ta’u fo’ou ‘e ki’i ‘alu hake pē ‘o 157, ‘oku toki *recover* ia ki he tu’unga ko ē ‘oku ‘i ai ko ē na’e ‘i ai ‘a e ‘esitimeti ko ē ‘o e ta’u ni, ‘a e 170 ‘i he 21/22. Mālō Sea.

Siaosi Pōhiva: Mālō, mālō ‘a e tokoní.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Siaosi Pōhiva: Kapau te tau fakahoa tukuhau ki he vāhenga mo e tupú, tukuhau eni e kakai tu’umālie, hiki ‘aki pē 1 miliona mei he 53, tukuhau fakaangaanga eni ki he 54.6. Ko e tukuhau eni ‘oku totongi tukuhau ai pē ki’i pēpē ‘o a’u ki he vaivai, hiki ‘aki ia ‘oku talamai ‘oku hiki ‘aki ia ‘a e 10.3...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tukuhau ia ki he kau ngāue ‘Eiki Sea, ‘ikai ke kau ai ‘a e kau pēpē, ‘oku ‘ikai ke tukuhau’i ha pēpē.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga, ko e fakamaama ē kuo tuku mai ‘e he ‘Eiki Minisitā.

Siaosi Pōhiva: Ko e hu’akau ‘oku tukuhau’i, hūfanga ‘i he fakatapu. Ko e taipa ‘oku tukuhau.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e hu’akau mo e taipa ‘oku ‘ikai ke tukuhau.

Siaosi Pōhiva: Mālō Minisitā.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku to e ‘i ai ha me’a ‘oku ke fehu’i mai ka u talaatu?

Fokotu'u ta'efakalao pea ta'efakalotu tanu hala 12 miliona kae 'ikai 'ave ki he COVID-19

Siaosi Pōhiva: Ko e 'uhinga 'eku taki mai 'a e tokanga ki heni, ke fakapotopoto 'a 'etau fakamole, pea ke mahino kiate kitautolu mo e kakai 'o e fonua hou'eiki, ko e silini ko ē 'oku tau hanga 'o teuteu ke ta'efakapotopoto hono fakamoleki, 'oku tuku ko e silini 'a e kakai masiva. Ko e me'a 'oku ou loto mamahi ai 'a e tanu hala ko eni Sea, 'oku 'ikai ko e ta'efakapotopotó pē kā 'oku ta'efakalotu ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga 'oku toe ho'o miniti 'e 2.

Siaosi Pōhiva: Ta'efakalotu pea 'oku ta'efakalao. Ko e 12 miliona na'e vahe'i ko eni 'i he ta'u fakapa'anga lolotonga...

<005>

Taimi: 1612-1617

Siaosi Pōhiva: ...mei he *saving* Sea. Ko e *emergency* na'e toki me'a ki ai e 'Eiki Minisitā Mo'ui na'e 'osi fai pē 'a e fakataha ia ko eni 'i Sanuali, Fepueli toki fai e tu'utu'uni Kapineti ia ko eni 'i Fepueli, Ma'asi, 'osi fai e *emergency* ia 'oku 'ikai ko e *emergency* ko e tanu hala ko e *emergency* 'Eiki Sea ko e *emergency* he COVID kā na'e tonu ke 'ave ki ai 'a e 12 miliona.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ē

Siaosi Pōhiva: Mālō

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e 'Eiki Sea. Ko e *emergency* ko ē ko e taimi ko ē na'e hoko mai ai lomi'i pē e fo'i *button* ki he *account* ko ē 'i he *emergency* 'a e Pule'anga puhi'i mai ai 'a e fo'i 3.8 fai'aki ia 'a e ngaahi ngāue 'a e Pule'anga kātoa ki he teuteu, toki hoko mai 'a e ngaahi tokoni ia ko eni 'a e kole tokoni toki ha'u pē ia 'oku 'osi lele e ngāue ia 'a e Pule'anga ko e tanu hala ia ko ē na'e fai mai ngāue angamaheni pē ia na'e 'osi Patiseti pē ia ki ai he ta'u fakapa'anga ko eni na'e 'ikai ke 'ave ha silini ia ki ai ko ha to e pa'anga mavahe ngāue angamaheni pē ia. Ko e polokalama ngāue ko eni 'a e Pule'anga, 20/21 'oku 'i he Patiseti ia 'oku 'i he Patiseti ia ko eni. Ko ia 'oku hiki mei he 10 'o 15. 'Oku ou tui 'oku ngali mahino pē 'Eiki Sea e ki'i fakamama 'oku ou fai.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ngali fe'unga ai 'i he uike ni mo e ngaahi fakamaama ko eni Hou'eiki ko 'etau taimi tau toki hoko atu he Mōnite tau **Liliu 'o Fale Alea (4pm)**

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki kole atu ke toloi e Fale ki he 10 he Mōnite tau kelesi

Kelesi

(Kelesi ai pē he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ko e lava ia e feme'a'aki 'o e 'aho ni)

<007>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga